

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN
TEŞEKKÜL SÜRECİ VE DÜŞÜNCE SİSTEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Prof. Dr. Mehmet KUBAT

Hazırlayan
Ömer DEMİR

Malatya 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ’NİN TEŞEKKÜL SÜRECİ
VE DÜŞÜNCE SİSTEMİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Ömer DEMİR

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet KUBAT

MALATYA – 2019

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MİLLÎ GÖRÜŞ
HAREKETİ'NİN TEŞEKKÜL
SÜRECİ VE DÜŞÜNCE
SİSTEMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Mehmet KUBAT

HAZIRLAYAN
Ömer DEMİR

Jürimiz 19/07/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans / ~~dektora~~ tezini (oybirliği / ~~oyçokluğu~~) ile başarılı bulunarak Temel İslam Bilimleri Anabilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı

1. Prof. Dr. Mehmet KUBAT
2. Prof. Dr. Hamdi GÜNDOĞAR
3. Dr. Öğr. Üyesi Işıl ARPACI

imza

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun tarih vesayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır

Prof. Dr. Mehmet KUBAT
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum "**Millî Görüş Hareketi'nin Teşekkül Süreci ve Düşünce Sistemi**" başlıklı bu araştırmanın, bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların metin içi ve kaynakçada yöntemine uygun olarak gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, onurumla doğrularım.

05/08/2019

Ömer DEMİR

ÖNSÖZ

Millî Görüş Hareketi, ülkemizde ortaya çıkmış ve artık yarım asırlık bir geçmişi geride bırakmıştır. Bu zaman diliminde hareketin kurucu babası merhum Necmettin Erbakan'ın düşünce dünyası, söylemleri, fiilleri, hayatı ve siyasî mücadelesi çerçevesinde hayli geniş bir edebiyat oluşmuştur. Bu edebiyata, hareket mensuplarının katkıları da eklendiğinde araştırmacılar için yeni ve münbit bir araştırma alanı ortaya çıkmış olmaktadır.

Dinî ve siyasî bir hareket olması itibarıyla Millî Görüş Hareketi'nin teşekkül süreci ve fikrî arka planı İslâm Mezhepleri Tarihi disiplinin doğrudan ilgi alanı içinde bulunmaktadır. Biz de “Millî Görüş Hareketi'nin Teşekkül Süreci ve Düşünce Sistemi” adlı bu çalışmamızda, Millî Görüş Hareketi'nin teşekkül sürecini ve düşünce sistemini betimleyici bir metotla tasvir etmeye ve objektif kriterlere dayalı olarak ortaya koymaya çalıştık.

Millî Görüş Hareketi'nin Teşekkül Süreci ve Düşünce Sistemi adlı çalışmamız, giriş bölümünü takip eden dört bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, konusu, kapsamı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgiler verilmiştir.

Geçmiş bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeden girişilecek bir günü anlama çabası eksik kalacağından, *Birinci Bölüm*'de Millî Görüş Hareketi'nin İslâm düşünce geleneğindeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölüm'de Millî Görüş Hareketi'nin teşekkülüne zemin hazırlayan tarihsel süreç gözden geçirilmiştir.

Çalışmamızın ana mihverini oluşturan *Üçüncü Bölüm*'de, Millî Görüş Hareketi'nin teşekkül süreci aktarılmıştır. Hareketin teşekkül sürecine geçmeden önce, Millî Görüş Hareketi'nin lideri ve fikrî yapısının mimarı olan Necmettin Erbakan'ın yaşam öyküsüne kısaca değinildikten sonra, hareketin teşekkülüne zemin hazırlayan gelişmeler tespit edilmeye ve dönem itibarıyla Türkiye toplumu ve siyasetindeki genel durum özetlenmeye çalışılmış ve Millî Görüş Hareketi'nin teşekkül süreci ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Bu bölümde ayrıca hareketin teşekkülünde önemli bir unsur olan İskenderpaşa Dergâhı'nın süreçteki rolü netleştirilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Millî

Görüş Hareketi'nin teşekkül dönemi bileşenleri tespit edilmeye çalışıldıktan sonra, tamamlayıcı olması açısından hareketin diğer siyasî partileri hakkında da kısa bilgiler verilerek bölüm sonlandırılmıştır.

Dördüncü Bölüm'de ise Millî Görüş Hareketi'nin fikri alt yapısı betimlenerek hareketin düşünce sistemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Millî Görüş Hareketi'nin düşünce sistemini ortaya koyan fikrî alt yapısı; harekete yönelik tanımlamalardan yola çıkılarak ortaya çıkarılmaya çalışılan bir kavramsal çerçeveden sonra, İslâm Anlayışı, Doğru Hak Anlayışı, Hak-Bâtıl Mücadelesi ve Cihad, Âdil Düzen, Maddî ve Manevî Kalkınma ve Millîlik başlıklarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Millî Görüş Hareketi açısından, gerek hareketin isimlendirilmesi, gerekse de hareketin fikrî yapısında kritik bir öneme haiz olduğundan Millîlik başlığının daha ayrıntılı işlendiğini belirtmek isteriz.

Araştırma sonucunda varılan neticeler, *Sonuç* kısmında özetlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma boyunca desteklerini eksik etmeyen kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet KUBAT'a teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışma süresince gösterdikleri anlayış ve desteklerinden dolayı sevgili eşim ve oğluma da ayrıca teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer DEMİR
Malatya, 2019

ÖZET

Millî Görüş Hareketi'nin Teşekkül Süreci ve Düşünce Sistemi

Fikrî ve siyasî yönü bulunan Millî Görüş Hareketi'nin, çıkış noktası Türkiye olmakla birlikte, fikrî örgüsü incelendiğinde Türkiye merkezli bir bakış açısıyla İslâm dünyasının tümüne, hatta dünya düzenine yönelik bir iddia taşıdığı görülür. Millî Görüş Hareketi'ni ortaya çıkaran şartlar, genel anlamda İslâm dünyasının içinde bulunduğu kriz hali olmakla birlikte, özelde ülkemizde Cumhuriyet Dönemi ile birlikte zirveye ulaşan modernleşme sürecidir.

Necmettin Erbakan, Millî Görüş Hareketi'nin kurucu babası, lideri ve fikrî yapısının mimarıdır. Millî Görüş Hareketi, bir bakıma Erbakan'ın fikirlerinin, hedeflerinin ve mücadelesinin hayat bulduğu mecradır. Teşekkül sürecinden başlayarak, hayatta olduğu sürece Erbakan, hareketin merkezinde olup, doğal liderdir. Bu anlamda Millî Görüş Hareketi'nin serencamı, vefat edene kadar Necmettin Erbakan'ın yaşam öyküsü ve mücadelesi ile iç içe bir nitelik arz eder.

Millî Görüş Hareketi, hem dinî, hem siyasî, hem de sosyal ve ekonomik bir hareket olma özelliklerini barındırır. Millî Görüş Hareketi'ni ülkemizdeki diğer İslâmî hareketlerden ayıran temel özelliği, İslâmî mücadelede yöntem olarak siyaset-parti metodunu benimsemiş olmasıdır. Millî Görüş Hareketi, teşekkülünden itibaren demokratik sistem içerisinde kalmış, engellemelere rağmen bu pozisyonunu koruyarak yasal siyasî bir parti etrafında mücadeleyi temel almıştır.

Millî Görüş Hareketi'nin anlaşılmasında teşekkül dönemi gelişmeleri kritik bir öneme haizdir. Teşekkül sürecinde Erbakan'ın Millî Görüş Hareketi ve ismi üzerinde İslâmî kesimlerde bir konsensüs oluşturma stratejisi uyguladığı ve bunu belirli bir oranda başardığı değerlendirilmektedir. Millî Görüş fikriyatında, İslâmî entelektüel söylem ve tasavvufî söylemin izleri gözlenmekle birlikte, gerek isimlendirmede, gerekse de düşünce yapısında Millîlik ve Âdil Düzen kavramları önemli bir yere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Millî Görüş Hareketi, Necmettin Erbakan, Millîlik, Âdil Düzen.

ABSTRACT

Formation of Milli Görüş (National Vision) Movement and Thought System

When its thought scheme, the starting point is Turkey, examined; the National Vision Movement which has an intellectual and political side, it can be seen it carries a claim intended for all of the Islamic World and even for the order of the World with a Turkey centered perspective. The conditions revealing the National Vision Movement are in general the crisis situation the Islamic World is in and in special the modernization progress that reached to peak with Republic period in our country.

Necmettin Erbakan is the founder and leader of the National Vision Movement and also the builder of its intellectual structure. The National Vision Movement is a field in which thoughts, targets and struggles of Erbakan come to life in a way. Necmettin Erbakan, who has been in the center of the movement, from the formation process to his living time, is the natural leader. In this sense, the fate of the National Vision Movement intertwines with Erbakan's life story and struggle until his death.

National Vision Movement is a movement which includes being religious, political, social and economic features. The main feature that differentiates the National Vision Movement from other Islamic movements in our country is that it internalizes the method of a political-party method as a method in Islamic struggle. National Vision Movement, has been stayed in a democratic system since its formation, is based on a struggle around a legal political party keeping its position despite all the inhibitions.

In the understanding of the National Vision Movement the developments that during formation process have critical importance. It's commented that in the formation process Erbakan implemented a consensus-building strategy on the Islamic section in the National Vision Movement and its name; and achieved this in a certain rate. While the ideas of Islamic intellectual discourse and mystic discourse are observed in the idea of National Vision, the concepts of Nationality and Fair Order have an important place in both the naming and the intellectual structure.

Key Words: The Milli Görüş (National Vision) Movement, Necmettin Erbakan, Nationality, Fair Order.

İÇİNDEKİLER

KABUL ONAY SAYFASI.....	iii
ONUR SÖZÜ	iv
ÖNSÖZ.....	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ.....	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	1
II. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI	2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI	4

1. BÖLÜM

1. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

1.1. İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE DÖNEMLER.....	8
1.1.1. Klasik Dönem: (7-11. Yüzyıl)	9
1.1.2. Yenilenme Dönemi: (12-16. Yüzyıl)	11
1.1.3. Muhasebe Dönemi: (17-18. Yüzyıl).....	14
1.1.4. Arayışlar Dönemi: (19. Yüzyıl ve Sonrası).....	17
1.1.4.1. Arayışın Mâhiyeti	18
1.1.4.2. İhya Hareketleri -İslâmcılık	20
1.1.5. Günümüz Fikir Akımları ve Hareketleri	21
1.1.5.1. Gelenekçi Hareketler	22
1.1.5.2. Islahatçı Hareketler.....	22
1.1.5.3. Modernist Akım ve Hareketler	23
1.2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ	24

2. BÖLÜM

2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DAYANDIĞI TARİHSEL ZEMİN

2.1. İSLÂMCILIK VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	28
2.2. YENİLENME İHTİYACI; MODERNLEŞME VE BATICILIK.....	32
2.3. OSMANLI DÖNEMİ	36
2.3.1. Tanzimat ve Islahat Fermanları; Yenilenmenin Hız Kazanması ve Kapsamının Genişlemesi	37
2.3.2. I. Meşrutiyet; Kanûn-i Esâsî, Yenilenmenin Anayasallaşması	39
2.3.3. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve II. Meşrutiyet.....	42
2.3.4. II. Meşrutiyet ve Fikirlerin Ayrışması	45
2.3.4.1. İslâmcılık	47
2.3.4.2. Batıcılık.....	49
2.3.4.3. Milliyetçilik (Türkçülük-Turancılık).....	50
2.3.5. Millî Mücadele Yılları	51
2.4. CUMHURİYET DÖNEMİ	54
2.4.1. Cumhuriyet'in İlanı ve Halifeliğin Kaldırılması	55
2.4.2. Cumhuriyet Reformları	57
2.4.3. Tek Parti Dönemi	59
2.4.4. Millî Şef Dönemi	61
2.4.5. Çok Partili Hayata Geçiş	62

3. BÖLÜM

3. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TEŞEKKÜL SÜRECİ

3.1. İSİMLENDİRME VE NECMETTİN ERBAKAN'IN HAYATI.....	67
3.1.1. Ailesi ve Çocukluk Yılları.....	68
3.1.2. Eğitim Hayatı.....	68
3.1.3. Akademisyenlik: Asistanlık ve İTÜ'de Hocalık	70
3.1.4. Vefatı.....	73
3.2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TEŞEKKÜLÜNE ZEMİN HAZIRLAYAN GELİŞMELER	75
3.2.1. Gümüş Motor Deneyimi ve Yerli Otomobil.....	75
3.2.2. Odalar Birliği Süreci	78

3.3. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TEŞEKKÜLÜ	83
3.3.1. Türk Toplumunu ve Siyasetinde Genel Durum.....	84
3.3.2. Bağımsızlar Hareketi	90
3.3.3. Millî Nizam Partisi (1970-1971)	92
3.3.4. Teşekkül Sürecinde Millî Görüş -İskenderpaşa İlişkisi.....	100
3.3.5. Teşekkül Sürecinde Millî Görüş Bileşenleri	106
3.4. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DİĞER PARTİLERİ	110
3.4.1. Millî Selamet Partisi (1972-1981).....	111
3.4.2. Refah Partisi : (1983-1998)	113
3.4.3. Fazilet Partisi: (1997-2001).....	114
3.4.4. Saadet Partisi : (2001-...).....	115

4. BÖLÜM

4. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİ

4.1. TANIM	116
4.2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİ	120
4.2.1. İslâm Anlayışı	121
4.2.2. Doğru Hak Anlayışı.....	123
4.2.3. Hak-Bâtıl Mücadelesi ve Cihad.....	124
4.2.4. Adil Düzen.....	127
4.2.5. Maddî ve Mânevî Kalkınma	129
4.2.6. Millîlik	130
SONUÇ	142
KAYNAKÇA	148

KISALTMALAR

AP: Adalet Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

CMKP: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi

Çev.: Çeviren

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

DP: Demokrat Parti

DYP: Doğru Yol Partisi

FP: Fazilet Partisi

İTÜ: İstanbul Teknik Üniversitesi

Mad.: Maddesi

MGH: Millî Görüş Hareketi

MNP: Millî Nizam Partisi

MSP: Millî Selamet Partisi

MP: Millet Partisi

RP: Refah Partisi

s.: Sayfa

SP: Saadet Partisi

T.siz.: Tarihsiz

YSK: Yüksek Seçim Kurulu

YTP: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Millî Görüş Hareketi, çok farklı alanlarda örgütlenen ve kurguladığı düşünce sistemi ile farklı alanlarda çözüm önerileri sunan bir yapıya sahiptir. Bu çok boyutlu yapı, onu siyasî, ekonomik ve dinî bir hareket olarak karşımıza çıkarmaktadır. Bu durum farklı alanlarda çalışan araştırmacıların konuya eğilmesini zorunlu kılmaktadır. Siyaset metoduyla bir değişim ve dönüşümü hedeflediğinden ve kurduğu siyasî partiler bağlamında siyaset bilimcilerin, “Adil Ekonomik Düzen”, “Maddi ve Manevi Kalkınma”, “Ağır Sanayi Hamlesi” gibi söylem ve çözüm önerileriyle iktisât bilimcilerin, toplumsal etkileri bakımından sosyologların, yaklaşık yarım asırdır Türkiye’nin gündeminde olması itibariyle tarih bilimcilerin, kurulduğundan beri kendisini bir hukuk mücadelesi içerisinde bulması ve meşru zemini terk etmemesi yönüyle hukuk bilimcilerin, kurguladığı “Yeni Dünya Düzeni” ideali ile uluslararası ilişkiler araştırmacılarının, özünde dinî bir hareket olması itibariyle de İlâhiyat alanında gayret gösteren araştırmacıların ilgi alanına girmektedir.

MGH, çok boyutlu yapısı gereği her ne kadar farklı alanlarda gayret gösteren araştırmacıların ilgi alanına giriyorsa da, kanaatimizce bu konuda en önemli görev İlâhiyat alanında çalışan araştırmacılara düşmektedir. Bu durum, MGH’nin, netice itibariyle dinî-İslâmî bir hareket olmasından kaynaklanmaktadır. MGH’nin getirdiği çözüm önerileri, eylem ve söylemleri hep İslâm referanslı olmuştur. Oluşabilecek risklere karşı önlem almak maksadıyla, bazen farklı kavramsallaştırmalara gitmişse de, sonuç itibariyle bu kavramlarla bir şekilde hep İslâmî bir düzene atıf yapmıştır. Dolayısıyla Müslüman bir zihnin ürünü olan Millî Görüş sistematüğini doğru bir şekilde tahlil etmek için İslâmî kavramlara ve İslâm düşünce geleneğine vakıf olmak ön şarttır. Bu nedenle, İlâhiyat alanında çalışan araştırmacıların ulaşacağı sonuçlar hem doğruya daha yakın olacak, hem de diğer alanlarda çalışan araştırmacıların işlerini kolaylaştıracaktır.

Münbit bir çalışma alanı olmasına rağmen, MGH’nin akademik camia tarafından, özellikle de İlâhiyat alanında, yeterince ilgi görmediği kanaatindeyiz. Yapılan az

sayıdaki çalışma ağırlıkla yüksek lisans düzeyinde olup, doktora düzeyinde hareket çok az çalışılmıştır. Yapılan çalışmaların büyük bir çoğunluğunun da Siyaset, İktisât ve İslâmcılık bağlamında Sosyoloji alanlarında olduğunu belirtmek gerekir.

MGH, temelde dinî ve siyasî bir hareket olması itibarıyla İslâm Mezhepleri Tarihi disiplininin ilgi alanındadır. “Millî Görüş Hareketi’nin Teşekkül Süreci ve Düşünce Sistemi” adlı bu çalışmamız, MGH’nin teşekkül sürecine ve fikrî örgüsüne yoğunlaşarak, alandaki boşluğu kısmen doldurma ve diğer alanlarda çalışan araştırmacılara da betimleyici bir yöntemle ortaya koyduğu verilerle kolaylık sağlamayı hedeflemektedir.

Araştırmamız, MGH’nin teşekkül sürecine yoğunlaşması yönüyle, bu konuda yapılan diğer araştırmalardan ayrılmaktadır. Hareketin teşekkül dönemini, süreçte yaşanan gelişmeleri, ortaya çıkan düşünceleri, bu gelişmelere yol açan tarihsel zemini göz önünde bulundurarak ortaya koymaya çalışmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla MGH’yi teşekkül süreci bağlamında konu edinerek, bu alana yoğunlaşan bir çalışma daha önce yapılmamıştır. Bu anlamda çalışmamızın alanında bir ilk olma özelliğini barındırdığını belirtmek gerekir.

II. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE KAPSAMI

Araştırmamızın konusu, ülkemizde ortaya çıkmış çok boyutlu dinî-politik bir oluşum olan MGH’nin teşekkül sürecini ve hareketin düşünce sistemini oluşturan fikrî altyapısı bağlamında incelenmesidir.

İslâm’ın indirilişinden itibaren, günümüze kadar, ortaya çıkan tüm itikadî ve siyasî mezhepler ile siyasal dinî akımlar, İslâm Mezhepleri Tarihi disiplininin inceleme alanı ve sınırları içerisindedir.¹ Ayrıca İslâm Mezhepleri Tarihi’nin, bir bilim dalı olarak sadece tarihi değil, bu günü de konu edindiğini belirtmek gerekir.² Bu bağlamda, İslâm temelli bir siyasî hareket olan ve halen varlığını sürdüren MGH, İslâm Mezhepleri Tarihi’nin çalışma alanı içerisinde değerlendirilmektedir. MGH, yaklaşık elli yıllık bir geçmişe sahip olup, oldukça geniş bir düşünce sistemi ortaya koymuş, çok farklı

¹ Mehmet Kubat, “el-Malati ve İslam Mezhepleri Tarihi’ndeki Yeri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Malatya 2010, Sayı: 1/2, s. 61-82.

² Mehmet Ali Büyükkara, “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler” *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’eleleri 1*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 441-491.

alanlarda kurumsal yapılar oluşturmuş, dünyanın değişik ülkelerinde örgütlenmiştir. Böylesine çok boyutlu bir oluşumun tüm yönleriyle tek çalışma kapsamında incelenmesi mümkün görünmemektedir. Bu nedenle araştırmanın kapsamı; konu, zaman ve mekân açısından sınırlandırılmıştır. Araştırmamız, konu olarak MGH'yi tüm boyutlarıyla ele almamakta, teşekkül süreci ve düşünce sistemini oluşturan fikrî altyapısı bağlamında incelemektedir. Konu itibarıyla araştırma kapsamının bu şekilde sınırlandırılması, zaman ve mekân sınırlandırılmasını da beraberinde getirmiştir. Araştırma, zaman bakımından MGH'nin teşekkülüne zemin hazırlayan gelişmelerin yaşandığı zaman diliminden, teşekkülünün tamamlandığı anlamına gelen, MGH'nin artık siyasî bir parti olarak siyasal hayatta yerini almaya başladığı Millî Nizam Partisi dönemiyle sınırlandırılmıştır. Siyasal parti dışında da çok farklı alanlarda örgütlenen MGH'nin diğer örgütlenmeleri teşekkül döneminden sonraya denk geldiğinden, bu yapılanmalar araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Fakat Millî Nizam Partisi'nin kapanmasına kadar cereyan eden gelişmelerin teşekkül dönemi içerisinde değerlendirildiğini belirtmek isteriz. Bu anlamda araştırma, zaman bakımından MGH'yi, MNP'nin kapatılma tarihi olan 20 Mayıs 1971 tarihine kadarki gelişmeler bağlamında incelemektedir. Araştırma, mekân bağlamında ise MGH'nin Türkiye dışındaki yapılanmalarını kapsam dışında bırakmıştır. Türkiye merkezli bir oluşum olan MGH, başta Avrupa ülkeleri olmak üzere dünyanın değişik ülkelerinde örgütlenmiş, farklı ülkelerde bağluları bulunan bir harekettir. Teşekkül sürecinde cereyan eden gelişmelerin yaşandığı mekân Türkiye olduğundan, araştırma mekân bağlamında Türkiye ile sınırlandırılmıştır.

MGH'nin düşünce sistemini ortaya koyan fikrî alt yapısı ise; Tanım, İslâm Anlayışı, Doğru Hak Anlayışı, Hak-Bâtıl Mücadelesi ve Cihat, Adil Düzen, Maddî ve Manevî Kalkınma ve Millîlik başlıklarıyla sınırlandırılmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu başlıklar kanaatimizce MGH'nin düşünce sistemini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Hareketin fikrî yapısı her ne kadar çok boyutlu bir karaktere sahip olsa da, bu başlıklar MGH'nin ortaya koyduğu düşünce sisteminin üzerinde yükseldiği fikrî temeller olarak değerlendirilmektedir.

MGH, İslâmî mücadelede yöntem olarak siyaset-parti metodunu merkeze almış olmasıyla diğer İslâmî hareketlerden ayrılır. MGH, teşekkülünden itibaren demokratik

sistem içerisinde kalmış, yaklaşık elli yıllık geçmişi boyunca bu pozisyonunu koruyarak yasal siyasî bir parti etrafında mücadeleyi temel almıştır.

İslâm Mezhepleri Tarihi, beşerî ve toplumsal oluşumların, neşet ettiği ortamı, doğuş nedenlerini, teşekkül süreçlerini, fikirlerini, mensuplarını, edebiyatını, yayıldığı bölgeleri ve İslâm düşüncesine katkılarını incelemeye çalışır.³ Müslüman toplumların tarihleri boyunca çeşitli dönemlerde ortaya çıkan, dinî-politik yapıları, bu yapıların siyasetle ilişkilerini ve tarihî ve sosyal temellerini de ortaya koymaya çalışır.⁴ Bu bağlamda araştırmamızda hareketin teşekkül süreci ve fikrî boyutu ekseninde genel olarak; MGH'nin İslâm düşünce geleneği açısından nasıl konumlandırılabilceği, hareketin teşekkülünün dayandığı tarihsel zeminde nelerin yaşandığı, hareketin teşekkülüne zemin hazırlayan gelişmelerin neler olduğu, hareketin teşekkül sürecinde Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yapısının nasıl bir nitelik arz ettiği ve bu durumun hareketin teşekkülüne etkileri, MGH'nin teşekkülünün Türkiye'deki İslâmî kesimler açısından nasıl bir anlam ifade ettiği, hareketin kurucusu Erbakan'ın, MGH'nin teşekkül sürecinde nasıl bir strateji ile hareket ettiği, MGH'nin teşekkül sürecinde başka bileşenlerinin olup olmadığı, varsa bu bileşenlerin kimlerden oluştuğu, hareketin teşekkülünde ve Erbakan'ın düşünce dünyasında ve buna bağlı olarak MGH fikriyatında etkili olan şahsiyet ve grupların kimler olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca MGH'nin kurucusu Erbakan başta olmak üzere, hareketin teşekkülünde rol oynayan önemli şahsiyetler de süreçteki etkileri oranında tanıtılmaya çalışılmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Geçmişten günümüze kadar, tarihsel süreç içerisinde, İslâm toplumlarının bünyesinde itikadî ve siyasî amaçlarla ortaya çıkan oluşumlar İslâm Mezhepleri Tarihi'nin çalışma alanına girmekle birlikte⁵, İslâm Mezhepleri Tarihi, bu itikadî ve siyasî oluşumların doğdukları ortamı, teşekkül süreçlerini, öncü şahsiyetlerini, fikir ve görüşlerini, ortaya koydukları edebiyatlarını, yayıldıkları bölgeleri ve İslâm düşüncesine katkılarını objektif kriterlere bağımlı kalarak betimleyici bir yöntemle inceleyip

³ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul 2013, s. 10-11.

⁴ Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, s. 12.

⁵ Mehmet Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015, s. 23.

araştırmaya çalışır. Araştırma sürecinde hak-bâtıl ayrımı üzerinde durmadan, siyasî ve itikadî oluşumları oldukları biçimiyle anlayıp yorumlamaya çalışır.⁶

Bu anlamda araştırmanın tüm aşamalarında, İslam Mezhepleri Tarihi disiplininin araştırma yöntemi olan objektif kriterlere uyulmaya çalışılmış, betimleyici bir metod kullanılmıştır. MGH'nin teşekkül sürecinde meydana gelen gelişmeler ve düşünce sistematigi fikir hadise irtibatı göz önüne alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın kaynakları bakımından, gerek hareket mensupları tarafından gerekse de hareket mensubu olmayan araştırmacı ve yazarlar tarafından zengin bir edebiyatın oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Bu kaynakların bir kısmının (özellikle hareket mensuplarınca ve hareket karşıtlarınca kaleme alınanların bir bölümü) objektif kriterlerden uzak bir görüntü arz ettiğini belirtmek gerekir. Fakat bunun yanında akademik bir üslupla kaleme alınan eserler de az değildir.

MGH'yi konu edinen akademik çalışmaların da son yıllarda artış gösterdiğini belirtmek gerekir. Makale, sempozyum, sempozyum bildirileri, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde çalışılmış tezlerin bir kısmı doğrudan farklı boyutlarıyla Erbakan ve MGH'yi konu edinirken, bir kısmı da araştırmaların kapsamı içerisinde MGH'ye de değinmektedir. Özellikle İslâmcılık konusunda yapılmış çalışmaların içeriğinde hareketle ilgili vurgulara sıklıkla rastlamak mümkündür.

Hareketin kurucusu, fikrî ve kurumsal yapısının mimarı olan Erbakan'ın hayatı, konuşmaları, konferansları, tartışma programlarında ifade ettiği görüşler kitap haline getirilerek yayınlanmıştır. Yine hareketin yayın organlarınca Erbakan ve MGH'yi konu edinen özel sayılar çıkarılmıştır.

Tüm bu kaynaklar hayli zengin bir araştırma alanı ortaya koymaktadır. Araştırma sürecinde tüm bu kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış, tarafsız bir bakış açısıyla istifade edilmeye gayret edilmiştir. Araştırmanın kapsamı göz önünde bulundurularak bu kaynaklardan araştırmaya veri sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırma sürecinde başvurduğumuz tüm kaynakları burada zikretmek mümkün değildir. Fakat MGH'nin İslâm düşünce geleneğindeki konumunu tespit açısından Abdulkadir Macit'in, "Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri", (Ankara, 2017), adlı makalesi ve

⁶ Kubat, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, s. 24.

Mehmet Ali Büyükkara'nın *Çağdaş İslâmî Akımlar*, (İstanbul 2016), çalışmalarını özellikle zikretmek isteriz.

Ayrıca MGH'nin dayandığı tarihsel zeminin netleşmesi bağlamında istifade ettiğimiz, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğlerini*, (İstanbul 2013), Kemal H. Karpat'ın *Türk Demokrasi Tarihi*, (İstanbul 2010) eserini, Hakan Yavuz'un *Modernleşen Müslümanlar Nurettin Nurettin Milli Görüş ve Ak Parti* (İstanbul 2005) adlı eserini, Hulusi Şentürk'ün *Türkiye'de İslâmî Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, (İstanbul 2011) isimli eserini ve Erik Jan Zürcher'in, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (İstanbul 2004) isimli eserlerini özellikle zikretmek isteriz.

MGH'nin teşekkül süreci ve düşünce sisteminin ortaya çıkarılmasında, aynı zamanda doktora çalışmaları olan Ali Yaşar Sarıbay'ın, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, (İstanbul 1985) ve Işıl Arpacı'nın, *Türk Siyasetinde Erbakan*, (İstanbul 2017) adlı eserlerle, Halil İbrahim Aşgın'ın, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi", (Çorum 2018) adlı yayınlanmamış Doktora Tezi'nin yol gösterici olduğunu ifade etmek isteriz. Ayrıca, "*Doğumunun 90. Yılında Erbakan*," (Konya 2016) sempozyum bildirilerinin de önemli bir kaynak olduğunu belirtmeliyiz. (Sempozyum tebliğlerine topluca ulaşamadığımızı, fakat sempozyumun konumuzla alakalı önemli bildirilerini farklı mecralarda inceleme fırsatı bulduğumuzu belirtmek isteriz.)

Araştırmanın ana mihrini oluşturan MGH'nin teşekkül süreci ve düşünce sistemini ortaya koymaya çalışırken istifade ettiğimiz tüm kaynakları burada zikretmemiz mümkün değildir. Fakat çokça istifade ettiğimiz kaynaklardan bazılarını isim olarak belirtmek istiyoruz.

Ekrem Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, Hayat Yayınları, Ankara 2016; Abdulkadir Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, İlke Yayınları, İstanbul 2018; Hasan Aksay, *Millî Nizam Davamız*, Karınca Matbaası, İzmir 1971; Necmettin Erbakan, *Davam*, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü Yayınları, Ankara T.siz; Necmettin Erbakan, *Darbe*, 2. Baskı, MG V Yayınları, Ankara 2016; Necmettin Erbakan, *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*, 2. Baskı, MG V Yayınları, Ankara 2017; Necmettin Erbakan, "*Üç Konferans*", Yayınlayan: Aburrahman Dilipak, Fetih Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 1974; Necmettin Erbakan, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil*

Düzen, 3. Baskı, MGV Yayınları, Ankara 2017; Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye 'de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2017; Sadık Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2018; Süleyman Arif Emre, *Siyasette 35 Yıl*, MGV Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2017; M. Mustafa Uzun, *Erbakan'ın Dilinden Milli Görüş*, 3. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul 2013; Serkan Yorgancılar, *Milli Görüş*, Pınar Yayınları, İstanbul 2012.

1. BÖLÜM

1. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN İSLAM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

1.1. İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE DÖNEMLER

Müslüman toplumlar günümüzde her ne kadar aksi bir görüntü verse de, Müslümanlar, İslâm'ın yeryüzüne indirilmeye başlandığı 7. asırdan günümüze kadar geçen zaman diliminde, temel kaynakları üzerinden güçlü bir düşünce, muazzam bir kültür ve eşsiz bir medeniyet ortaya koymuşlardır. Böylece yüz yıllarca dünyaya yön veren hâkim güç ve hâkim medeniyet olmuşlardır. Müslümanların bu başarılarında temel motivasyon kaynakları, İslâm'ın teşvik edici tutumu olmuştur.

Geçmiş bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeden girişilecek bir günü anlama çabası eksik kalacaktır. Geçmişten bu güne ve geleceğe doğru akan zamana bütüncül bir bakış, bir yandan geçmişte yaşananları anlaşılır bir hale getirmeyi ve yaşanan değişimleri tespit etmeyi hedeflerken, diğer yandan bu gün nerede durduğumuza ilişkin bilinci derinleştirir. Bu nedenle yapılacak ilk iş geride bıraktığımız zaman dilimini bütüncül bir bakış açısıyla gözden geçirmek olmalıdır. Bu bağlamda düşünce ve medeniyet merkezli bir okumayla geçmiş süreci; *Klasik Dönem*, *Yenilenme Dönemi*, *Muhasebe Dönemi* ve *Arayışlar Dönemi* olmak üzere dört dönem şeklinde sınıflandırmak mümkündür.⁷

Bu sınıflandırmanın, İslâm medeniyetinin farklı medeniyetlerle karşılaşma tecrübesine dayanılarak oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Tarihi tecrübeyle sabittir ki, her medeniyet, gelişim sürecinde zorunlu olarak başka medeniyetlerle temasa geçer. Bu temas sürecinde medeniyetler, karşı karşıya kaldıkları meydan okumalara ya kendi dünya görüşlerine uygun özgün cevaplar üreterek bu süreçten güçlenerek çıkarlar, ya da bunu başaramayarak zayıflar ve hâkim medeniyet konumlarını kaybederler.

Müslümanlar da tarihi süreç içerisinde üç büyük karşılaşma ve meydan okuma ile karşılaşmıştır. Birincisi *Klasik Dönem*'de Eski Yunan Felsefesi ve Düşüncesi ile ilmî ve

⁷ Halil İbrahim Üçer, "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi", İslam Düşünce Atlası, Erişim: 20.03.2019, <https://www.islamdusunceatlasi.org/pages/giris-yazilari/islam-dusunce-tarihi-icin-bir-donemlendirme-onerisi>

fikrî düzeyde meydana gelen karşılaşma ve meydan okuma, ikincisi Klasik Dönem'in sonlarında gerçekleşen Haçlı ve Moğol saldırıları vasıtasıyla daha çok askerî ve siyasî düzeyde gerçekleşen karşılaşma ve meydan okuma, sonuncusu da Muhasebe Dönemi'ni başlatan ve içinde bulunduğumuz Arayışlar Dönemi'nde halen devam eden Batı-Avrupa merkezli karşılaşma ve meydan okumadır.⁸

1.1.1. Klasik Dönem: (7-11. Yüzyıl)

Arabistan yarımadasında, İslâm'dan önce herhangi bir ilmî faaliyetin bulunduğu söylenemez. Sözlü edebiyat gelişmiş olmasına rağmen, İslâm'ın ilk yıllarında okuma yazma bilenlerin sayısının çok az olduğu bilinmektedir. Böyle bir ortamda inen İslâm, Müslümanları ilme, düşünmeye ve öğrenmeye teşvik etmiştir. Bunun sonucunda İslâm dünyası çok kısa bir süre içerisinde ilimde üstünlüğü ele geçirmiş ve eşsiz bir medeniyet ortaya çıkarmıştır. Müslümanların bu gayretlerinde “(Resûlüm!) De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl sahipleri bunları hakkıyla düşünür”⁹ gibi ayet ve “İlim talep etmek, her müslümana farzdır”¹⁰ gibi hadislerden aldıkları motivasyon en büyük etken olmuştur. Asırlar boyunca İslâm Medeniyeti, dünyanın lokomotifini olmuş, İslâm coğrafyasının birçok yerinde ilim havzaları ortaya çıkmış, dünyanın birçok yerinden âlimler bu ilim havzalarına akın etmişlerdir. Bu ilmî faaliyetler İslâm Medeniyetinin çeşitli havzalarında yoğun bir şekilde devam etmiş, ilmî ve fikrî dinamizmlik, beraberinde askerî, siyasî ve ekonomik üstünlüğü de getirmiştir.

Gelişim sürecinde bir medeniyetin başka medeniyetlerle temasa geçmesi, medeniyetler tarihi açısından tabii bir durum olmasının ötesinde kaçınılmazdır. Bu temas esnasında en önemli husus, temas kurulan veya zorunlu olarak karşılaşılacak medeniyetin unsurlarını kendi medeniyet değerlerinin süzgecinden geçirebilme başarısını gösterebilmektir. Sağlıklı bir medeniyet, alınması gerekenleri temasa geçtiği medeniyetlerden alır, fakat onları birebir taklit etmez. Mâkul bir süre içerisinde, tahkik aşamasını başlatarak onları kendi değerlerinin süzgecinden geçirir ve yeniden üretir.

⁸ Abdulkadir Macit, “Millî Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 133-148.

⁹ Zümer, 39/9.

¹⁰ İbn Mâce, Mukaddime, 17.

Yeniden ürettiği bu yeni ve özgün şekilleriyle kendine mal eder.¹¹ Müslümanlar da kaçınılmaz olarak bu dört dönemde farklı milletler ve medeniyetler ile karşı karşıya gelmişlerdir. Zaten işin doğası gereği, her medeniyet kendi entelektüel geleneğini, kendisinden önceki medeniyetlerin birikimine yaslanarak üretir.¹²

Klasik Dönem'in ilk yarısı İslam medeniyeti açısından bir inşa ve teşekkül evresi, ikinci yarısı ise ilk dönemde ortaya çıkan yapıların sistemize edilmesiyle kurucu klasik metinler ve ilk yorumlarının ortaya çıktığı evredir.¹³ Klasik Dönem'de İslâm medeniyeti; düşüncesi, ilimleri ve kurumları ile bir bütün olarak teşekkül safhasını tamamlamıştır. Bu dönemde ilimler tasnif edilmiş, ilimlerin usulleri ortaya konulmuş ve klasik eserler kaleme alınmıştır. Henüz teşekkül safhasında iken, İslâm medeniyetinin başka bir medeniyetle ilk teması bu dönemde gerçekleşmiştir. Eski Yunan Felsefesi ve Düşüncesi ile ilmî ve fikrî düzeyde meydana gelen bu karşılaşmada tercüme faaliyetleri ile Yunan felsefesi ve düşüncesinin anlaşılması, izahı ve tartışılması ilmî cihetlerle gerçekleştirilmiştir.¹⁴

Müslümanlar, bu ilk temas esnasında İslâm'ın ilme dair teşviklerinin motivasyonu ile, ilk etapta Eski Yunan Felsefesi ve Düşüncesi'ne ait ilmî ve fikrî eserleri Arapça'ya tercüme etmişlerdir. Bu aşama yaklaşık 200 yıl boyunca devam etmiştir. Tercüme faaliyetleri sonunda, tabii olarak yeni bir merhale başlamıştır. Müslümanlar, artık başkalarından alma merhalesini geride bırakarak, değerlerine uygun bir formda yeniden üretme safhasına geçmişlerdir. Bu üretim merhalesi yaklaşık 800 yıl boyunca devam etmiştir. Böylelikle 16. yüzyılın sonuna kadar, Müslümanlar yeni şeyler keşfettiler, yeni ilimler kurdular, eski ilimleri geliştirdiler ve ileride kurulacak bazı ilimlerin temellerini attılar.¹⁵

Bu dinamik üretim safhası, sadece ilmî ve fikrî düzeyde kalmayarak, söz konusu zaman diliminde beraberinde muazzam bir bilimsel ve teknolojik üstünlük de getirmiştir. Örneğin, Câbir b. Hayyân'ın, 800'lü yıllarda kimya alanında ulaştığı

¹¹ İlhan Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 26.

¹² Kutluer, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, s. 55.

¹³ Üçer, "İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi", İslam Düşünce Atlası, Erişim: 20.03.2019, <https://www.islamdusunceatlasi.org/pages/giris-yazilari/islam-dusunce-tarihi-icin-bir-donemlendirme-onerisi>

¹⁴ Macit, "Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri", s.133-148.

¹⁵ Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri-Fuat Sezgin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.24.

verilere ilave edilebilecek bazı yeni bilgilere, ancak 18. ve 19. yüzyıllarda ulaşılabilmıştır. Müslümanlar, 15. yüzyılda Afrika'nın doğusuyla, Sumatra arasındaki mesafeyi, yani 6.600 kilometrelik mesafeyi, bu günkü ölçüme yakın bir şekilde hesaplayabilmişlerdir. Aynı şekilde 10. yüzyılda dünyanın eğiminin 2000 yılda aşağı yukarı bir derece azaldığını tespit etmişlerdir ki, modern astronomi bunu ancak 19. yüzyılda ispat edebilmiştir.¹⁶ İslâm Medeniyeti o kadar hızlı bir şekilde yol almıştır ki, daha 11. yüzyılda Bîrûnî'nin 27 yaşındayken, 18 yaşındaki İbn Sînâ'yla ışık hızının ölçülebilirliğini tartıştığı kayıtlarda mevcuttur.¹⁷ Müslümanların inşa ettiği bu medeniyet aynı zamanda bir kitap medeniyeti olmuştur. Örneğin Moğollar, Bağdat'ı istila ettiklerinde şehirde 36 adet umumi kütüphane bulunuyordu. 10. yüzyılda bazı hükümdarların kütüphanelerindeki kitapların sayısı bütün Avrupa kütüphanelerindeki kitap sayısından daha fazlaydı. O devirde bir Müslüman şehrine giren ziyaretçi, günün hangi saatinde olursa olsun, bir camiye gitti mi, orada bir ilim adamının konferansını dinleyebilirdi.¹⁸ 800 yıllık bu zaman dilimi; İslâmî İlimler, Mimari, Eğitim, Edebiyat, Sanat, Matematik, Tarih, Astronomi, Coğrafya, Tıp, Eczacılık gibi ilmin her alanında yoğun bir üretim dönemi olmuş ve bu dönemde etkisi yüzyıllarca sürecek büyük şahsiyetler yetişmiştir.

Nihayetinde, Müslümanlar bu ilk karşılaşmayı Yunan tecrübesinden faydalanarak atlatmıştır. Bu karşılaşma İslâm dünyasında bir takım felsefî ve kelimî tartışmaların yaşanmasına sebebiyet verse de yetişen büyük âlimlerin çalışmaları ile bu durum aşılmıştır.¹⁹

1.1.2. Yenilenme Dönemi: (12-16. Yüzyıl)

Klasik Çağ'ın sonlarında, Müslümanlar ikinci bir karşılaşma ve meydan okumayla karşı karşıya kalmıştır. Birincisinin aksine bu karşılaşma, ilmî ve fikrî düzeyde olmaktan ziyade askerî ve siyasî düzlemde gerçekleşmiştir. 11. asırda Haçlılar, Kudüs'e kadar gelerek bölgeyi işgal etmiş, ardından 13. asırda Moğolların yıkıcı ve yakıcı darbesi gelmiştir. Müslümanlar bu meydan okumadan ders çıkarmış, işgale sebep olan

¹⁶ Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri-Fuat Sezgin*, s.26.

¹⁷ Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri-Fuat Sezgin*, s. 79.

¹⁸ Will Durant, *İslâm Medeniyeti*, Elips Yayınları, Çev: Orhan Bahaeddin, Ankara 2004, s. 60-61.

¹⁹ Macit, "Millî Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri", s. 133-148.

taraflarını sorgulayarak, kurumlarını, ilimlerini ve düşünce yapılarını yenilemişlerdir. Özellikle Moğol işgalinin ardından meydana gelen nüfus hareketlilikleri ve Moğolların İslâmlaşması, fetihlerin yeni bir evreye girmesine imkân sağlayarak Hindistan, Malay Adaları, Afrika alt kıtası gibi pek çok kadim havzanın İslâmlaşmasını beraberinde getirmiştir. Müslümanların, bu süreçte eksik taraflarını başarılı bir şekilde revize etmesi ve bu işgallerden gerekli dersleri çıkarması, sonrasında güçlü merkezi devletlerin oluşumuna da zemin hazırlamıştır.²⁰

Bu dönemde gerçekleşen meydan okumanın salt askerî ve siyasî düzeyde olup, fikrî ve ilmî düzeyde güçlü bir iddia taşınamaması Müslümanların kısa sürede toparlanmalarında önemli bir etken olmuştur. Haçlı ve Moğol saldırıları sonucunda, maddî anlamda toprak işgali ve şehirlerin fiziksel tahribatı gerçekleşmişse de, bu duruma fikrî anlamda entellektüel bir bozgun eşlik etmemiştir. Haliyle bu süreçte İslâm medeniyetinin hâkim medeniyet pozisyonunda bir değişiklik olmamıştır. İslâm dünyasının sahip olduğu fikrî ve ilmî dinamizmin de olumlu etkisiyle kısa sürede aksayan taraflar tespit edilmiş, gerekli tedbirler alınmıştır. Ayrıca bu dönemde Müslümanların inançlarına ve değerlerine olan bağlılıklarından kaynaklanan özgüvenleri de bu sürecin az zararla atlatılmasında etkili olmuştur. İslâm medeniyetinin fikrî ve ilmî düzeydeki bariz üstünlüğü bu özgüveni besleyen başka bir unsur olmuştur. Nihayetinde süreç ilmî ve fikrî açıdan herhangi bir iddia taşımayan Moğolların İslâmlaşması ile sonuçlanmıştır. Haçlılar karşısında ise yaşanan toprak kayıpları kısa sürede telafi edilmiş, siyasî ve coğrafi hâkimiyet sınırları sonraki zaman diliminde daha fazla genişlemiştir.

Müslümanların hüküm sürdüğü toprakların genişlemesi bir yandan İslâm medeniyetinin kendisinden önceki medeniyetlerle etkileşimine zemin hazırlarken, diğer taraftan da kendisi dışındaki medeniyetlerin, gerek İslâm medeniyetiyle gerekse de kendi aralarındaki etkileşimlerine olanak sağlamıştır. Müslümanlar 16. yüzyıla kadar bu süreci başarılı bir şekilde yönetmiş ve kendilerini değerlerine uygun bir şekilde yenilemeyi başarmışlardır. 16. yüzyıl ortalarına denk gelen ilmî ve fikrî alandaki duraklama döneminden itibaren de, İslâm medeniyetinin zemin hazırladığı bu etkileşim süreçlerini Avrupa-Batı medeniyetinin kendi açısından iyi değerlendirdiği söylenebilir.

²⁰ Macit, “Millî Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri”, s. 133-148.

Yaklaşık iki asır içerisinde Endülüs'ten Çin'e, Avrasya steplerinden Afrika içlerine kadar yayılma başarısı gösteren İslâm medeniyeti, zorunlu olarak kendisinden önceki medeniyet havzaları ile etkileşime geçmiştir. Diğer yandan, coğrafi olarak farklı medeniyet havzalarını aynı siyasî otorite altında birleştirmesi değişik medeniyet havzalarının birbirleriyle etkileşimlerine de zemin hazırlamıştır. İslâm medeniyeti bu uzun zaman diliminde, olaylara ve olgulara yön veren hâkim medeniyet rolünü güçlendirerek sürdürmüştür. Bu süreçteki özgünlük ve başarısının temel etkenlerinden biri de, biri zihniyet, diğeri sosyal düzen ayağı olmak üzere iki sütun üzerinde, kendi değerlerine ve dünya görüşüne uygun özgün bir zihniyet ve sosyal düzen inşa edebilmiş olmasıdır. Müslümanlar bu süreçte, kuşatıcı bir varlık telakkisi öngören tevhîd inancının inşa ettiği bir idrakle, önceki düşünce geleneklerinin değişik unsurlarıyla (Mısır, Akdeniz, Yunan, Mezopotamya, İran, Hint) özgüven içerisinde temasa geçerek, çok kısa sürede bu coğrafyalarda yeni ve özgün bir düzen kurmayı başarmışlardır.²¹

İslâm Medeniyetinin bu evresinde gelişen Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası, İslâm medeniyeti havzasının gerek siyasal düzeninde gerekse de fikrî gelişim alanında, kaotik bir etki yaratsa da, diğer yandan, sonraki yüzyılları etkileyecek daha kapsamlı bir kültürel etkileşime de kapı aralamıştır. Daha sonra oluşan Selçuklu ve Osmanlı tecrübelerini de bu etkileşimin ürettiği halkalar olarak görmek mümkündür.²²

Müslümanların bu meydan okumalara karşı sürekli özgün cevaplar üreterek gerek siyasî, gerekse de fikrî alanda bu karşılaşma ve meydan okumalardan daha da güçlenerek çıkmalarının bir nedeni de geniş İslâm coğrafyasında farklı ilim havzaları oluşturabilmeleri olmuştur. Mekke, Medine, Bağdat, Buhara, Semerkant, Kazan, Endülüs, Hint Alt Kıtası, Mısır gibi ilmî havzalar bazen diğerlerinin zayıflamasıyla oluşan boşluğu doldurdıkları gibi, bazen de aynı zaman diliminde farklı mekânlarda düşünce ve ilim alanında sürekli bir üretim merkezi olmuşlardır.

Neticede bu ikinci karşılaşma beraberinde İslâm dünyasında bir yenilenmeyi getirirken, Avrupalıların da Müslümanların yenilenmesinden etkilenecek kendi karanlık çağlarından kurtulmalarına kapı aralamıştır. Bu sayede Batı dünyası, Reform, Rönesans,

²¹ Ahmet Davutoğlu, *Medeniyetler ve Şehirler*, Küre Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016, s. 12-13.

²² Davutoğlu, *Medeniyetler ve Şehirler*, s.12-13.

Aydınlanma ve Sanayi Devrimleri ile tarih sahnesine yeniden çıkmıştır.²³ Haçlı seferleri ile bir bakıma Avrupa-Batı Medeniyeti kendi sınırlarından çıkarak İslâm medeniyeti ile temasa geçmiştir. Batı Medeniyeti kendi açısından bu temastan güzel meyveler devşirerek, ilerideki gelişmelere zemin oluşturmuştur.²⁴

1.1.3. Muhasebe Dönemi: (17-18. Yüzyıl)

16. yüzyılın ortalarından itibaren Müslümanların düşünce ve ilimdeki üretimleri yavaşlamaya başladı. 17. yüzyıla girilirken, bu yavaşlama adeta bir duraklamaya dönüştü.²⁵ Batı dünyasının sahneye çıkışını tamamladığı 18. asırdan itibaren Müslümanlar üçüncü büyük karşılaşmayı yaşamıştır.²⁶

Müslümanlar bu duraklamanın olumsuz sonuçlarıyla ilk kez askerî alanda karşılaştıkları başarısızlıklarla yüzleştiler. Bu durum haliyle beraberinde bir sorgulama sürecini başlattı. Muhasebe Dönemi, Batı-Avrupa karşısında yaşanan savaşlarda elde edilen yenilgiler ve beraberinde gelen toprak kayıplarının, sonrasında İslâm dünyasının işgaline neden olacak eksikliklerin sebeplerinin sorgulandığı dönemi ifade eder. Başarısızlığı getiren sebeplerin sorgulanması dönemin karakteristik özelliğidir. Ancak bu dönemde Müslümanların karşı karşıya kaldığı meydan okuma, geçmiş dönemlerin aksine sadece ilmî veya askerî-siyasî alanla sınırlı olmayıp hemen hemen hayatın her alanında etkisini göstermiştir. Batı-Avrupa medeniyeti, kültürel alanda modernizm, ekonomide emperyalizm, dinî alanda misyonerlik, askerî-siyasî olarak sömürgecilik ve ilmî olarak oryantalizm/şarkiyatçılık şeklinde neredeyse hayatın bütün alanlarını işgal etmiştir.²⁷

Bu kapsamlı meydan okuma karşısında Müslümanlar, ilk zamanlarda Grek, Romen, İran, Hindistan ve Çin Medeniyetleriyle yaşadıkları temaslarda gösterdikleri başarıyı gösterememişlerdir. Söz konusu temaslarda İslâm medeniyeti, özgüven içerisinde diğer medeniyetlerin kavramlarını ve değerlerini kendi süzgecinden geçirmiş, değerleriyle uyum sağlayanları benimsemiştir. Sorunlu gördüklerini ise uyum

²³ Macit, “Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri”, s. 133-148.

²⁴ Mâlik Bin Nebi, *İslam Davası*, Çev. Muharrem Tan, 2. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul 2018, s. 39.

²⁵ Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri-Fuat Sezgin*, s.125.

²⁶ Macit, “Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri”, s.133-148.

²⁷ Macit, “Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri”, s.133-148.

sağlayacak bir forma evriltmeyi başarmış veya kendi değerlerine tamamen zıt olanları reddetmeyi bilmiştir. Böylece bu temaslardan fayda çıkarabilmiştir. Fakat bu son temasında aynı başarıyı gösterdiği söylenemez.²⁸

Müslüman toplumların, önceki temasların aksine dönem itibariyle içinde bulunduğu fikrî ve ilmî donukluk, başarısızlığı getiren önemli bir etken olmuştur. Geçmişteki meydan okuma süreçlerinde Müslümanlar entellektüel ve kültürel üstünlüğe sahip bulunuyorlardı. Fakat bu son meydan okuma, Müslüman toplumların entellektüel ve kültürel açılardan zayıfladığı bir döneme denk gelmiştir. Ayrıca askerî teknoloji ve organizasyonunda oldukça ilerleyen Batı-Avrupa'nın üstünlüğü maddi alanda iyice hissediliyordu. Müslümanlar kendilerini sürecin başında Batı'dan çok üstün gördüklerinden muhasebe sürecinde kendi zayıf durumlarını idrak etmeleri bir şok etkisi yarattı.²⁹ Batılı toplumların özellikle ilmî ve teknolojik alandaki bariz üstünlüğü içten içe bir hayranlık uyandırmış ve süreç içerisinde Müslümanların özgüvenlerini kaybetmeleriyle sonuçlanmıştır.

Aslında Müslümanların hayranlık duyduğu bilimler, Müslümanların 800 yıllık üretim çağında ortaya koydukları bilimlerin bir başka coğrafyada, farklı tarihi koşullardaki devamından ibaretti.³⁰ Müslüman toplumların bu durumdan yeterince haberdar olmamalarının temel nedeni, içinde bulundukları ilmî ve fikrî durgunluk hali olmakla beraber, bir sebebi de, Batı-Avrupa medeniyetinin bu temas sırasında takındığı tavırla ilgilidir. Müslümanlar daha önce Yunanlıların ilmî birikimlerinden istifade ederken bu durumu gizleme gereği duymamışlardı. Kaynak gösterme hususuna dikkat etmişler ve yararlandıkları ilim adamlarını minnetle anmışlardır. Batı dünyasında ise 18. yüzyıla kadar kaynak gösterme mefhumu oluşmamıştır. İslâm dünyasından tercüme ettikleri birçok ilmî esere isimlerini yazmaktan çekinmemişlerdir. Müslümanların 800 yıllık ilmî üretim dönemlerine yaslanarak mevcut konuma gelmiş olmalarına rağmen böyle bir dönem yokmuş gibi davranmışlardır.³¹

²⁸ Ziyaüddin Serdar, *İslâm Medeniyetinin Geleceği*, Çev. Deniz Aydın, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2016, s. 55.

²⁹ Serdar, *İslâm Medeniyetinin Geleceği*, 2016, s. 82-83.

³⁰ Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri-Fuat Sezgin*, s.24.

³¹ Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri-Fuat Sezgin*, s.82.

Müslümanların kendi medeniyet birikimlerinden habersiz oluşlarından istifade eden Batı-Avrupa, bu süreçte kendisini insanlığın kaderinin tek yönlendiricisi olarak sunmuş, Mâlik Bin Nebi'nin deyiimiyle, ağzında İslâm Medeniyeti'nden emdiği süt damlaları dururken, insafa sığmayacak bir şekilde İslâm Medeniyeti'ni inkar etmiş ve dünyanın geri kalan kısmıyla ilişkilerinde sömürgeci bir ruhla hareket etmiştir.³²

Bu sömürgeci tavır karşısında, Müslümanların medeniyet birikimlerinden habersiz halleri ve içinde bulundukları fikrî durgunluk, beraberinde müslüman toplumlarda ilk defa başka dünyaların değer yargılarıyla, kendi değer dünyasını yargılayan entellektüel bir kesimin oluşmasına zemin hazırlamıştır. İslâm, her zaman geleneksel Müslüman toplum düzeninin temel anlamlandırma çerçevesi olmuştur. Her Müslüman bu çerçeveye hayatın bütün alanlarına yönelmiş ve anlamlandırmıştır. Bir başka ifadeyle Müslümanlar hayatı ve hayatın getirdiklerini İslâm'la yorumlamışlar, İslâm'dan edindikleri kimlikleriyle dünyaya egemen bir bakışla yönelmişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm inananların üstün olduğunu vurgulamış, onlar da cihan hâkimiyeti mefkuresi ile hareket etmişlerdir. Müslümanlar dünyaya nizam verdiği sürece bu yaklaşımda herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu durum Müslümanların cihan hâkimiyeti zayıfladıkça değişmeye başlamıştır. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu egemen konumunu kaybedince, toplumsal ilişkiler ve düşünce sisteminde de bir bunalım hali baş göstermeye başlamıştır. Dünya egemenliğinin, Batı dünyasının teknoloji, siyaset, ekonomi ve güç ilişkileri ile şekillenmesi, Müslüman toplumlarda Batılılaşma olgusunun ortaya çıkmasının zeminini oluşturmuştur. Toplumsal ve siyasal kurumlar, bu olguya göre bir dönüşüm sürecine girmiş, din de değişen bu toplum ilişkilerinden etkilenecek bir bakıma egemen konumu sarsılmıştır. Süreç içerisinde Batılılaşma olgusu, Müslüman toplumlarda din dâhil ne kadar değer varsa, Batılı değerlerle yargılandığı bir form kazanmıştır.³³

Bu tavır daha önce Müslüman toplumlarda görülmeyen yeni bir durumu ifade eder. Öyle ki, bir kısım Batılılaşma taraftarlarınca, yükselen Batı-Avrupa medeniyeti ideal olarak tanıtılmış ve hayranlık kazanmıştır. Geleneği, dolayısıyla İslâmî geçmişi sorgulamak bu kesimlerce geliştirilen ilk tepki oldu. Daha önce Müslüman toplumlarda

³² Bin Nebi, *İslam Davası*, s. 42-47.

³³ Ergün Yıldırım, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge Yayınları, İstanbul 1999, s. 109-110.

görülmeven bu yeni tavır, zamanla İslâm dünyasında Batılılaşma hareketlerini doğurdu. Batılılaşma hareketleri, bilim ve teknolojiye Batı dünyasını yakalamanın yolunu, Batı-Avrupa kültürünün tamamen kabullenilmesinde görüyorlardı. Onlara göre İslâm, yeryüzünde var olan pek çok inanç sistemlerinden bir tanesiydi ve medeniyet yolculuğunda kendisine ihtiyaç yoktu. Başka bir kesim, medeniyet ve ilerlemenin laiklikle yakalanacağını, Müslümanların anayasal, politik, hukukî ve ekonomik faaliyetlerinin dinî düşüncelerden bağımsız olarak maddî menfaatler öncelenerek yönlendirilmesini savundu. Bu düşüncelerin Batı dünyasından destek görmesi, onları fikirlerini savunmada cesaretlendirdi. Batı tarzı okul ve teknik kolejlerin açılması Batılılaşma sürecinin başlıca unsuru oldu.³⁴

Batılılaşma ve Laikliği savunanlar karşısında geleneği ön plana çıkaran kesimler yer aldı. Daha sonra bu sosyal gruplara İslâm temelli bir yenilenmeyi savunan ıslahatçılar eklendi. Milliyetçi akımların hız kazanmasıyla iş iyice içinden çıkılmaz hale geldi. Osmanlı İmparatorluğunun dağılmasıyla birlikte İslâm dünyası siyasî birliğini tamamen kaybetti ve beraberinde kaos hali baş gösterdi. Bu kaos hali süreç içerisinde daha da derinleşen bir hal aldı.

1.1.4. Arayışlar Dönemi: (19. Yüzyıl ve Sonrası)

İslâm dünyasındaki kaos ve bunalım hali derinleşirken, sömürgeci bir ruhla hareket eden Batı-Avrupa medeniyeti, tahakkümünü aynı ruhla ürettiği fikir, ideoloji, kuram ve kurumlarla perçinledi. Merkeze kendini ve kendi çıkarını almak ve kendisi dışındakini yok saymak bu ruhun en belirgin yansıması olmuştur.

Bu paradigmaya uygun olarak 19. asırda geliştirilen Batı-Avrupa merkezli tarih anlayışı, insanlık tarihini farklı bir şema üzerine oturttu. Bu bakış açısıyla, insanlık tarihinin aktığı ana havzaların çok uzağında olmasına rağmen Batı Avrupa, tarihi akışın merkezine yerleştirilerek, binlerce yıllık kadim merkezler özellikle de İslâm medeniyet havzaları görmezden gelindi. Bu anlayış, tek bir medeniyetin hegemonyası etrafında, medeniyetler arası etkileşim anlayışına kapalı bir dünya düzeni anlayışı meydana getirmiş ve bu düşünce zamanla egemen paradigma olmuştur. Bu anlamda kuşatıcı ve içselleştirici olamayan hâkim paradigma, insanlığın karşılaştığı sorunlara da kuşatıcı

³⁴ Serdar, *İslâm Medeniyetinin Geleceği*, s. 83-84.

çözümler yerine kendi çıkarını önceleyen çözümler sunmuştur. Kuşatıcı olamayan medeniyetler tarihi süreçte nasıl hayatîyetlerini sürdürememişlerse, yine bu özellikleri taşımayan bir dünya düzeni anlayışının insanlığın problemlerine çözüm üretmesi mümkün değildi. Tarihi süreçte yaşanan tecrübeler bunu doğruladı. Çözümü, ancak tüm insanlık vicdanı adına kendi mensubu oldukları medeniyetlerin kurucu parametrelerini yeniden inşa ederek, yeniden değer üreten toplumlar ve siyasî yönetimlerin inşa edebileceklerini belirtmek gerekir.³⁵ Sahip olduğu imkânlar ve değerler bakımından insanlığa yeni imkânlar sunabilecek en güçlü medeniyetin Müslümanlar nezdinde İslâm medeniyeti olduğu aşîkârdır.

Bu durum haliyle müslümanları Arayışlar Çağı olarak nitelenebilecek ve halen de devam eden dördünce döneme sürüklemiştir. Bu çağda Müslümanlar İslâm dünyasındaki ve mevcut dünya düzenindeki bunalım ve kaos haline çözüm arayışı içerisinde olmuşlardır. İslâm dünyasında ortaya çıkan oluşumların ve önder şahsiyetlerin gündemlerini bir şekilde bu çözüm arayışları belirlemiştir.

1.1.4.1. Arayışın Mâhiyeti

Çözüm arayışlarının daha iyi anlaşılması açısından, özellikle 20. yüzyıldan sonra İslâm dünyasının içerisinde bulunduğu kaos halinin derinleştiğini belirtmek gerekir. Bu dönemde kriz halini derinleştiren temel unsur Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması olmuştur. Bu durum, İslâm dünyası açısından siyasî, ekonomik ve fikrî alanda adeta bir felaket manzarası ortaya çıkarmıştır. Siyasî yönden İslâm âlemi birlikteliğini kaybederek kendi içinde bölünmüştür. Asırlar boyunca aynı çatı altında yaşamış Müslüman toplumlar, I. Dünya Savaşı sonunda, elliden fazla ulus devlete ayrılarak parçalanmış ve her birinin diğeriyle sorunlu olduğu bir yapı oluşmuştur. Sonradan oluşturulan Müslüman devletlerin sınırları her komşu diğeriyle çatışma içinde bulunacak şekilde dizayn edilmiş, her ulus devlet kendi içerisinde de ayrıca bölünmüştür. Nüfus yapısının homojen olmamasından yararlanılarak, bir grup diğeri gruplar üzerinde egemen hale getirilmiştir. Hiçbir ulus devlete vatandaşlarını kaynaştırıp, tek vücut haline getirecek, zaman, barış ve kaynak imkânı verilmemiştir. Yine iki devletin birleşerek daha büyük ve daha güçlü bir yapıya kavuşmalarına da

³⁵ Davutoğlu, *Medeniyetler ve Şehirler*, s. 15-17.

imkân verilmemiştir. Bununla da yetinilmemiş, eğer sömürgeci güçler, kendi ekonomik, stratejik ve siyasî çıkarları için bu toprakları yeniden işgal etmeleri gerekirse, üs olarak kullanacakları devletler de oluşturmuşlardır. İşgal ettikleri ülkelerde ya kendileriyle işbirliği yapmaya hazır yöneticiler bulmuşlar ya da ülkedeki bütün siyasî kurumları tahrip etmişlerdir. Çekilme zamanları geldiğinde ise, yönetimi o zamana kadar kendi çizgilerine gelmiş ve batılılaşmış yerli seçkinlere bırakmışlardır.³⁶

Osmanlı'nın dağılmasından sonra ekonomik yönden de İslâm dünyasının durumu gittikçe kötüleşmiştir. Eşya ve hizmet üretimleri ihtiyaçlarının çok altında kalmış ve ihtiyaçların çoğunlukla ithalat ile karşılandığı bir ekonomik yapı oluşturulmuştur. Günlük hayatın gerekleri olan ana gıda maddeleri, giyecek, enerji ve inşaat malzemelerinde bile kendi kendine yeter bir İslâm ülkesi neredeyse kalmamıştır. Egemen güçler temelde adaletsiz olan ticaretlerini sonlandırırlarsa, çoğu Müslüman ülkenin açlıkla karşı karşıya kalacağı bir ekonomik düzen oluşturulmuştur. Sürekli tüketim arzuları kamçılanarak, egemen güçlerin ürünlerine olan talep körüklenmiştir. Üretime yönelik talepler ise bilinçli olarak karşılanmamıştır. Yerli bir üretim gerçekleştirildiği takdirde, egemen güçler onu pazar dışı bırakmaya çalışmış ve çoğunlukla bunu başarmışlardır. Sanayi gelişimine ise ancak kendi sağlayacakları ham madde ve mamullere bağımlı olacak şekilde izin verilmiştir.³⁷

Dinî ve kültürel alanda ise özellikle batılı değer ve yöntemleri esas alan eğitim sistemlerinin de etkisiyle, topluma İslâmî kültür birikiminden habersiz nesiller akmaya başlamıştır. Batı'nın başarı örneklerinin cazibesi ile Batı verimliliği ve gücüyle, Batı'nın Tanrı ve insan, hayat, tabiat, dünya, zaman ve tarih konularındaki ilişki bu nesiller tarafından fark edilememiş veya görmezden gelinmiştir. Süreç içerisinde İslâmî olan her şeye entellektüel bir hücum başlamıştır. Kur'ân metninin doğruluğundan, peygamberlik müessesine, sünnetin doğruluğu, İslâm'ın mükemmelliği, Müslümanların daha önce kültür ve medeniyet alanlarında ulaştıkları seviye dâhil her konuda kafa karıştırıcı saldırılar gerçekleştirilmiştir. Bu saldırılar, Müslüman bireylerin kendine, ümmetine ve inancına olan güvenini sarsarak, onu dirençli hale getirebilecek manevî güçten mahrum etmeyi hedeflemiştir. Bu amaçla, gazete, dergi, kitap, televizyon, radyo,

³⁶ İsmail Raci el-Farukî, *Bilginin İslâmîleştirilmesi*, Çev. Fehmi Kuru, 3. Baskı, Risale Yayınları, İstanbul 2013, s. 20-21.

³⁷ el-Farukî, *Bilginin İslâmîleştirilmesi*, s. 21-22.

sinema gibi araçlar etkin bir şekilde kullanılmıştır. Böylece Müslüman toplumlarda ne Batılı ne de Müslüman olabilen, kültürel olarak Müslüman fakat zihni bir Batılı gibi işleyen bireylerin sayısı çoğalmıştır.³⁸

1.1.4.2. İhya Hareketleri -İslâmcılık

Arayışlar Dönemi’nde ortaya çıkan oluşumlar İslâm dünyasının içinde bulunduğu, ekonomik, siyasî, bilim-teknoloji ve dinî-kültürel alandaki bunalım halinden bir çıkış perspektifi sunmaya çalışırlar. Bu dönemdeki meydan okumanın geniş kapsamlı olması ve sonrasında gelişen olaylar çözüm perspektiflerini de farklılaştırmıştır. Bazı fikir akımları ve hareketler, sorunun bir alanına yoğunlaşırken, bir kısmının daha kapsayıcı bir bakış açısıyla hareket ettiği görülür. Sorunların kaynağına yönelik yapılan tespitler, önerilen çözümün mahiyetinde belirleyici olmakla birlikte, bazen önerilen çözüm yolunun kriz halinin derinleşmesine sebep olduğu da görülür.

Bu dönemde ortaya çıkan fikir akımları ve hareketlerin arka planında, Müslümanların karşılaştığı Batı-Avrupa merkezli son meydan okumanın, 19. yüzyılda İslâm dünyasında ortaya çıkardığı olumsuz tablo bulunur. İslâm düşünce geleneğinde bir önceki dönem olan Muhasebe Dönemi’nde, bir şeylerin eksik kaldığı veya yanlış yapıldığının kabul görmesi, beraberinde eksik bırakılan ya da yanlışın ne olduğu ve nasıl düzeltileceği tartışmasını getirmiştir. Bu tabloda şekillenen siyasî ve sosyal atmosfer, doğal olarak beraberinde, İslâm dünyasında öteden beri var olan “*tecdîd*” ve “*ıslah*” çabalarıyla bağ kurma suretiyle İhya hareketleri olarak da nitelenebilecek ya da daha yaygın ve yeni isimlendirmeye İslâmcılık fikrîni ortaya çıkarmıştır.

Bu kapsamda değerlendirilen şahsiyet ve hareketler sorunun temelinde Müslümanların Kur’ân ve sünnet çizgisinden sapmış olmalarını görürler. Bu nedenle ortak gayeleri, Müslümanları bu kaynaklara geri döndürmek, inanç ve düşünceleri hurafe ve bid’atlerden temizlemektir. Bu çaba, bir yenilenme ve tazelenmeyi hedeflediğinden tecdîd, düzeltmeyi, bozulan kısımları tamir etmeyi, eksiklikleri gidermeyi hedeflediğinden ıslah kavramlarını içerir. İhyâ, tecdîd, ıslah faaliyetleri

³⁸ el-Farukî, *Bilginin İslâmîleştirilmesi*, s. 23-24.

olarak bilinen bu fikir akımı ve hareketler sonraki süreçlerde daha çok İslâmcılık olarak isimlendirilmiştir.³⁹

İslâm'ı yeniden hayata hâkim kılma ifadesi İslâmcıların söylemlerinde önemli yer tutar. Onlara göre gerilemenin sebebi İslâm'ın özünden uzaklaşmaktır. Çözüm ise gerçek İslâm'a yönelmektir. Bunun yolu ise öncelikle Asr-ı Saâdet'e dönmek ve temel kaynaklar olan Kur'ân ve sünnete sarılmaktır. Bir sonraki adım olarak sonradan ortaya çıkmış ve dinî muhteva kazanmış gelenekleri ıslah ederek, İslâm düşüncesini körelten bid'at ve hurafeleri ayıklamaktır. İslâmcılar, İslâmîyet'in modern ihtiyaçları karşılayacak evrensel bir içeriğe sahip olduğunu ve bunun için içtihat kapısının açılmasının gerekliliğini özellikle vurgulamışlardır. Eğitimde reform, İslâm Birliği, Şuraya Dayalı Yönetim, İslâmcıların gündemindeki temel meseleler olmuştur.⁴⁰

Karakteristik özelliği, İslâm dünyasının içinde bulunduğu bunalım haline çözüm üretme gayesi taşıyan Arayışlar Dönemi'nin en köklü fikir akımı olan İhyâ Hareketleri, yaygın kullanım şekliyle İslâmcılık, aynı zamanda kendisinden sonra ortaya çıkan fikir akımları ve hareketlerin de esin kaynağı olmuştur. Bu fikir akımının etkileri halen devam etmekle birlikte, bir çözüm perspektifi olarak da dinamikliğini sürdürmektedir. İslâmcılık aynı zamanda günümüz İslâmî hareket ve oluşumların da şekillendiği ana mecra olmuştur. Dolayısıyla, İslâmcılık tarihinin bir bakıma günümüz İslâmî Hareket ve oluşumların da tarihi olduğunu belirtmek gerekir.

1.1.5. Günümüz Fikir Akımları ve Hareketleri

Arayışlar Dönemi'nde, Müslüman toplumlara hâkim olan bu siyasal ve toplumsal atmosfer zaman geçtikçe, farklı fikir akımları ve hareketleri gündeme getirmiştir. Birbirinden çok net çizgilerle ayrılmasalar da, dinin ana kaynaklarına bakışları, din-siyaset ilişkilerine dair görüşleri, Müslümanların sorunlarına yönelik tespit ve önerileri, örgütlenme biçimleri, önceledikleri faaliyetler, Batı'ya karşı aldıkları tavırlar gibi kriterlere göre günümüz İslâmî fikir akımları ve hareketlerini üç ana kategoride sınıflandırmak mümkündür.⁴¹

³⁹ Mehmet Ali Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul 2016, s. 23.

⁴⁰ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 25-27.

⁴¹ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 9.

1.1.5.1. Gelenekçi Hareketler

Gelenekçi bakış açısına göre, gelenek kutsal kabul edilir ve saygı duyulmalıdır. Değişim, gelişim, yenilik ve modernlik gelenekten uzaklaşmayı temsil ettiğinden şüpheyle karşılanır. İslâmî gelenekçiliğin tarihsel süreçte farklılaşarak, Selefiyye Gelenekçiliği, Medrese Gelenekçiliği ve Tarikat Gelenekçiliği olmak üzere üç ana kategoriye ayrıldığı söylenebilir. Selefiyye Gelenekçiliği'nin kökeninde hadis, Medrese Gelenekçiliği'nin kökeninde fıkıh, Tarikat Gelenekçiliği'nde ise tasavvuf yer alır.⁴²

Gelenekçi fikir ve akımların içerisindeki kurum ve şahsiyetleri gelenekçi yapan özellik, bir ayrıma gitmeden mensubu oldukları geleneği tüm unsurlarıyla kabullenip, geleneği kritik etmemeleridir. Birincil öncelik geleneği muhafaza etmektir. Geleneklerin sıhhati ve yaşanan dönemdeki uygulanabilirliği çoğu kez göz ardı edilir. Meselelerin çözümünde metin merkezci yaklaşımı, akli çözümlere tercih etme eğilimi ağır basar.⁴³ Aslında bu tavır insan tabiatının alışageldiği hayat tarzını değiştirmek istemeyişinin doğal bir sonucudur. Düzen ve istikrardan yana olan insan doğası çoğu zaman zorunlu olsa bile yapılan değişikliklere karşı çıkma eğilimi gösterir. Fakat Arayışlar Dönemi'ndeki gelenekçi hareketlerin temel motivasyonları bu doğal durumdan ziyade, özellikle peygamber ve peygambere yakın nesillerin tecrübeleriyle oluşmuş dinî geleneklerden büyük sapmaların yaşandığı bu dönemde siyasî, hukukî, sosyal, ahlakî ve dinî alanlarda tekrar bu döneme dönüş talepleri olarak değerlendirmek mümkündür.⁴⁴

1.1.5.2. Islahatçı Hareketler

Islahat, genel olarak bozulmuş ya da aksaklık gösteren tarafları düzeltmek, iyileştirmek, eksikleri tamamlamak, bozulmaları tamir etmek anlamlarını ifade eder. Islahatçı fikir ve hareketler, bozulmayı İslâmîyet'in kendisinde aramazlar. Bozulma Müslümanların din algısında, yaşayışlarında, dinî kurumlarında, eğitim kurumlarında, devlet düzenlerinde, yani toplumda, siyasette ve düşüncede oluşmuştur. Islahatçı

⁴² Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 49-51.

⁴³ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 51-54.

⁴⁴ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul 2013, s. 60-61.

akımlar ilk etapta bunları iyileştirmeye ve düzeltmeye çalışır. Düzelmeyecek durumda olanları ise yeniden inşa etmeyi önerirler.⁴⁵

Islahatçılar, Müslümanların içinde bulunduğu kötü durumun sebeplerini Müslümanların yaptıkları yanlışlarda ararlar. “Kabahat İslâm’da değil Müslümanlarda” sözü sıklıkla vurgulanır. Islahatçı hareketlerde dış güç vurgusu da önemli bir yer tutar. Onlara göre dış güçler, Müslümanların hatalarına bağlı olarak, Müslüman toplumların çöküşe geçmelerindeki asıl sorumlulardır. Dolayısıyla şer odakları olarak tanımladıkları bu güçlere karşı siyasî ve kültürel bir mücadelenin mecburiyetini vurgularlar. Islahatçılar gerilemede, yanlış geleneklere de rol biçtikleri için, geleneği korumaya öncelik vermezler. Fakat pratik bir fayda görmedikleri için derin bir gelenek sorgulamasını gereksiz görürler. Güçlü bir Batılılaşma ve Modernizm eleştirisi vardır. Fakat diğer yandan seçmeci bir yaklaşımla Batı’dan ve modern dünyadan yararlanma yoluna gidilir. Islahatçılar, akıl ve nakil dengesini gözetmeye çalışır. Bu yapılarda sürekli bir faaliyet, dinamizm ve teşkilatçılık göze çarpar. Söz ve yazı yerine hareket ve fiil ön plandadır. Faaliyet ve hedefler daha çok siyaset, ekonomi, eğitim ve basın yayın odaklıdır. Çünkü onlara göre ıslahatı gerektiren bozulmalar dinin kendisinde değil, toplumsal ve siyasî alanlarda ortaya çıkmıştır. En fazla nereden darbe yeniliyorsa, tahkimat o tarafa yapılmalıdır. Islahatçı oluşumlar; Kültürel Islahatçılık ve Siyasal Islahatçılık olmak üzere ikiye ayrılır. Kültürel Islahatçılık’ta siyasî faaliyetlerden mümkün mertebe uzak durmak ve sosyal ve kültürel çalışmalara odaklanmak ön planda iken, Siyasal Islahatçılıkta yönetimin ıslahı ve iktidar ön plandadır.⁴⁶

1.1.5.3. Modernist Akım ve Hareketler

Modernizm, geleneksel kurum ve düşüncelerin miadını doldurduğundan hareketle, bunların terk edilerek, bunların yerine çağdaş değerlere uygun, bilimsel verileri temel alan, akılcılığı ön planda tutan yeni bir evrensel anlayışın geliştirilmesini savunur. Batı’da Aydınlanma ile ortaya çıkmış ve zamanla hâkim düşünce sistemi olmuştur. Modernizm, modern olmayan her şeyin sorgulanmasını savunur. İslâm

⁴⁵ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 133-134.

⁴⁶ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 133-138.

dünyasında ortaya çıkan modernist fikir ve hareketleri de bu bağlamda değerlendirmek gerekir.⁴⁷

İslâm modernistleri, asıl sorunun, bugüne İslâm diye gelen din olduğunu öne sürerek, dinin kaynaklarını, dinin anlaşılma biçimlerini ve dini geleneği derin bir sorgulamaya tabi tutarlar. Bu sorgulama ve üretilen çözümler, akıl ön planda olduğundan rasyonel bir temele dayanır. Dinî metinlerle kurulan ilişki, metnin anlamı üzerinden değil bağlamı üzerinden gerçekleştirilir. Bu akımlarda eylemden ziyade, söz ve yazı ön plandadır. Bu fikir akımları ve hareketleri, Metinselci ve Tarihselci Modernizm olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür.⁴⁸

Arayışlar Çağı'nda, ortaya çıkan fikir akımları ve hareketleri bir nevi İslâm dünyasının içinde bulunduğu kriz durumuna çözüm arayışlarıdır. Fakat Müslümanların henüz üzerinde uzlaştığı bir çözüm yolunu bulamadığı da aşîkârdır. Bu çağı sonlandıracak gelişme, hiçbir tarafın bir şey kaybetmediği, bütün tarafların kazandığı, tarafların çıkarlarını birleştirme ve bütünleştirmenin yolunu bulacağı kapsamlı bir çözüme ulaşabilmekten geçer.⁴⁹ Bunu da bütün Müslümanların ancak birlikte başarabileceği değerlendirilmektedir.

Millî Görüş Hareketi, İslâm Düşünce Geleneği açısından, *İhya Hareketleri-İslâmcılık* geleneğine dayanan, *Arayışlar Dönemi*'ne ait fikrî-siyasî bir harekettir. Günümüz fikir akımları ve hareketleri içersisinde ise Siyasal Islahatçı bir hareket olarak değerlendirilmektedir.

1.2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN İSLÂM DÜŞÜNCE GELENEĞİNDEKİ YERİ

MGH, halen devam etmekte olan Arayışlar Dönemi oluşumlarından biridir. Bu dönemde ortaya çıkan diğer oluşum ve hareketler gibi İslâm dünyasının içinde bulunduğu mevcut kriz durumuna çözüm üretme iddiası taşır. Fikrî ve siyasî yönü bulunan bu hareketin, çıkış noktası Türkiye olmakla birlikte, fikrî örgüsü incelendiğinde Türkiye merkezli bir bakış açısıyla İslâm dünyasının tümüne, hatta dünya düzenine

⁴⁷ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 207.

⁴⁸ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 211-212.

⁴⁹ Cevdet Said, *Düşüncede Yenilenme*, Der. Asım Öz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2016, s. 113.

yönelik bir iddia taşıdığı görülür. Bu anlamda MGH, İslâm düşünce geleneği açısından Arayışlar Dönemi'ne ait fikrî ve siyasî bir harekettir. MGH'yi ortaya çıkaran şartlar genel anlamda Arayışlar Dönemi'nin belirleyici unsurları olan İslâm dünyasının içinde bulunduğu kriz hali olmakla birlikte, özelde ülkemizde Cumhuriyet Dönemi ile birlikte zirveye ulaşan Modernleşme sürecidir.

Buradaki Modernleşme'den kasıt, günümüzün Batı dünyası karşısında gerilemiş milletlerinin, batılı toplum modelleri istikametinde dönüşümünü hedefleyen süreçtir. Bu süreç, modern toplumun niteliği olan unsurları, modern olmayan toplumlara taşımayı hedefler. Bir başka ifadeyle modernleşme, modern olmayan bir toplumun, hukukî, toplumsal, askerî ve siyasal düzenlemelerle modern hale getirilmesidir. İlerlemecilik, laik hukuk, rasyonel bilimsel düşünce, insana faydacı yaklaşım, çevreyi kontrol etme eğilimi bu niteliklerin en önemlileri arasındadır. Ülkemizde Modernleşme'yi tetikleyen ilk unsur, daha önce de belirtildiği gibi 18. yüzyıldan itibaren, Batı-Avrupa karşısında askerî alanda alınan mağlubiyetlerdir. Güçlü ve kendinden emin bir imparatorluk, ilk defa uğradığı askerî yenilgiler ve beraberinde gelen toprak kayıpları nedeniyle bir sorgulama sürecine girmiştir. Bu sorgulama sürecinde içine düştüğü şüpheler, zamanla fikriyatının ana teması haline gelmiştir. 20. yüzyıl başlarında bile aradan uzun bir süre geçmiş olmasına rağmen gerilemeye nihai bir çözüm bulanamamıştır. Süreç içerisinde çeşitli çözüm önerileri gündeme gelse de, tartışmayı Kurtuluş Savaşı ve onu izleyen devrimler sonuçlandırmıştır. İlk etapta Osmanlı ordusunu güçlendirmek amacıyla yapılan askerî düzenlemeler şeklinde başlayan Modernleşme süreci, askerî kaygılarla başlasa da, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, toplumun bütün unsurlarını içine alacak şekilde detaylandırılmıştır.⁵⁰

Modernleşme sürecinde, Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte hayata geçirilen bazı düzenlemeler ve uygulamalar, halkın sahip olduğu dünya görüşü ile bir şekilde çeliştiğinden aktif veya pasif direnişlerle karşılaşmıştır. Tek parti döneminde içten içe devam eden dinî eğilimler, çok partili hayata geçişle birlikte oluşan yumuşama ile daha görünür bir şekilde tezahür etme imkânı bulmuştur. Tarikatlar, İslâmî Hareketler, cemaatler, vakıf, dernek ve partiler şeklinde tezahür eden bu yapılanmaların tümünün

⁵⁰ Alev Erkilet Başer, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, 3. Baskı, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000, s. 143-144.

var olan sisteme yönelik eleştirilerinin bulunduğu söylenebilir. Fakat bu dinî yapılanmaların bir kısmı ahlakın bozulması, içki ve kumarın yaygınlaşması, yeni yetişen neslin dinî değerlerden uzaklaşması gibi siyasal içeriği bulunmayan eleştirilerden oluşurken, bir kısmı da İslâm'ın hayata geçirilmesi hususunda bütünsel bir duyarlılıkla var olan toplum düzenini dinî olana doğru değiştirmeyi hedefleme gibi daha radikal unsurlar içermişlerdir.⁵¹

MGH'nin İslâm Düşünce Geleneği açısından, *Arayışlar Dönemi*'ne ait fikrî-siyasî bir hareket olduğu ve *İhya Hareketleri- İslâmcılık* geleneğine dayandığı açıktır. *Gelenekçi Hareketler, Modernist Akım ve Hareketler, Islahatçı Hareketler* şeklinde üç ana başlık altında gruplandırılan günümüz fikir akımlarından hangi başlık altında değerlendirileceği konusu ise içerisinde birtakım zorluklar barındırmaktadır.

Bu zorluğun ilk nedeni yukarıda sayılan fikir akımlarının birbirinden kalın çizgilerle ayrılmasında karşılaşılan zorluklardır. Arayışlar Dönemi fikir akımlarının temel meselelere yaklaşımlarında bariz farklılıklar görülse de bazı noktalarda benzerlikler taşıdıkları da görülür. Zorluğun ikinci ve asıl nedeni MGH'nin fikrî yönü bulunmakla birlikte, temelde siyasî bir hareket olmasından kaynaklanmaktadır. Halk oyuna dayalı demokratik bir sistemde yönetime talip olan MGH, kendisini İslâmî bir çizgide konumlandırmıştır. Dolayısıyla yukarıda ifade edilen akım ve hareketlerin tümü bir şekilde MGH'nin oy tabanını oluşturmaktadırlar. Bu nedenle hareketin geliştirdiği söylem ve kavramsal çerçeve bir şekilde bütün bu grupları kapsayıcı bir nitelik taşımak zorunda olmuştur. Bu durum hareketi bir başlık altında konumlandırmayı zorlaştıran başka bir unsurdur.

Bu zorluklarla beraber Millî Görüş Hareketi'nin fikir örgüsü ve söylemleri incelendiğinde, günümüz fikir akımları ve hareketleri içerisinde, Islahatçı Hareketler'in *Siyasal Islahatçı Hareketler* başlığı altında konumlandırmak mümkündür.⁵²

Bununla beraber, az da olsa, MGH'yi Türkiye'deki radikal dinî hareketler kategorisinde inceleyen araştırmacılar da mevcuttur. Bu araştırmacılar; Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcut siyasal rejimini, devlet düzenini, ekonomik ve kültürel yapısını İslâmî esaslar temelinde değiştirmeyi, toplumu ve dinî olmayan toplumsal değerleri de

⁵¹ Başer, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, s. 150.

⁵² Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 161.

bu planda dönüştürmeyi hedefleyen teori, düşünce, hareket ve organizasyonların tümünü radikal dinî hareketler kategorisinde değerlendirir. Bu araştırmacılara göre radikal olanla olmayanı ayırt eden temel faktör üst seviyelerdeki siyasî bir bilincin eşlik ettiği dönüştürme-değiştirme hedefidir. Köklü değişim talebi ve bunu söz veya fiille dışa vuran güçlü siyasî muhalefet bilinci radikal farklılaşmanın nirengi noktasıdır. Bu noktada gerek İslâm temelli bir düzen talebine eşlik eden siyasî bilinç ve bu değişim talebinin dışa vurumu ölçüt alınarak Millî Görüş'ü Türkiye'deki radikal dinî hareketler içinde değerlendirirler.⁵³ Fakat bu değerlendirmeleri yaparken MGH'nin İslâmî düzen talebini dışa vurmakla birlikte ısrarla demokratik düzen içinde kaldığı ve şiddeti asla bir yöntem olarak benimsemediği gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekir. Toplum ve devlet ilişkisi üzerinde gerilime yol açan olumsuzlukları şiddete başvurmada belirleyip bu olumsuzlukların ortadan kaldırılması için kendi içerisinde tutarlı politikalarla sistem eleştirisi yapan MGH, bu süreçte bir yönüyle hem ülkedeki siyasal alanın genişlemesine ve derinleşmesine katkı yaparken, bir taraftan da devlet toplum gerilimini düşürücü politikalarıyla sistemin konsolide olmasına katkı sağlamıştır. Muhalefet dönemlerinde şiddeti siyasal amaçlarına ulaşmada bir yöntem olarak kullanmayı reddetmesi, halkı Müslüman olan diğer ülkelere nazaran bu gerilimin daha az hasarla atlatılmasına katkı sağlamıştır. Kısa süreli koalisyon dönemlerinde ise, devlet imkânlarının toplum lehine kullanma konusundaki çabaları, devlet toplum ilişkisini olumlu yönde etkilemiştir.⁵⁴ Bu nedenle MGH'nin bir radikal dinî hareket olarak nitelenmesinin doğru olmayacağı değerlendirilmektedir.

⁵³ Büyükkara, *Çağdaş İslami Akımlar*, s. 255-256.

⁵⁴ Gökhan Tuncel, Hasan Yılmaz, "Türkiye'de Devlet(!) Toplum Gerilimini Azaltıcı Bir Aktör: Milli Görüş", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:7/1, s. 151-182.

2. BÖLÜM

2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DAYANDIĞI TARİHSEL ZEMİN

2.1. İSLÂMCILIK VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Günümüz İslâmî akım ve hareketlerinin tümünün mayalandığı tarihsel zemin İslâm dünyasında 18. ve 19. yüzyıllarda oluşan ve sonrasında daha da karmaşık bir hal alan siyasî ve sosyal atmosferdir. Tarihin bu dönemindeki siyasal ve sosyal atmosferi göz önünde bulundurmada, günümüz İslâmî akım ve hareketlerinden herhangi birine yönelik girişilecek bir anlama çabası eksik kalacaktır. İslâm düşüncesi açısından bu atmosferin hâkim karakteri yenilik arayışıdır. Bu dönemde, yenilik arayışlarının ifadesi olarak Islah, İhya, Tecdîd, İslâmlaşma, İttihâd-ı İslâm, İslâmîleşme gibi nitelemeler kullanılsa da, daha sonraki zaman dilimlerinde *İslâmcılık* kavramı yoğun bir şekilde kullanılmıştır. *İslâmî Hareket* ve *Siyasal İslâm* kavramları ise diğer kavramlara göre nispeten daha yeni tabirlerdir. Dolayısıyla söz konusu dönemin ayrıntılarına geçmeden önce *İslâmcılık*, *İslâmî Hareket* ve *Siyasal İslâm* kavramları üzerinde durmak yararlı olacaktır.

İslâmcılık kavramına yönelik birçok tanım yapılmışsa da, İsmail Kara'ya ait tanım literatürde genel kabul görmüştür. Buna göre; O, İslâmcılığı şöyle tanımlar:

*İslâmcılık, XIX-XX. yüzyılda İslâm'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlâk, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslâm dünyasını batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden kurtarmak, medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmi çalışmaların, arayışların bütününe ihtiva eden bir düşünce ve harekettir.*⁵⁵

İslâmcılık isimlendirmesinin tarihsel kökeni 1913 yılına kadar gitmekle birlikte, yine bu yıllarda Mehmet Âkif ve Ziya Gökalp tarafından *İslâmlaşmak* teriminin de kullanıldığını belirtmek gerekir. Daha önce “İttihad-ı İslâm”, “Vahdet-i İslâmîye”, “Tevhid-i İslâm” (İslâm Birliği, Panislâmizm), “Fikr-i İslâmîyet”, “İslâmîyet politikası/siyaseti”, “İslâmlık meslek-i mahsus”, “İslâmlık fikrî” kullanımlarının da olduğu bilinmektedir. Yine “İhya, Islah, Tecdîd, İntibah (uyanış), Necât (kurtuluş)”

⁵⁵ İsmail Kara, “Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul 2013, s. 15-43.

kavramları da kullanılmaktadır. Günümüzde çoğunlukla akademik çevrelerde kullanılan ve bir ders adı da olan “*Çağdaş İslâm Düşüncesi*” başlığının da içerik olarak büyük ölçüde İslâmcılığa karşılık geldiği söylenebilir.⁵⁶

İslâm dünyasının 19. yüzyılda Batı dünyası ile karşılaşması sonucu ortaya çıkan problemlerin çözümünde, Batılılaşma yerine öze dönüşü temel alan, gerilemenin İslâm’dan değil İslâm’dan sapmadan kaynaklandığını savunan düşünce, *İslâmcılığın* kuramsal temellerini oluşturur. *İslâmcılık* bir ideoloji olarak tanımlandığında, referansı İslâm olan, İslâmi değer ve kurumları yerleşik hale getirmeyi hedefleyen, siyasal davranışını İslâm eksenli biçimlendiren ve köklerini 19. yüzyıldan alan bir ideolojiyi temsil eder. Bir ideoloji olarak *İslâmcılık*, ana hatlarıyla 19. yüzyılda birleştirici ve harekete geçirici bir fonksiyonla ortaya çıkmış, 1970’li yılların başından itibaren milliyetçilikten sıyrılarak, İslâm’a dayalı bir devlet projesini, toplumsal değer ve kurumları İslâmî ilkelere göre düzenlemeyi ve Batılı değerlere karşıtlığı içeren bir kimlik kazanmıştır.⁵⁷

İslâmcılık isimlendirmesine eleştirel yaklaşımların da olduğunu belirtmek gerekir. Bu yaklaşıma göre İslâmcılık; büyük ölçüde oryantalist, Avrupa merkezci ve uluslararası hegemonyanın kavramlaştırma biçimidir. Bu anlamda, İslâmcılık nitelemesi, İslâm dünyasının son dönem tarihsel şartlarında ortaya çıkan fikirleri, hareketleri ve siyasetleri inceleyen sosyal bilimlerin başvurduğu dili, yöntemi ve perspektifi yansıtmakta ve indirgemeci bir yaklaşım sergilemektedir. Bu yaklaşım biçimi, İslâmcılığı, İslâm’ı araçsallaştırarak politik bir projeye indirgeyen yaklaşım olarak tanımlamakta, İslâm düşünce geleneğine dayanan entellektüel arayışını görmezden gelmektedir. Uzun tarihsel tecrübesini, soğuk savaş sonrası döneme indirgeyerek sadece politik perspektifi merkeze almaktadır. İslâm ideolojiye indirgenerek Siyasal İslâm veya İdeolojik İslâm kavramlaştırmaları öne çıkarılmaktadır.⁵⁸ Ayrıca, İslâmcılık isimlendirmesi, çağdaşçı, milliyetçi, solcu gibi kavramların karşısında, bunlara karşı zorunlu olarak üretilen alternatif belli bir düşünce ve hareketi çağrıştırmaktadır. Bu şekildeki bir kullanım, İslâm’ı, beşeri bir düşüncenin ürünü olan diğer ideolojilerin

⁵⁶ Kara, “Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, s. 15-43.

⁵⁷ Işıl Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, Kopernik Yayınları, İstanbul 2017, s. 33-34.

⁵⁸ Ergün Yıldırım, “İslâmizm, İslâmlaşma ve İttihad-ı İslâm”, *Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul 2013, s. 99-119.

karşısına konumlandırarak mahiyet ve değer bakımından onlarla eşit bir seviyeye indirgeme riskini ortaya çıkarmaktadır.⁵⁹

İslâmcılığın, İslâm ilim geleneğinde yeri olan, ihya, ıslah veya tecdîd geleneğinin bir devamı olarak mı yoksa gelenekle bir bağı olmayan, birinci derecede modern Batı düşüncesinin etkisiyle şekillenmiş bir hareket olduğu tartışılmıştır. Bu konuda İslâmcılığın ikisi arasında bir yerde durduğunu belirtmek gerekir. Konulara, kişilere ve dönemlere göre öncelik sıralaması değişebilmekte ve her iki tezi de haklı çıkarabilecek veriler elde edilebilmektedir.⁶⁰

İslâmcılık, Osmanlı toplumunun siyasî, sosyal ve ahlakî düzenine yönelik farklı arayışlar gündeme geldiğinde, Batıcılık, Türkçülük ve Osmanlıcılık ideolojilerinden kendisini ayırtıran düşünce ve hareketin ismi olarak alındığında, İslâm düşünce geleneğinde var olan tecdîd ve ıslah kavramlarıyla bir bağ kurulmuş olur. Beşeri olup eskiyen yenileme anlamına gelen *tecdîd* ve bozulana düzeltmek demek olan *ıslah*, ilk dönemlerden itibaren İslâm düşünce geleneğinde var olmuştur. Söz konusu dönemde eskidiği veya bozulduğu varsayılan unsur, kaynağı ilahi olsa da yorumu ve uygulanışı bakımından beşeri olan sosyal ve siyasî düzendir. İslâmcı olarak nitelenen düşünürler çözümün İslâm'da olduğunu belirterek, İslâm'a dayandırılmış olsa bile nihayetinde beşeri olup artık eskiyen veya başından beri yanlış olan yorum ve uygulamaların yine İslâm'dan referans alınarak değiştirilmesini savunmuşlardır. Bu durumda *İslâmcılık* nitelemesi, bildiğimiz ihya ve ıslah çabalarının belli bir dönemde aldığı yeni isimden ibaret olmaktadır. Fakat Batı-Avrupa düşüncesinin veya İslâm dışındaki başka bir düşüncenin ürünü olan siyasî ve sosyal modellere İslâm elbisesi giydirilerek bilerek ya da bilmeyerek onları İslâmî modeller olarak takdim etmenin İslâm düşünce geleneğindeki ihya ve ıslah çabalarıyla bir ilgisinin bulunmadığını da vurgulamak gerekir.⁶¹

Ayrıca belirtmek gerekir ki, İslâmcılık modern zamanlarda ortaya çıkmış, yeni bir din ve İslâm yorumudur. Sadece siyasî alana indirgenmesi doğru bir yaklaşım değildir. Siyaset alanının, başından itibaren başat bir konu olması büyük ölçüde İslâmcılığın

⁵⁹ Hayreddin Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 11.

⁶⁰ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43

⁶¹ Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, s.7.

ortaya çıkış macerasıyla ilgilidir. Islahat Hareketleri, en başta, devleti ve İslâm'ı kurtarmak düşüncesiyle başlamıştır. Bu durum aynı zamanda İslâmcılık düşüncesinin pratik, aksiyona dönük, hissiyatı ve retorîği önemseyen tarafını da bir ölçüde açıklar. Fakat itikadî alan dâhil, dinin kaynakları, ibadetler, muamelât, ahlâk, sosyal hayatın düzenlenmesi, eğitim, kadın meselesi merkezli olarak aile, gayri müslimlerle münasebetler, cihad, ev, şehirleşme, mimari, edebiyat, tarih, felsefe, İslâmî ilimler ve İslâm kültür unsurları ve kurumlar bu yeni ve aynı zamanda yenilikçi din ve İslâm yorumu olan İslâmcılıkla irtibatlı olarak yeni veçheler almış, yeni unsurlar kazanmış, buna paralel olarak hiyerarşiler, tarifler ve üsluplar geliştirilmiştir. Gelenekle İslâmcılık arasındaki gerilim alanları da zaten bu alanlardaki yeni ve yenilikçi yaklaşımlardan kaynaklanır.⁶² İslâmcı düşünce ve hareketin gerek kurucuları gerekse de devam ettiricileri toplumun bütün kesimleri arasından çıkmışsa da, kısaca aydın diye tabir edebileceğimiz modern eğitim süreçlerinden geçmiş kişiler, edebiyatçılar veya ilmiyeden olmakla beraber artık aydınlar gibi düşünüp yazanlar ağırlıktadır. Bunların yanında medrese âlimleri, şeyhler, üniversite hocaları, siyasetçiler, bürokratlar, neşriyat mensupları da küçümsenemeyecek oranlardadır. Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte medrese ve tekkelerin kapatılmasıyla, aydınların ve edebiyatçıların, yakın senelerde cemaat-tarikat mensuplarının ve gazetecilerin bariz bir şekilde öne çıktığı görülür.⁶³

İslâmî Hareket kavramı ise daha çok işin pratikle olan kısmıyla ilgilidir. Islah ve tecdîd işi fikir veya eylem alanında olduğu gibi her ikisinde de gerçekleşebilir. Eğer ilmî ve fikrî düzeyde olan ıslah ve tecdîd, birey ve toplumun hayatında gerçekleşsin diye harekete geçilir, bu gayeyle teşkilatlanılır ve planlı, programlı bir faaliyet yürütülürse *İslâmî Hareket* gerçekleşmiş olur.⁶⁴

Siyasal İslâmcılık nispeten yeni bir kavramdır. İslâm'ın sosyal, hukukî ve ekonomik taleplerinden bir kısmının belli bir dönemin şartları içinde öne alınması ve bu taleplerin gerçekleştirilme stratejileriyle ilgilidir. Bütün olmadan parça da olmaz düşüncesinden yola çıkan Siyasal İslâmcılar inancın, ibadetin, eğitimin kısacası medeniyetin olabilmesi için siyasî iktidarın da Müslümanların elinde olmasının

⁶² Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

⁶³ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

⁶⁴ Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, s.7.

gerekliliği ile hareket ederler.⁶⁵ *Siyasal İslâm* kavramsallaştırması Batılı kavrayış açısından, İslâm'ı referans alan her türlü düşüncüyü kapsayan, İslâmî bir yönetimin oluşturulmasını destekleyen tüm Müslümanlara genelleştirilebilen Müslüman eylemliliğini açıklar.⁶⁶

2.2. YENİLENME İHTİYACI; MODERNLEŞME VE BATICILIK

18. yüzyılda Batı-Avrupa karşısında yaşanan askerî mağlubiyetler ve beraberinde gelen toprak kayıpları, İslâm dünyasında zorunlu olarak geri kalma nedenlerinin sorgulandığı bir dönemi başlatmıştır. Önceki bölümde *Muhasebe Dönemi* olarak ele alınan bu sorgulama sürecinin, Müslüman toplumlarda eksik bırakılan veya yanlış yapılan bazı şeylerin olduğu fikrinin kabulüyle sonuçlandığı belirtilmişti. Tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için aksayan ve eskiyen unsurların yeniden yorumlanmasına veya değiştirilmesine yönelik bir yenilenme ihtiyacı, genel kabul görmüş ve yenilik arayışı dönemin hâkim karakteri olmuştur.

Yenilenmenin gayesi kötü gidişatı önlemek, yönü ise karşısında eksikliğin kabul edildiği Batı-Avrupa olmuştur. Bu maksatla ilk olarak askerî eğitim kurumları, askerî yapılanma sistemi ve askerî teknoloji alanında Batılı istikamette bazı yenilikler yapıldı. Fakat yenilgiler ve toprak kayıplarının devam etmesi bu reformların tek başına yeterli olmayacağı, sorunun sadece askerî alanda yapılacak yeniliklerle aşılamayacak kadar kapsamlı olduğu kabulünü getirdi. Bu durum; zamanla siyasal ve toplumsal hayatın tümünü etkileyecek kapsamlı yeniliklere zemin hazırladı.⁶⁷ Aslında askerî alanda baş gösteren başarısızlıklar, daha derin bir problemin sadece bir boyutuydu ve bu durum söz konusu derin problemin Müslüman toplumlara çıkardığı ilk faturaydı. Sadece askerî alanla sınırlı müdahaleler nadiren geçici rahatlamalar sağlasa da çok geçmeden Müslüman toplumları daha ağır bedellerle karşı karşıya bırakıyordu.

Problem sadece askerî tedbirlerle geçirilecek boyutu çoktan aşmıştı. Batı-Avrupa, 16. yüzyıldan itibaren büyük bir dönüşüm yaşamaya başlamış, ortaya çıkan gelişmeler bir bakıma yaşadıkları uzun süreli ve kapsamlı dönüşümün sonucuydu. Bu

⁶⁵ Karaman, *İslami Hareket Öncüleri*, s.14.

⁶⁶ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 35.

⁶⁷ M. Saffet Sarıkaya, "Osmanlı Türkiye'sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", *Arayışlar - İnsan Bilimleri Araştırmaları-Dergisi*, 1999, Sayı: 1/1, s. 97-112.

dönüşüm bir dünya görüşü ve zihniyet üzerinde şekillenmişti. Bu nedenle Batı-Avrupa bu süreçte dünya görüşü bakımından da kendisini geleneksel toplumlardan köklü bir şekilde ayırmaya başlamıştır. Batı-Avrupa, 19. yüzyıla gelindiğinde geçirdiği dönüşümün eseri olan, kendine has bu yeni zihniyet ve paradigmayla ortaya çıkmış; bilim, teknoloji ve ekonomide ulaştığı maddî gücünü de kullanarak bu yeni dünya görüşünü bütün unsurlarıyla dünyanın geri kalan toplumlarına dayatmaya başlamıştır. Bu dayatmayı direk askerî güç kullanarak, işgal ve sömürgeleştirme şeklinde yaptığı gibi, kurguladığı ideoloji ve fikirler üzerinden kültürel yayılmacılık yolunu da kullanmıştır. Bu tür bir karşılaşma, diğer geleneksel kültürlerde bir şok etkisi yaratmıştır. Toplum, devlet, ulus, demokrasi, ideoloji, özgürlük gibi modern kavramlar ve bunların etrafında şekillenen tartışmalar, bu meydan okumaya kendi dünya görüşleri çerçevesinde bir cevap üretemeyen toplumları haliyle bunalıma sürüklemiştir.⁶⁸ İslâm, tarihi tecrübeyle sabit olduğu üzere, süreklilik içinde değişmeyi başarabilecek, başka bir din veya medeniyete entegre olmadan, onların ortaya koyduğu gerçeklerden de istifade ederek yeni evrensel ilkeler ortaya koyma imkânına ve yeterliliğine sahiptir. Bu imkâna rağmen, Müslümanlar da bu son meydan okumaya çeşitli nedenlerden dolayı kendi dünya görüşleri çerçevesinde üzerinde birleştikleri bir cevap üretemeyince bunalım hali onlar içinde kaçınılmaz olmuştur.⁶⁹ Farklı medeniyet ve toplulukların temas halinde olması aslında normal hatta zorunlu bir durumdur. Tarihsel süreç içerisinde, farklı medeniyet ve topluluklar zorunlu olarak temas halinde olmuşlardır. Fakat Modern Çağ'daki bu karşılaşma insanlık tarihi açısından daha önce yaşanmamış bir tecrübeyi ifade eder. Bu karşılaşma “*hüküm galibindir*” prensibi üzerinden gerçekleşmiştir. Bu süreçte Batı-Avrupa, sanayi devrimi ile zirveye çıkan Modernleşme sürecinde dünyanın maddî hâkimi olmuş, sekülerleşme süreciyle de dünyanın manevi hâkim gücü olmuştur. Bu gücü eline geçirdikten sonra da dünyanın geri kalan kısmını kendisinin geçtiği tarzda köklü bir değişime zorlamaya başlamıştır.⁷⁰

İslâm dünyasının siyasî birliğini 600 yıl gibi uzun bir süre sağlayan ve temsil eden Osmanlı İmparatorluğu da kaçınılmaz olarak bu yeni durumla yüzleşmek zorunda kalmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi, askerî alanda yaşanan yenilgiler ve bu

⁶⁸ Bedri Gencer, *İslam'da Modernleşme*, Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014, s. 47-48.

⁶⁹ Sönmez Kutlu, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınevi, Ankara 2008, s. 24.

⁷⁰ Gencer, *İslam'da Modernleşme*, s. 102.

yenilgilerin sonucunda gerçekleşen hızlı toprak kayıpları, ister istemez Osmanlı toplumunun Batı-Avrupa ve değerleri üzerinde düşünmesini beraberinde getirmiştir. Osmanlı, bu dönemde muhatap olduğu Avrupa'nın askerî teknoloji bakımından eskiden karşılaştığı Avrupa'dan çok farklı olduğunu görmüştür. Önce devletin yönetiminde söz sahibi, Batı-Avrupa'nın bu değişen yüzünü daha yakından tanıyan seçkin bir zümre, sonrasında daha geniş toplum kesimlerinin farkına vardığı bu gerçek, ayakta kalmak için değişen dünya şartlarına uyum sağlamanın zorunluluğunu hissettirdi. Çünkü yenilenmeden bu meydan okumayı atlatmak mümkün görünmüyordu. Gerek toprak kayıpları, gerekse de ulusçuluk gibi yeni ideolojilerin yarattığı kargaşa, koca İmparatorluğun sonunu getirebilecek kadar sert çalkantılara sebep olacak bir zemin hazırlamaktaydı. Bu dönemde Osmanlı, bir taraftan Avrupa milletler camiasına katılarak, güç ve itibar kazanma, bir yandan da onların sömürgeci arzu ve politikalarından korunmaya çalışan bir yaklaşımla hareket ediyordu. Batı'ya bu yaklaşımın, kısmen Osmanlı liderliğinin kendi iradesi, kısmen de Batılı güçlerin dayatmasıyla başlaması, değişim ve yenilenmeyi daha bir zorunlu hale getirmiştir.⁷¹

Problemle ilk yüzleşme alanı olan askerî alan, Batılı yöndeki yenileşme ve değişimin de ilk uygulandığı alan olmuştur. İlk zamanlarda askerî alanla sınırlı olan bu yenileşme ve değişim hareketi, giderek toplumsal ve siyasî yapının diğer unsurlarına da sirayet etmeye başlamıştır.⁷² Bu yenileşme ve değişimin toplumsal ve siyasî yapının diğer unsurlarına sirayet etmeye başlaması toplumun geniş bir kesiminin dikkatini artık bu yöne çekmeye başlamıştır. Bu değişim ve yenilenme *Modernleşme* ve *Batıcılık* olarak ifade edilebilecek iki türlü değişim hareketini gündeme getirmiştir. Bu iki zıt karakterdeki yenilenme anlayışı giderek ayrışacak ve günümüze kadar devam edecektir.

Modernleşme süreci ile kastedilen Batı yönlü bir değişimdir. Bu anlamda Batı-Avrupa ülkelerine göre geri kalmış toplum ya da ülkelerin siyasî, sosyal, askerî, ekonomik, bilim ve teknoloji, eğitim, hukuk gibi alanlarda Batılı ülkelerin seviyesine çıkma hedefi olarak tanımlanabilir. Batılı ülkelerin söz konusu alanlarda diğer toplumlara göre daha ileride olarak konumlandırılması, *modernleşme*, *yenilenme*, *asrileşme* ve *gelişme* kavramlarıyla eş anlamda kullanılmasına sebep olmuştur.

⁷¹ Gencer, *İslam'da Modernleşme*, s. 157.

⁷² Kenan Çağan, "Son Dönem Osmanlı Siyasetinde İslâmcılık ve Batılılaşma", *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim Dergisi*, 2006, Sayı: 45, s. 34-61.

Modernleşme yönünde çaba harcayan ülkelerde Batılılaşma, bazı kesimlerce Batı'yı tüm kurumlarıyla olduğu gibi almak olarak anlaşılırken, diğer bazı kesimlerce sadece Batının maddî yönünü, yani bilim ve teknolojisini almak olarak anlaşılmıştır.⁷³ Batıyı tüm kurumlarıyla taklit etmek daha çok *Batıcılık* kavramıyla ifade edilir. *Batıcılık* anlamındaki Modernleşme sürecinde, toplumların bütün unsurlarıyla Batıya katılarak, onun bir parçası haline gelmesi önerilir. Başka bir ifadeyle, sorunlu görülen toplum düzeni bütün kurumsal düzenlemeleri ve toplumsal değerleriyle Batı toplum düzenine dönüşmeli, Batı uygarlığı bir model olarak benimsenmelidir. Bu yaklaşıma göre İslâm, gerek kurumsal yapıları, gerekse fikrî içerikleriyle tarihsel ilerlemenin getirdiği yeni durumlar karşısında yetersiz kalmıştır. Batı-Avrupa'da gelişen medeniyet; kültürel değerleri, bilimsel ve teknolojik ürünleriyle uygarlığın son aşaması olduğundan, çağın gerisine düşmemek için bunlardan bir bütün olarak yararlanmak kaçınılmazdır. Bu anlayışın karşısında yer alan ve *Modernleşme* olarak da tarif edilebilecek yenilenme tarzında ise, İslâm dininin ilkelerini modernleşmenin getirdiği yenilikler bağlamında yeniden yorumlamak esastır. Bu yorumlar her ne kadar geniş bir alana yayılsa da, önerilen çözümler modern dönemin getirdiği sorunlara İslâm düşüncesinden yola çıkarak çözüm bulmak esasına dayanır. Fakat bu yorumların önemli oranda geleneksel yorumlardan farklılaştığını da belirtmek gerekir. *Modernleşme* yaklaşımı İslâm'ın modern dünyanın gereklerine ve ihtiyaçlarına uygun olduğu fikrinden hareket eder. Bu yenilenme teklifi, modern çağın bir yaklaşım biçimi olarak geleneksel Müslümanlık anlayışından uzaklaştığı gibi, aynı zamanda Müslümanların fikrî mirasını bu güne taşıma iddiası ve gayretiyle de kendine has bir tutum ortaya koymaktadır.⁷⁴ İslâm dünyası ve ülkemizde bu dönem ve sonrasında, Batı ve Batılı unsurları tümenden reddetme gibi farklı çözüm teklifleri ortaya çıksa da artık hâkim atmosfer bu iki çizgi arasındaki tartışmalarla şekillenecektir. Sonraki süreçlerde bu iki çizgiyi temel alan farklı oluşum ve yaklaşımlar ortaya çıksa da nihayetinde bu iki yaklaşım üst karakter olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

⁷³ M. Cengiz Yıldız, "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, Sayı: 4, s. 279-302.

⁷⁴ Ergün Yıldırım, "Bir Tarz-ı Modernleşme Olarak İslamcılık", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2003, Sayı: 8/32, s. 119-126.

MGH'nin teşekkülü sürecine geçmeden önce, İslâmî olarak nitelenen hareket ve oluşumların mayalandığı zemin olan söz konusu tarihsel süreci ve sonraki zaman dilimini biraz daha yakından incelemek faydalı olacaktır. Neticede, MGH dahil, günümüz İslâmî oluşumlarının tümü bir şekilde gerek uzak-yakın geçmişin gerekse de ortaya çıktıkları zaman dilimlerinin siyasî ve sosyal atmosferinden bir şekilde etkilenmişlerdir. İçinde bulundukları ve yaslandıkları tarihsel sürecin nitelikleri ve yaşananlar, hem bu grupların varlık sebepleri olmuş, hem de gündemlerini, hedeflerini ve stratejilerini birinci derecede belirlemiş, bazen de zamanla form değiştirmelerine sebep olmuştur. Bir önceki bölümde İslâm düşünce geleneği bağlamında söz konusu tarihsel süreç kısaca özetlenmişse de, Türkiye merkezli bir oluşum olan MGH'nin teşekkül sürecinin daha net anlaşılması için söz konusu zaman diliminin ülkemiz açısından detaylandırılması yararlı olacaktır. Bu nedenle MGH'nin dayandığı tarihsel zemini oluşturan gelişmeler, Osmanlı Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi başlıkları altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

2.3. OSMANLI DÖNEMİ

Osmanlı toplumunda, askerî alanda başlayan yenilenme faaliyetlerinin kötü gidişatı durdurmaya yetmemesi, siyasal ve toplumsal unsurların da yenilenmeye ihtiyaç duyduğunun kabulüyle birlikte Modernleşme süreci daha farklı bir aşamaya geçmiş, deyim yerindeyse vites yükseltmiştir. Artık Modernleşme süreci bir devlet politikası haline gelmiş ve toplumun tüm unsurlarının birinci gündem maddesi haline gelmiştir. Devlet eliyle gerçekleştirilen yeniliklerin hedefi kötü gidişatı durdurma ve devleti parçalanmaktan kurtarma gayesi taşır. Bu süreçte, yapılan yenilikler, yapılması gerekenler, Batı-Avrupa medeniyeti tarafından üretilen fikir, ideoloji ve kavramlar ve tüm bunların İslâm'a uygunluğu ana gündem olmuştur. Bu siyasal ve sosyal atmosfer, gerek günümüz İslâmî fikir akımları, gerekse de başka fikir akımları ve ideolojilerin vücut bulduğu zemin olmuştur. Bu dönemde yenilenme olgusunu hızlandıran ve kapsamını genişleten en önemli gelişmeler önce 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ve ardından 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı olmuştur.

2.3.1. Tanzimat ve İslahat Fermanları; Yenilenmenin Hız Kazanması ve Kapsamının Genişlemesi

Askerî alandaki Batı-Avrupa yönlü yenilenme çabaları ile başlayan modernleşme faaliyetleri, akabinde Batı tarzı okullaşmanın başlamasıyla birlikte süreci teknik bir konu olmaktan çıkartarak, toplumun farklı unsurlarının dikkatlerini bu olgu üzerinde yoğunlaştırdı. Batı tarzı okulların yaygınlık kazanması kâfiri taklit, bilim-din ilişkisi, kıyafet, yabancı dil ve yabancı hoca gibi konularda ilk tartışmaları ve bu konulardaki yaklaşım farklılıklarını da beraberinde getirdi. Batı-Avrupa tarzı okullaşma sürecinin ortaya çıkardığı mektep-medrese ikiliğinin tartışma yaratmasının nedeni, aslında bu süreçte, ilim anlayışı, bilginin kaynakları ve değeri gibi çok yönlü bir zihniyet değişikliğinin meydana gelmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁵

Eskimiş ya da bozulmuş tarafları düzeltmek anlamına gelen ıslahat, Osmanlı yenilenmesi için de kullanılan bir kavramdır. Bu anlamda ıslahat, Osmanlı tarihinde gerileme döneminden itibaren, Batı örneğine göre girişilen yenileşme ve ilerleme atılımlarına verilen isim olup, reform kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.⁷⁶ 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı devlet eliyle gerçekleşen ilk ciddi ıslahat programı oldu. Ferman, Avrupa'nın temsil ettiği medeniyet seviyesine ulaşma ve çeşitli etnik ve dinî gruplardan oluşan Osmanlı halklarını bir arada tutmayı hedefliyordu.⁷⁷ İnsan hakları prensiplerinin önemli bir kısmını iktibas etmekle birlikte, fermanın ilanıyla başlayan dönemde devlet teşkilatının Batılılaştırılmasına yönelik çalışmaların da olduğu belirtilmelidir. Bu önemli ıslahatın aynı zamanda Batılı görüşe sahip bireylerin yetişmesine ve Batılı zihniyeti aksettiren bir edebiyatın oluşmasına ortam hazırladığı belirtilmelidir.⁷⁸ Böylelikle ilk olarak askerî, idarî ve eğitim alanında başlayan Batı-Avrupa yönlü yenilenme hareketi artık sadece teknik bir mesele değil, devletin örgütlenme biçiminden toplumun sosyal düzenine kadar birçok alanı içine alan bir

⁷⁵ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

⁷⁶ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük İslahat Mad.*, Erişim:21.04.2019.

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=162011

⁷⁷ Sarıkaya, "Osmanlı Türkiye'sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış", s. 97-112.

⁷⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2007, VIII, 227.

nitelik kazanmış oluyordu. Böylece Modernleşme, Tanzimat Fermanı ile birlikte artık siyasî, hukukî bir şekil almıştır.⁷⁹

Tanzimat Fermanı, bir bakıma reformların, o zamana dek doğrudan dokunulmamış bulunan siyasî ve kültürel alanlara yayılması hareketiydi. Bu dönemde eğitim alanında yeni modern okullar açılarak medreseler ihmal edilmeye başlandı. Yabancı okulların açılmasına ek olarak, özellikle Fransız menşeli edebiyat ve tiyatro eserleri uyarlanarak Osmanlı toplumunda görülmeye başlandı, fen kitapları ve dergileri yayınlandı.⁸⁰

Ferman, Osmanlı'nın geleneksel yapısını kökten sarsacak yenilikler getirmekteydi. Fermanda yer alan müslim-gayri müslim eşitliği, milliyetçi bir tutum sergileyen farklı dinsel grupların imparatorluktan ayrılmasını önlemek amacıyla bir Osmanlı milleti oluşturmayı hedefleyen projenin ilk adımı niteliğini taşır.⁸¹ Fakat zor zamanlardan geçen Osmanlı devletinin, Tanzimat Fermanı'yla getirdiği yenilikler Batılı devletlerce yeterli bulunmadı. Osmanlı tebaası olan Müslüman ve gayri müslimler arasında siyasî ve hukukî açıdan eşitsizlikler bulunduğunu iddia ederek daha köklü reformlar istediler. Bunun üzerine 1856 yılında Islahat Fermanı ilan edildi.⁸²

Tanzimat Fermanı, dinî atıfları olmakla birlikte daha çok hukukî ve askerî konularda düzenlemeler öngörmüştü. Islahat Fermanı ise Tanzimat'ın Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarıyla ilgili kararlarını teyid ederek kapsamalarını daha da genişletmiştir. Ferman, dinî inanış, din ve mezhep hürriyeti, cemaatlerin yeniden yapılandırılması konularına yoğunlaşmıştır. Dini veya etnik kökeni ne olursa olsun bütün Osmanlı tebaasının eşitliğini daha net bir biçimde vurgulamıştır. Daha çok gayri müslim Osmanlı vatandaşları için hükümler ihtiva eden Islahat Fermanı, gayri müslimlerin Osmanlı toplumundaki hukukî statülerini büyük ölçüde değiştirmiş ve yeni siyasî haklar vermiştir.⁸³

⁷⁹ Yıldız, Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik, s. 279-302.

⁸⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 97.

⁸¹ Ali Akyıldız, "Tanzimat" mad., *DİA*, İstanbul 2011, XL, 3.

⁸² Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı" mad., *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 185.

⁸³ Gazi Erdem, "İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı'na Yeniden Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Sayı: 51/1, s. 327-348.

Tanzimat ve Islahat Fermanları, başlangıçta askerî alanla sınırlı olan ıslahat alanını, siyasî düşünce, devletin yapısı, kurumlar, millet tanımı, hak ve hürriyetler, eşit vatandaşlık, rejim tartışmaları, hilafetten meşrutî idareye doğru genişletmiştir. Bu duruma uygun olarak tartışma meseleleri de söz konusu alanları kapsayacak şekilde genişleme sürecine girmiştir. Söz konusu problemler ve tartışma alanları aynı zamanda İslâmcılık fikriyatının da kafa yorduğu temel meseleler ve tartışma konuları olacaktır. Kâfirin taklidinin caiz olup olmadığı tartışmasından sonra en çok enerji harcanan tartışma, müsamâvât kavramı çerçevesinde Osmanlı toplumunu oluşturan Müslüman ve gayri müslim toplulukların nasıl eşit hale getirileceği ve bu durumun dinen nasıl savunulacağı meselesi olmuştur. Bu dönem, İslâmcılık fikriyatının mayalandığı zemin olmakla birlikte, henüz İslâmcılık'tan bahsetmek için erkendir. İslâmcılığın birinci evresi İttihâd-ı İslâm terkinin işitilir olmasıdır.⁸⁴ Tüm bu tartışmalar, 1860'lı yıllardan itibaren hızla artan gazete yayıncılığıyla birlikte daha yaygın bir şekilde toplumun gündemine girmiş ve farklı ideolojik yaklaşımlara ve fikir akımlarının oluşumuna kaynaklık etmiştir.⁸⁵

2.3.2. I. Meşrutiyet; Kanûn-i Esâsî, Yenilenmenin Anayasallaşması

Tanzimat ve Islahat Fermanları'yla Osmanlı toplumunda yeni bir fikir akımı şekillenmeye başladı. *Osmanlıcılık* olarak adlandırılacak bu fikir, dini, mezhebi ve etnisitesi ne olursa olsun imparatorluk toprakları üzerinde yaşayan herkese vatandaşlık sıfatı altında, imparatorluğun İslâmî geleneklerine hâlel getirmeksizin, eşit hak ve vazifeler tanımak esasına dayanıyordu. Bu düşüncenin gayesi, milliyetçilik ideolojisi ve Batılı devletlerin kışkırtmalarıyla bağımsızlık fikrine kapılan azınlıkları imparatorluğa bağlamaktı. Böylelikle “Osmanlı Milleti” ortak paydası öne çıkarılarak, İmparatorluğu oluşturan unsurlar bir arada tutulacak ve devletin dağılması önlenecekti. *Osmanlıcılık*, yani Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün tebaasını eşit yurttaş sayma fikri, 1876'da yürürlüğe konulan Kanûn-i Esâsî'de kabul edildi.⁸⁶ Bu anlamda Kanûn-i Esâsî Tanzimat'la başlayan modernleşme sürecinin bir devamı ve sonucudur. Kanûn-i Esâsî

⁸⁴ Kara, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, s. 15-43.

⁸⁵ Sarıkaya, “Osmanlı Türkiye’sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış”, s. 97-112.

⁸⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 97-98.

ile birlikte anayasa, meclis gibi tartışılan konular da, iç etkenlerin, daha çok da dış etkenlerin zorlamasıyla devlet eliyle yapılan reformlar hanesine ekleniyordu.⁸⁷

I. Meşrutiyet olarak da adlandırılan Kanûn-i Esâsî'nin ilan edilmesinde *Yeni Osmanlılar* hareketinin etkisini vurgulamak gerekir. Osmanlı toplumunda, dernek sayılabilecek oluşumlar 19. yüzyıl başlarında İmparatorlukta Hristiyan azınlıkların milliyetçi gayelerle siyasî dernekler kurmasıyla tezahür etmeye başlamıştır. Daha sonraları Müslüman tebaa arasında da bu çeşit dernekler kuruldu. Bunların ilki, padişahın Hristiyan tebaaya eşit haklar tanınmasına karşı bir tepki olarak bir kısım Müslüman aydın tarafından 1859'da İstanbul'da kurulan *Fedailer Cemiyeti*'ydi. Ardından, 1865 yılında *Yeni Osmanlılar Cemiyeti* kuruldu. Anayasalı ve meclisli idare anlamına gelen meşrutî idare sistemini amaç bilen, Osmanlılar arasında kurulmuş ilk büyük siyasî teşekkül bu oluşumdur. Bu cemiyet aynı zamanda bir kısım aydının yapılan reformlar hakkında beslediği bazı şüpheleri de ifade ediyordu.⁸⁸ Bugün, kökleri *Yeni Osmanlılar*'ın öncü çalışmalarında yer almayan tek bir modernleşme alanı yok gibidir. *Yeni Osmanlılar* aynı zamanda modernleşme süreci ile Osmanlı'ya akın eden Aydınlanmacı fikirlerin hem taşıyıcısı, hem de bu fikirlerle İslâm arasında bir sentez meydana getirmeye çalışan ilk düşünür nesildir. Aynı zamanda onlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha önce benzeri görülmemiş bir siyasî protesto grubudur. Bu anlamda aydın sınıfından organize bir grup, ilk kez Osmanlı yönetimini açıkça ve sert bir şekilde tenkit ederek seslerini duyurmak için kitle iletişim araçlarını kullanıyordu.⁸⁹ *Yeni Osmanlılar* bir bakıma bir “meclis-î meşveret”in kurulmasını sağlayarak siyasî iktidarın paylaşılmasını kurumsallaştırmak ve bir kuvvetler ayırımı sağlamayı hedefliyorlardı. Kuvvetlerin dengesi, yürütmeyi kurulacak olan meclise karşı sorumlu tutmakla elde edilecekti.⁹⁰

Yeni Osmanlılar, Batı'daki meclis yerine meşvereti önermişler, Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve Hz. Peygamber'in uygulamalarından örnekler göstererek İslâmî yönetimin istişareye dayalı olduğunu savunmuşlardır. *Yeni Osmanlılar* ilk olarak Nâmık Kemal ve arkadaşları tarafından teşkilatlandırılmış olup, amaçlarını ülkede mutlâkiyet idaresi

⁸⁷ Mehmet Âkif Aydın, “Kânûn-ı Esâsî ” mad., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 328.

⁸⁸ Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 98.

⁸⁹ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 10-11.

⁹⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 33.

yerine, meşrutiyet şartlarını sağlamak ve yürütmek şeklinde ifade etmişlerdir. Cemiyetin genel politikası Osmanlılık fikrine dayandığı için de kendilerine *Yeni Osmanlılar* ismini vermişlerdir. Yükselen milliyetçilik dalgasına karşı Osmanlı Milleti kavramını öne çıkarma mücadelesi vermişlerdir.⁹¹ *Yeni Osmanlılar*, yapılan reformların şeriata uygun olmayan yönlerini eleştirmişlerdir. Aydınların meşrutî idare isteği, padişah ile maiyetinin dağılma sürecine girmiş İmparatorluğu bir arada tutma perspektifi ve yabancı devletlerin baskılarının neticesi olarak, 1876 tarihinde ilk Osmanlı anayasası anlamına gelen Kanun-i Esâsî ilan edildi. Bu olay, Osmanlı tarihinde I. Meşrutiyet olarak adlandırılan ve 1908 yılına kadar devam eden dönemin başlangıcı demektir.⁹²

Bu dönemde gerçekleştirilen reformlar bir yandan da zayıflayan devlet nüfuzunu güçlendirmeyi amaçlıyordu. Parlamento, yeni mühendislik okulları ve idarî bölünmelerin vilayetler şeklinde yeniden örgütlenmesi, bir bakıma devletin nüfuzunu genişletme çabalarıdır. Milliyetçilik akımlarının neden olduğu olumsuzlukları bertaraf etmek amacıyla yapılan ıslahatlara uygun olarak bu dönemde *Osmanlılık* fikrinin ön plana çıkarıldığı görülür. Bu fikir, Osmanlı vatandaşlığı duygusunu ön plana çıkarmıştır. Böylece İmparatorluğu oluşturan tüm etnik ve dinî gruplara hukukî bir statü sağlayarak, onları Osmanlı milleti paydasında birleştirmeyi hedefliyordu. Buna rağmen özellikle Balkanlar'da yükselen milliyetçilik akımları ve dış meydan okumalara cevap verilememesi, *Osmanlılık* fikriyatının hedefine ulaşmasına imkân vermedi. Fakat yapılan ıslahatlar ya da bir başka ifadeyle reformlar ve sonuçları vatandaşlık, eşitlik ve anayasacılık gibi yeni fikirleri beraberinde getirdi.⁹³

Osmanlılık fikrinin mezkur nedenlerden dolayı başarılı olamaması üzerine 1870 tarihi itibarıyla İttihâd-ı İslâm terkibi işitilmeye başlandı. İttihâd-ı İslâm politikası, ortaya çıkışı itibarıyla, çeşitli etnik ve dinî topluluklardan oluşan Osmanlı Devletinin, Tanzimat ve Islahat Fermanları çerçevesinde siyasî birliğini nasıl ve hangi temel üzere bina edeceği, Osmanlı milletini ve vatandaşını ne şekilde tanımlayacağı arayışlarının merkezde olduğu bir kavramdır. Müslüman olsun, gayri müslim olsun, bütün Osmanlı toplumunu *Osmanlılık* (İttihâd-ı Osmanî) üzerinden, eşit Osmanlı vatandaşı yapan

⁹¹ Hulusi Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, 2. Baskı, Cıra Yayınları, İstanbul 2011, s. 29-31.

⁹² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 98-99.

⁹³ Hakan Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurettin Paşa'nın Milli Görüş ve Ak Parti*, Kitap Yayınevi, Çev: Ahmet Yıldız, İstanbul 2005, s. 63-64.

politikanın başarısız olması üzerine daire biraz daha daraltılarak İttihâd-ı İslâm (İslâmcılık) politikası devreye girmiştir. Bundan sonraki aşamada daire daha da daraltılacak ve İttihâd-ı Etrak (Türkçülük) şeklini alacaktır.⁹⁴ İttihâd-ı İslâm terkinin işitilmeye başlanması, daha sonra İslâmcılık olarak isimlendirilecek fikir akımı ve grupların, Batı yönlü yenilenme arayışlarının hâkim olduğu bu süreçte, bir tez olarak yerlerini almaya başladıkları manasına da gelmektedir.

2.3.3. İttihat ve Terakkî Cemiyeti ve II. Meşrutiyet

Meşrutiyet'in ilanından sonra ilk Osmanlı Meclisi 19 Mart 1877'de toplandı. İkinci bir meclis, ertesi sene toplantıya çağırılmasına rağmen plan gerçekleşmedi. Meclis dağıtıldı ve Kanûn-i Esâsî askıya alındı. Bu gelişmeler üzerine önce imparatorluk sınırları içinde, daha sonra yabancı ülkelerde gizli cemiyetler kuruldu. Bu cemiyetler zamanla "Jön Türkler" adıyla tanındı.⁹⁵ Jön Türkler olarak nitelenen bu grupların derin bir teori, özgün bir siyasî formül veya kapsamlı bir ideoloji ortaya koyduğu söylenemez. Daha çok kendi dönemlerinde Avrupa'da tartışılmakta olan fikirlerin etkisinde kalmışlardır.⁹⁶ En derin arzularının hürriyet olduğu söylene de, aslında öncelikli hedefleri İmparatorluğun parçalanmasını önlemek olmuştur. Hürriyetin egemen olduğu bir düzende, imparatorluktan ayrılmak isteyenlerin sayısının azalacağını düşünmüşlerdir. Jön Türkler nezdinde halk, bekledikleri ihtilâli yapmadığı için zamanla güvenilmeyen bir unsur olmuştur. Bu nedenle halktan ziyade arzulanıkları ihtilâli gerçekleştirebileceklerine inandıkları subaylara yönelmişlerdir. İslahatlar sürecinde yabancılara verilen ayrıcalıklara karşı tepki hali sonradan emperyalizm karşıtlığına dönüşmüştür. Jön Türkler'de, Batı değerleri karşısında kendi toplumlarının manevî değerlerine üstünlük sağlama ve memleketin daha önce prestijinin yüksek olduğu zamanları ön plana çıkarma çabası pek görülmez.⁹⁷

Ayrıca Jön Türkleri oluşturan gruplarda bilimsel eğitim aldıklarını ve din yerine bilim ve akli rehber edindiklerini ileri sürerek kendilerini ilerici olarak takdim eden kimselerin olduğu da belirtilmelidir. Seküler askeri okullarda eğitim alan bu kişilerin en

⁹⁴ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

⁹⁵ Karpas, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 99.100.

⁹⁶ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 24-25.

⁹⁷ Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, s. 305-312.

önemli özellikleri, siyaset ve topluma rehber olarak bilime olan sorgusuz inançları, devletin gücünü arttırmak gayesiyle, modern bir toplum oluşturma kararlılıkları, seçkinlerin yönetimine olan inançlarıydı.⁹⁸ Dönem itibariyle Jön Türklerin Batılılaşma hareketinin fikri önderliğini üstlendiklerini de belirtmek gerekir. Çeşitli Avrupa şehirlerinde sürgünde bulundukları yıllarda, Batı müesseselerini tanımış ve yayınlarıyla Batıyı Osmanlı halkına tanıtmaya çalışmışlardır.⁹⁹

Bu cemiyetlerin öncelikli hedefi 1876 Anayasası'nı tekrar yürürlüğe koyarak yeniden meşrutî yönetime geçmek olmuştur. İstanbul Askeri Tıbbiye Mektebi'nde daha önce kurulan gizli bir derneği örnek alarak, pozitivist bir düşünceye sahip olan Ahmet Rıza Bey, 1889 yılında Paris'te "İttihat ve Terakkî Cemiyeti"ni kurdu. Jön Türkler'in ilk cemiyeti olan bu dernekten sonra başka ülkelerde de benzer cemiyetler kurulmuştur. 4 Şubat 1902 tarihine gelindiğinde farklı ülkelere dağılmış bütün Jön Türk gruplarını aynı çatı altında toplamak ve ortak bir eylem planı oluşturmak üzere Paris'te gizli tutulan bir toplantı gerçekleştirildi. Bu toplantıda meşrutî idareyi yeniden getirmek amacıyla ihtilâl fikri üzerinde uzlaşa sağlandıysa da, yapılacak ihtilâlde dış destek ve ordu yardımı alınıp alınmaması konusunda fikir ayrılığı oluştu. İhtilâl dış ülkelere destek sağlanması ve ordu yardımının katılması fikrini savunan grubun liderliğini Prens Sabahattin yapıyordu. Bu fikri paylaşımlar ana teşkilattan ayrılarak "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurdular. Bu düşüncenin karşısında olanların öncülüğünü ise daha önce İttihat ve Terakkî Cemiyeti'ni kuran Ahmet Rıza Bey yapıyordu. Bunlar da isimlerini "Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti" şeklinde değiştirdiler ve bu cemiyet zamanla Jön Türkler'in en ileri gelen örgütlenmesi oldu. Cemiyet'in güçlenmesini sağlayan asıl gelişme, 1906'da Selanik'te subay ve devlet memurlarından oluşan bir grubun kurduğu "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" ile birleşmesi oldu. Bu birleşmeden sonra, Hristiyan azınlıklar kurulacak meşrutî idare sayesinde bağımsızlıklarını daha rahat kazanacakları ümidiyle Jön Türkler hareketini desteklediler.¹⁰⁰

Bu yıllarda İslâmcılık hareketi içinde sayılabilecek şahsiyetlerin tamamına yakını, kendilerini II. Abdülhamid muhalifi olarak konumlandırmışlardır. Sultan II. Abdulhamid'e muhalif olan bu kesimin meşrutiyet taraftarı, Jön Türk ve İttihatçı

⁹⁸ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 65.

⁹⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 567.

¹⁰⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 100-101.

harekete mensup, muhip veya yakın olduğu görülmektedir. Bu husustaki belirleyici ayrışma siyasî hayatın nasıl ve ne zaman modernleştirileceği üzerinden oluşmuştur. Buradaki modernleştirmenin, yani meşrutiyetin İslâmcılar açısından rejimi dinîleştirme anlamında anlaşıldığı belirtilmelidir. Aslında II. Abdulhamid, din ve ahlâk anlayışı itibarıyla İslâmcılarla aynı çizgidedir. Padişah'ın eğitim politikalarına bakıldığında Osmanlı vatandaşları arasında Modernleşme süreçleriyle uyumlu bir din ve ahlâk anlayışını yaymayı arzuladığı belirgindir. Sultan II. Abdülhamid, özellikle Arap memleketlerindeki modern din yorumlarına, bunların İstanbul ve kısmen taşradaki uzantılarına mesafeli olmuştur. Çünkü bu yorumların, giderek daha fazla meşrutiyetçi bir çizgi üzerinde hareket eden, bir kısmı Avrupa devletleriyle, özellikle İngiltere ile irtibatlı siyasî uzantılarının Osmanlı hilafeti ve saltanatı için tehdit olduğunu düşünmektedir.¹⁰¹ Bu dönemde İttihat ve Terakkî mensupları, II. Abdülhamid'e olan muhalefeti genişletmek amacıyla söylemlerinde İslâm'a ait unsurları arttırarak, dinî söylemleri ideolojilerini bir meşrulaştırma aracı olarak kullanmışlardır.¹⁰²

Böylece Hristiyan ve Müslüman grupların da desteğini alan Jön Türkler iyice güçlenmiş oldu. Bu sırada Ahmet Rıza Bey ile Prens Sabahattin grupları da geçici bir anlaşmaya vararak güçlerini birleştirdiler. Hristiyan ve Müslüman grupların desteğini de alan bütün Jön Türk grupları, 1908 hareketi öncesi tek amaç üzerinde birleşmiş oluyordu. Bu amaç, II. Abdülhamid'in "istibdadına" son vermek ve Kanûn-i Esâsî'yi tekrar yürürlüğe koymak şeklinde formüle ediliyordu. Balkan halklarının da yardımıyla, 23 Temmuz 1908'de planladıkları harekâtı gerçekleştirerek hedeflerine ulaştılar. Yönetimde olan II. Abdülhamid, anayasayı, iki meclisli parlamento sistemini ve daha birçok talebi yürürlüğe koymak zorunda kaldı. Böylelikle II. Meşrutiyet Dönemi başlamış oluyordu. Sultan II. Abdülhamid, geri adım atmak zorunda kalıyor ve ordu sadece askerî, teknik alanda değil, siyasî alandaki Modernleşme hamlesinde de başrolü oynamış oluyordu.¹⁰³ Osmanlı'nın uzun bir süre uyguladığı devletin gücünü arttırmak için orduyu modernleştirme politikası, süreç içerisinde orduyu, toplumun yönünü

¹⁰¹ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

¹⁰² Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 72.

¹⁰³ Karpat, *Türk Demokrasî Tarihi*, s. 101.

belirleyen ve toplumu devletin ihtiyaçlarına uygun biçimde düzene sokan bir unsura dönüştürmüş oluyordu.¹⁰⁴

İttihat ve Terakkî, II. Meşrutiyete kadar, Padişah'ı 1876 Anayasası'na riayete zorlamak amacını güden bir siyasî cemiyet iken, 1908 tarihinden itibaren artık ülke yönetiminde söz sahibi olmaya başladı. İlk etapta, bir cemiyet olarak kalmayı kararlaştırmakla birlikte, seçimlerde adaylarını ön plana çıkararak meclisi kontrol altına aldı. Böylece seçimlerden sonra, İttihat ve Terakkî kendisini bir parti olarak değil, kültürel bir cemiyet olarak tanımlayarak, bir yandan cemiyetin gizli merkez komitesi bütün siyasal faaliyetleri kontrol ediyor, bir yandan da Padişah'ın yürütme yetkilerini Mebûsan Meclisi'ndeki üye ve taraftarları sayesinde sıkı bir şekilde kontrol etmekteydi. İttihat ve Terakkî, zamanla politikaya daha fazla karışmaya başladı, üyelerinden Sait Halim Paşa'yı hükümetin başına getirdi ve karşısında oluşan muhalif partileri tasfiye etmeyi başardı. 13 Nisan 1909 tarihinde, 31 Mart Vak'ası'nı fırsata çevirerek, Ahrâr, İttihâd-ı Muhammedî, Fedakaran-ı Millet ve Heyet-i Müttefika-i Osmaniye partilerini kapatarak II. Abdülhamid'i tahttan indirdi. Bir yandan da kendisinden ayrılanlarla birlikte, karşısındaki muhalefetin genişlemesine engel olamıyordu ve bu geniş cephenin kurduğı Hürriyet ve İtilâf Partisi karşısında iktidarı kaybetme tehlikesi yaşayınca anayasada istediğı değışiklikleri yaptıktan sonra seçime giderek gücünü pekiştirdi. 1912 yılında kısa bir süre iktidardan düşmesine rağmen 1913 yılında bir hükümet darbesiyle tekrar iktidarı ele geçirdi ve genel kurulunu toplayarak bir siyasî parti kimliğı alma kararı verdi. 1918 yılına kadar hükümeti elinde tutan İttihat ve Terakkî, Almanya ile birlikte katıldığı I. Dünya savaşı sonunda kendisini feshetti.¹⁰⁵

2.3.4. II. Meşrutiyet ve Fikirlerin Ayrışması

II. Meşrutiyet, dağılma sürecine giren Osmanlı'nın bütünlüğünü korumaya yönelik fikir hareketliliğı ve çeşitliliğinin zirve yaptığı dönemdir. Artan yayıncılık faaliyetleri neticesinde, öne sürülen fikirler çoğunlukla yayın organlarında dile getirilmiş, hararetili tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle dergiler etrafında farklı fikir akımları kümelenmiştir. Bu anlamda II. Meşrutiyet, Osmanlı fikir dergiciliğı için de bir

¹⁰⁴ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 64.

¹⁰⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 101-104.

dönüm noktası sayılır. 1908-1909 yıllarında 353, 1910'da 130, 1911'de 124 gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bu sayılar, II. Meşrutiyet yıllarında oluşan fikrî hareketliliğin göstergesidir. Bu dergiler; ilmî, edebî, dinî ve siyasî görüş ve meselelere yer vermekle birlikte, genellikle belli akımların ya da geleneklerin savunuculuğunu yapmaktaydılar. İlk yıllardaki bu serbest fikir ortamının Meşrutiyet'in ikinci yarısında İttihat ve Terakkî'nin kontrolü ele geçirmesiyle zedelenmeye başladığını belirtmek gerekir.¹⁰⁶

Baştan beri devleti dağılmaktan kurtarmanın ortak hedef olduğu, ancak metod konusunda farklılaşan yaklaşımlar, II. Meşrutiyet'le birlikte artık bir ayrışma evresine girmiştir. *Osmanlıcılık* siyasetinin farklı etnik unsurları bir arada tutmada başarısız olması, bu fikri artık büyük oranda gündemden düşürmüştür. *İslâmcılık*, *Batıcılık* ve *Milliyetçilik* (Türkçülük-Turancılık) şeklinde tasnif edilebilecek bu fikir akımları, dönemin fikir karmaşası içinde ilk yıllarda kesin çizgilerle birbirinden ayrılmamışken, sonraki zaman dilimlerinde birbirinden ayrışacak ve anlayışlarını savundukları yayınları ortaya çıkaracaklardır.¹⁰⁷ Bu anlamda, Nâmık Kemal, Ahmet Midhat Efendi, Ziya Paşa gibi öncü şahsiyetler sadece *İslâmcılığın* değil, *Milliyetçiliğin* ve *Batıcılığın* da habercileridirler. II. Meşrutiyet sonrasındaki ayrışma ve belirginleşme ilk şahsiyetlerde beraber görülen bazı unsurları terk etmek şeklinde değil, birini öne çıkarma ve belirginleştirme şeklinde olmuştur.¹⁰⁸

Osmanlı toplumunun büyük çoğunluğunun Müslüman olmasından dolayı, İslâm'a dayandırılmayan bir yenilenme fikrinin toplum nezdinde itibar görmesi imkânsız gibiydi. Bu nedenle, dönem itibarıyla istisnalar hariç bütün fikrî akımlar ve temsilcileri öyle olsun ya da olmasın kendilerini bir şekilde İslâm'la bağdaştırarak açıklamışlardır. Devleti dağılmaktan kurtarma düşüncesi zaten baştan beri hepsi için ortak gayedir. Yenilenmenin şekli ve alanları noktalarında farklılaşan düşünceler, çoğu zaman da iç içe geçmiş bir görüntü vermektedir. Hatta şahsiyetler bazında bile dönemsel farklılıklar söz konusudur. II. Meşrutiyet dönemine kadar, dönemin ilk yılları dahil, yenilenmeye dair dile getirilen fikirleri sınıflandırmak için henüz yeterli derecede bir ayrışmadan bahsetmek zordur. II. Meşrutiyet, fikirlerin çeşitlendiği ve zamanla birbirinden

¹⁰⁶ Halil Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği", *Turkish Studies*, 2018, Sayı: 13/ 2, s. 107-126.

¹⁰⁷ Yıldız, "II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği", s. 107-126.

¹⁰⁸ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

ayrışmaya başladığı dönemdir. *İslâmcılık, Batıcılık ve Milliyetçilik* şeklinde tasnif edilebilecek bu fikirler ilk defa ortaya çıkıyor değil, baştan beri dile getirilen fikirlerin giderek birbirinden ayrışması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, bu fikirlerin serencamı ve temel kabulleri yeteri derecede işlendiğinden ayrıca detaylarına girilmeyecek, çalışmanın bu aşamasında II. Meşrutiyet dönemindeki gündemleri kısaca özetlenecektir.

2.3.4.1. İslâmcılık

İslâmcılık fikrini diğer düşüncelerden ayıran temel karakter, İttihâd-ı İslâm düşüncesidir ve nihaî hedefinde Dünya İslâm Birliğini oluşturmak vardır. Bütün Müslümanların tek bir çatı altında bir araya gelmesinin gerekliliğini savunan İttihâd-ı İslâm, II. Abdülhamid'in bu fikri devlet politikası haline getirmesi ile daha fazla revaç bulmuştur. İttihâd-ı İslâm tüm Müslümanların tek bir siyasî teşkilât ve tek bir devlet çatısı altında bir araya gelmesini savunur.¹⁰⁹ Bu fikir İslâmcı olarak nitelenen tüm şahsiyetlerin üzerinde ittifak ettiği neredeyse tek konudur. Demokrasi, meclis, halk egemenliği, dinde reform gibi konularda farklı fikirler öne sürülmüş olmakla birlikte, İslâm Birliği konusunda hem fikirdirler. Görüş ayrılığı, birliğin nasıl gerçekleştirileceği konusunda ortaya çıkar. Bir kısım İslâmcı, tüm Müslümanların tek bir idare altında toplanmasını savunurken, bir kısmı da Müslüman milletlerin kendi devletlerini kurmaları ve bu devletlerin kendi aralarında birlik oluşturmalarını önerir. II. Abdülhamid'in İslâm Birliği düşüncesi ise daha çok Halifelik kurumunun Müslümanları birleştirici fonksiyonundan hareket eder.¹¹⁰

İslâmcılık fikriyatının, Batı-Avrupa yönlü modernleşme hareketi karşısındaki tutumu, Batının ahlakını ve fikirlerini bir kenara bırakarak, teknolojisinden istifade etmek şeklinde özetlenebilir. İslâmcılara göre, bu süreçte taklitten özellikle kaçınılmalı, aktarılacak hususlar, mutlaka İslâmî bir süzgeçten geçirilmelidir. Alınacak hususların yalnız teknik alanda olmasına özen gösterilmelidir. İslâm düşüncesinin fikrî gelişimi ise yine İslâm kurallarına uygun gerçekleştirilmelidir.¹¹¹ İslâmcılığın, Osmanlı topraklarında

¹⁰⁹ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 46.

¹¹⁰ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 49-50.

¹¹¹ Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1985, s. 61.

ve İslâm dünyasında modernleşme hareketlerinin ortaya çıkardığı fikirlerden biri, fakat en yaygını olduğunu da belirtmek gerekir. Bu durumun temel nedeni, İslâm dünyasında yenilenmenin ve buna bağlı olarak ıslahatların/modernleşmenin aynı zamanda dinin gerektirdiği bir şey, dinî açıklamaya büründürülmüş yani dinî meşruiyeti sağlanmış bir hadise olarak anlaşılmış ve sunulmuş olmasıdır. Esas itibarıyla, Islahat-Modernleşme hareketlerinin arka planında da bir yetersizlik, kendinden şüphe ve bu duruma çare olarak yenilenme düşüncesi vardır. İslâmcılık düşüncesi de İslâm dünyasında ve Osmanlı topraklarında bu düşüncenin bir parçası ve bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Islahat/Modernleşme hareketlerine paralel giden bu süreç zamanla İslâmcılık içinde birbirine zıt gibi görünen iki çizginin birlikte var olmasına sebep olmuştur. Bu nedenle İslâmcılık, tarihi boyunca hem siyasî ve fikrî manada muhalif ve eleştirel, hem de yeni yorumlara, yeni siyasî ve sosyal akışa katılmaya talip ve hevesli çift karakterli bir fikriyat olarak gelişmiştir. Başka bir ifadeyle hem modern, hem dindar-muhafazakâr, hem de dinî olanı siyasî-sosyal bir proje, bir söylem halinde sunan, buradan bir kurtuluş fikriyatı çıkaran ideolojik bir karaktere bürünmüştür. Böylelikle İslâmcılık bir yandan Islahat/Modernleşme hareketleriyle ortaya çıkan veya bu hareketlerin hedeflediği bazı fikir, kurum ve uygulamalara ve yaşam biçimlerine gelenek merkezli olarak karşı çıkmış, cihad kavramını yeniden yorumlayarak sömürgeci güçlere karşı direnmiş, onlara karşı ilmî-fikrî bir mücadele yürütmüştür. Diğer taraftan da bu fikir, kurum ve uygulamalara bir şekilde uyum sağlamaya da çalışmıştır. Avrupa/Batı ve medeniyetini hem mücadele edilmesi, hem de takip ve taklit edilmesi gereken bir dünya olarak görülmesi de bu süreç içinde ortaya çıkacaktır.¹¹²

İslâmcılık, İslâm kardeşliği fikrinin Müslümanları birleştireceği ve bir arada tutacağı fikrini temel alır. İmparatorluğun büyük çoğunluğunu oluşturan farklı etnik unsurları İslâm Milleti altında birleştirmeyi önerir. İslâmcı fikir adamları, Batı'dan gelen her şeye kategorik olarak karşı olmamakla birlikte, onların İslâm süzgecinden geçirilmesini savunurlar. Gelenek karşısında da seçici bir tavırla hareket eden İslâmcılar, hurafe olarak niteledikleri ve Müslümanları geri bıraktıklarına inandıkları unsurların ayıklanmasını önerirler. İslâmî esaslara olan bağlılığın azalmasının toplumu felakete sürükleyeceğini savunan İslâmcılar, bu anlamda, Batı'nın sadece tekniğinin

¹¹² Kara, "Türkiye'de İslâmcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

alınmasını savunurlar. Toplumun maddî olarak kalkındırılmasının gerekliliğini kabul etmekle birlikte, toplumun manevî, millî ve ahlâkî değerlerinin korunmasını özellikle belirtirler. Bunlardan farklı olarak İslâmcı düşünürler içerisinde, İslâmî esasların çağın şartlarına göre yeniden yorumlanması gerektiğini savunan bir damarın da oluştuğunu belirtmek gerekir. İslâm dininin gelişmeye engel olmadığı fikri gündemlerinin önemli bir parçasıdır. İslâmcı yazarların gündemini teşkil eden konulardan biri de ailedir. Batı’da oluşan aile yapısının Müslüman toplumlarda hiçbir zaman olmadığını ve bu tür unsurların Müslüman toplumları yozlaştırdığını savunurlar. İslâmcı yazarların eşitlik, hürriyet, demokrasi gibi Batı kökenli kavramları İslâm’la bağdaştırarak veya bu kavramlarla kastedilen değerlerin zaten İslâm’da var oldukları gerekçesiyle savundukları görülür.¹¹³

2.3.4.2. Batıcılık

Dönem itibariyle Batıcılık fikrini savunan düşünürlerin temel fikriyatı, Batılılaşma’nın ihmal edilmesi durumunda Osmanlı’nın kısa sürede çökeceği öncülüne dayanır. Bu fikri savunan düşünürler, Batılılaşmanın nihâi hedefi noktasında ayrılmakla birlikte, Abdullah Cevdet, Celal Nuri İleri ve Peyami Safa gibi, bu akımın önde gelen temsilcilerinin yazılarında materyalizm ve pozitivizm gibi Batı menşeli uç fikirleri savunduklarını görmek mümkündür. Bu akım müntesipleri, Osmanlı’nın kurtuluşunun Batı’ya yönelmekle mümkün olacağını, dinin ise bu yönelmenin önünde engel olduğunu öne sürmüşlerdir. Batıcılara göre, din yaşanan çağın gereklerine ters düştüğünden, toplumu bunlardan korumak gerekiyordu. Bireysel girişimciliğin önemine vurgu yapan Batıcılar, toplumda dünyevî değerleri küçümseyen anlayışın da değişmesi gerektiğini savunuyorlardı. Batılılaşma konusunda hemfikir olan Batıcılar arasında, tamamen Batılılaşmayı savunanlar olduğu gibi, kısmî Batılılaşmayı savunanlar da olmuştur.¹¹⁴

Daha önce Tanzimat aydınlarında görülen Batıcılık, toplumu geri bırakan unsurların terk edilmesi ve yerlerine çağdaş Batılı unsurları ikame etme şeklinde tezahür etmişti. Bu dönemdeki Batıcı fikir adamlarının, daha köklü bir değişimi arzuladıkları

¹¹³ Yıldız, “Osmanlı’nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, s. 279-302

¹¹⁴ Muhammed Ali Yazıcıbaşı, “II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık Akımının Ahlak Anlayışının Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, Sayı:3/1, s. 117-135.

görülmektedir. Bu anlamda dönemin Batıcılarının, doğu toplumlarına ait her şeyi geri görürken, Batı'dan gelenleri ise kategorik olarak ileri gören bir yaklaşım sergiledikleri görülür.¹¹⁵

2.3.4.3. Milliyetçilik (Türkçülük-Turancılık)

II. Meşrutiyet yıllarında belirginleşen fikir akımlarından biri de milliyetçilik olmuştur. Bu dönemde Milliyetçilik, belirli bir form kazanarak Türk ulusal özelliklerine göre düzenlenmiş ve Türklerin hâkim durumda oldukları merkezîyetçi bir Osmanlı Devleti hedefi şeklinde bir politikaya dönüşmüştür.¹¹⁶

Türkçülük fikri, İslâmcılığın, İmparatorluğun Müslüman unsurlarını dahi bir arada tutmada başarılı olamadığı kabulünden hareketle başlayan arayışın neticesinde ortaya çıkan bir fikir akımıdır. Bu akımın ortaya çıkmasında, dönem itibarıyla Osmanlı'nın yakın durduğu Almanya etkisini de belirtmek gerekir. Bu akım, ancak Balkan Savaşlarında yaşanan mağlubiyetler sonucunda güçlenmiştir. Türkçülük akımının diğer fikir akımlarına göre daha geç ortaya çıkmasının nedeni, çok uluslu imparatorluk yapısından vazgeçildiği kanaatine yol açmasıydı. Fakat Edirne gibi Türk anayurdu sayılacak bölgelerin kaybedilmeye başlanması, Türkçülüğün daha geniş kesimlerce desteklenmesini beraberinde getirmiştir. Türkçülük; Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura'nın temsil ettiği iki farklı anlayış etrafında şekillenmiştir. Ziya Gökalp, Türkçülüğü farklı etnik unsurlardan oluşan Osmanlı toplumunu, din ve kültür birlikteliği temelinde homojen bir millet oluşturma fikri üzerine bina ediyordu.¹¹⁷ Gökalp, çok uluslu imparatorlukların artık tarihe karıştığını, bir devletin varlığı bir millete dayanmadıkça sağlam olamayacağını savunur. Bu fikrini bir devletin kurulmasında etkin rol oynayan millet dışında kalan diğer milletlerin o devlete gereken saygıyı göstermeyebileceği düşüncesine dayandırır. Çare olarak millî devleti önerir. Gökalp, Türkçülüğü, Türk

¹¹⁵ Yıldız, "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", s. 279-302.

¹¹⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 110.

¹¹⁷ Yavuz Çilliler, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2015, Sayı: 10/2, s. 45-65.

milletini yükseltmek anlamında kullanmış, ekonomi, dil, din, hukuk gibi birçok alanda Türkçülük esasına dayanan bir ideoloji geliştirmiştir.¹¹⁸

Ziya Gökalp, ulusun sadece ırk, coğrafi şartlar, siyasal birlik veya irade gücü üzerine kurulamayacağını; hars olarak ifade ettiği kültüre, yani ortak dil, din, ahlâk ve sanata dayandığını belirtmiştir. O halde, hedef, Turan olarak kavramsallaştırdığı bütün Türklerin kültür birliğine dayanarak kuracakları büyük ülke olmalıydı. 1913 yılına kadar farklı uluslardan oluşan devlet fikrini savunan Gökalp, sonraki zamanlarda imparatorluğun çöküşünü kaçınılmaz kabul ederek ulusal devlet fikrini ileri sürmüştür.¹¹⁹ Yusuf Akçura ise fikriyatını daha çok, Türk ulusunun, siyasî ve kültürel birliğini hedef edinen bir yaklaşım üzerine bina etmiştir.¹²⁰

Milliyetçilik fikri, Osmanlı toplumuna dışarıdan girmiş bir düşüncedir. Batı’da Milliyetçilik ortaya çıkmadan önce Osmanlı aydınları arasında böyle bir düşüncenin izlerine rastlanmaz. Osmanlı toplumunda, Türkçülük anlamındaki Milliyetçilik fikrinin sistemli bir şekilde savunulması ancak 1910 yılından sonra olmuştur. Bu tarihten sonra Türk Yurdu dergisi yayınlanır ve daha sonra da Türk Ocakları kurulur.¹²¹

2.3.5. Millî Mücadele Yılları

Ülkenin dağılmasını önlemeye yönelik bütün uğraşlara rağmen engellenmeye çalışılan son gerçekleşmiş, Birinci Dünya Savaşı Osmanlı açısından, ülkenin dağılması ve yurdun büyük bir kısmının işgal edilmesi gibi bir felaketle sonuçlanmıştır. Ordusu dağılmış, başkenti dahil büyük bir bölümü işgal edilmiş bir ülkede elbette ki öncelik vatanı işgalden kurtarmak olacaktır. Savaşın son bulduğu 1918 yılından, Cumhuriyet’in ilan edildiği 1923 yılına kadar süren bu dönem Millî Mücadele Dönemi olacaktır. Bu zaman dilimi İslâmcılar için derin ayrılıkların olduğu bir dönemdir. İslâmcıların bir kısmı İttihat ve Terakkî’nin devamı olan oluşumun öncülük ettiği Millî Mücadele’ye çeşitli gerekçelerle mesafeli dururken, önemli bir kısmı desteklemiş ve bu mücadelede

¹¹⁸ Yıldız, “Osmanlı’nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, s. 279-302.

¹¹⁹ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.112.

¹²⁰ Çilliler, “Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, s. 45-65.

¹²¹ Yıldız, “Osmanlı’nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, s. 279-302.

aktif rol almıştır.¹²² Millî Mücadele döneminde, İslâmcıların İttihat ve Terakkî'nin devamı olan oluşumun öncülük ettiği kadroyla birlikteliği, II. Meşrutiyet döneminde, meşrutiyet fikri ve idaresiyle ve iktidar olan İttihat ve Terakkî hareketiyle kurdukları münasebetin bir devamı olarak açıklanabilir. Söz konusu yıllarda, anayasalı ve meclisli idare biçimi, meşveret-şûra ve şeriat-maslahat kavramları üzerinden dinî bir muhtevaya büründürülerek açıklanmıştır. Cumhuriyeti ve daha sonra demokrasiyi “dinî” çerçevede açıklamanın ve savunmanın yolu da büyük ölçüde bu dönemde “meşveret-meşrutiyet” üzerinden açılmıştır. 1923-1924 yılına kadar da istisnalar hariç Cumhuriyet Dönemi'nin kurucu ve taşıyıcı kadrosu içinde İslâmcılar da mühim bir unsur olarak yer almıştır.¹²³

İslâmcıların bu dönemde aktif rol almalarını sağlayan bir diğer unsur, Anadolu'da verilen mücadelenin bir inanç savunması olarak sunulması ve bu şekilde algılanmasıdır. Bu süreçte, İslâmî unsurların, Millî Mücadele kadroları tarafından Müslüman halkı işgalci güçlere karşı seferber etmek amacıyla özellikle ön plana çıkarıldığı görülür. Millî Mücadele'nin örgütlenme aşamasında önemli yeri olan, aynı zamanda Cumhuriyetin kurucu belgeleri de sayılan Erzurum ve Sivas Kongresi kararlarında sürekli, bir millet teşkil eden Müslümanlara atıfta bulunulur. Savaş yılları boyunca da millet, İslâmî terimlerle tanımlanmaya devam edilir. Yine birinci mecliste vekillerin yüzde yirmisinin ulemadan oluşması, seferberliğin sağlanmasında ulema kesiminin de önemli bir rol oynadığını ve sadece halk tabanında değil ulema tarafından da mücadelenin bir inanç savunması şeklinde anlaşıldığını gösterir.¹²⁴ Bu yıllarda Ankara müftüsü tarafından yayınlanan ve Anadolu'daki 152 müftü tarafından onaylanan fetvada Müslümanlara, Halife'yi esaretten kurtarmak için ellerinden geleni yapma çağrısı yapılmıştır.¹²⁵

İslâmcılar, Millî Mücadele yılları ve Kurtuluş Savaşı boyunca bu mücadeleye beyanname yayınlamak, gazete çıkarmak veya çıkmakta olanları desteklemek, cemiyetler kurmak, kongreler tertip etmek, din âlimlerine, dinî sembol ve kavramlara müracaat etme şeklinde destek olmuşlardır. Millî Mücadele'nin halk tabanında

¹²² Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 107-108.

¹²³ Kara, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, s. 15-43.

¹²⁴ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 69.

¹²⁵ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 123.

sahiplenilmesi ve Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasında bu faaliyetlerin önemli bir katkısı olmuştur.¹²⁶

İslâmcılar ve Millî Mücadele önderleri arasındaki ilk kırılma o yıllarda henüz açıkça ifade edilmese de 1921 Anayasasının gündeme gelmesiyle başlamıştır. Önerilen Anayasa, Meclis'in görevleri ve yetkilerini açıklıyor, fakat içerdiği düzenlemeler ve kullanılan hukukî dil ülkenin ilerideki rejimi hakkında da fikir veriyordu. Getirilen düzenlemelere göre egemenlik kayıtsız şartsız millete veriliyor, bütün yetkiler mecliste toplanıyordu. Şeriatı uygulama ve yürütme yetkisinin de meclise verilmesi, açıkça ifade edilmese de, hukukî anlamda meclisin, Halifeliğin yerini aldığı anlamına geliyordu. Anayasanın kabulünden sonra da TBMM'deki birlik hali bozulmaya başladı ve farklı görüş ve programlara sahip gruplar oluştu. Bu süreçte Mustafa Kemal, "Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla kendi grubunu kurarak anayasaya uygun olarak devlet ve millet teşkilatını hazırlama işini üzerine aldı. Bunun üzerine önde gelen Millî Mücadele komutanlarından Kazım Karabekir, yönetim biçiminin değiştirileceğinden kuşkulandığını, böyle bir değişikliğin ülkede çok destek görmeyeceğini ve bu konuda geniş istişareler yapılmasını tavsiye etmiştir. Böylelikle TBMM'de Cumhuriyet rejimine doğru yönelen bir grup ve karşısında bunu istemeyen bir grup olmak üzere ikili bir yapı oluşuyor ve aralarında üstü örtülü bir mücadele başlamış oluyordu.¹²⁷ Fakat bu iki grubun, henüz teşkilâtlı bir siyasî parti hüviyetinden uzak olduğunu belirtmek gerekir.¹²⁸ Mustafa Kemal'in daha disiplinli bir grup oluşturma nedenlerinden biri de meclisin yapısıyla ilgilidir. Kurulan gruba Mustafa Kemal'in güvendiği ve tanıdığı kişilerin alınması, zamanla grubun dışında kalanların Millî Mücadele'ye karşı oldukları izlenimini doğurdu. Birinci Meclis'in İslâmcı, Milliyetçi, Batıcı hatta Sosyalist üyelerin bulunduğu bir yapıda olması, toplantıların tartışmalı geçmesine yol açıyor ve karar almayı zorlaştırıyordu. Birinci grubun oluştuğuna dair gazetelerde haberler çıktığında Meclis Başkanı Hüseyin Avni Bey, kurulan grubun esas maddesinde meclisin hem fikir olduğunu, oysa bir grubun bunu sahiplenmesiyle, geriye kalanların bu gayeye muhalif duruma düşürüldüğünü özellikle belirtmiştir. İkinci grubu oluşturanlar, ortak bir siyasî görüşe sahip olmaktan ziyade,

¹²⁶ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 109.

¹²⁷ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s.124-125.

¹²⁸ Osman Akandere, *Millî Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 21.

birinci gruba muhalefet üzere bir araya gelmiş oluyorlardı. Bu grup özellikle Lozan Barış Antlaşmaları'nın ikinci evresinde izlenecek politikalara sert bir şekilde muhalefet etmiştir.¹²⁹

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılarak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra barış görüşmeleri gündeme geldi. Lozan Konferansı'na İstanbul Hükümeti ve TBMM Hükümeti'nin birlikte çağrılması hamlesine karşılık, 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırıldı. Böylece konferansta Türkiye'yi sadece Ankara hükümetinin temsil etmesi sağlandı.¹³⁰ Saltanat kaldırılırken öne sürülen tez, Saltanat'ın zaten geri kalmış bir yönetim biçimi olduğu ve Halifelik'ten ayrılabilmesi olmuştur. Halifeliğin, Saltanat olmadan da tek başına var olabileceği, Saltanat'ın Türkiye için, Halifeliğin tüm İslâm âlemi için olduğu savunulmuştur.¹³¹

2.4. CUMHURİYET DÖNEMİ

MGH'nin dayandığı tarihsel zemini oluşturan gelişmeler, Cumhuriyet Dönemi ile birlikte farklı bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanı ve Halifeliğin kaldırılması, yaklaşık 200 yıldır iki temel anlayış etrafında şekillenen yenilenmenin şekli tartışmasının bir neticeye varması anlamı taşır. Bu anlamda özellikle Halifeliğin kaldırılması, yenilenmeyi İslâm dininin temel ilkelerini, Modernleşmenin getirdiği yenilikler bağlamında İslâmî bir temelde yeniden yorumlama şeklinde öneren hâkim anlayışa karşılık, toplumların bütün unsurlarıyla Batıya katılarak, onun bir parçası haline gelmesini öneren anlayışın kazandığı anlamına geliyordu. Daha önce de belirtildiği gibi bu yaklaşım, Batı-Avrupa'da gelişen medeniyetin; kültürel değerleri, bilimsel ve teknolojik ürünleriyle uygarlığın son aşaması olduğu kabulünden yola çıkar. Çağın gerisine düşmemek için bunlardan bir bütün olarak yararlanmanın kaçınılmaz olduğu esasına dayanır. Bu anlamda, Halifeliğin kaldırılmasını takip edecek reformlar dizisi, Batı uygarlığını bir model olarak benimseyen, sorunlu görülen toplum düzenini, kurumsal yapıları ve toplumsal değerleriyle birlikte, Batı toplum düzenine dönüştürecek bir içerik ifade edecektir. İslâm'ın, gerek kurumsal yapıları, gerekse fikrî içerikleriyle

¹²⁹ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 122-123.

¹³⁰ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s. 234.

¹³¹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 1981, s. 70.

tarihsel ilerlemenin getirdiği yeni durumlar karşısında yetersiz kaldığı kabulünden hareketle de, dini, toplum düzeninin neşet edeceği bir temel olmaktan ziyade, bireysel bir tercihe indirgeyecek ve dinin toplumsal tezahürlerini giderek baskılayacak bir laiklik politikası ön plana çıkacaktır. Tüm bu gelişmelerin MGH'nin teşekkülü, kendisini konumlandığı yer ve fikrî temelleri açısından kritik bir role sahip olduğu belirtilmelidir.

2.4.1. Cumhuriyet'in İlanı ve Halifeliğin Kaldırılması

Saltanat'ın kaldırılıp Halifeliğin devam etmesi, yönetimde bir karmaşa görüntüsü vermekteydi. Siyasî yönetim TBMM'de olmasına rağmen, dinî liderlik hala Halife'deydi. Dolayısıyla ya Cumhuriyet'i ilan edip rejim değişikliği tamamlanacak ya da siyasî liderlik tekrar Halife'ye verilecekti. Fakat Meclis'in bu yapısıyla Cumhuriyet'i ilan etmek gibi bir adımın atılabilmesi mümkün görünmediğinden Meclis'in yenilenmesi gündeme gelmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, mevcut Meclis yapısı düşünülen değişimleri kabul edecek bir yapıda değildi.¹³² Meclis'in yenilenmesinin bir sebebi de Lozan antlaşmasının onaylanmama riskini ortadan kaldırmaktı. Meclis'in mevcut yapısıyla o sırada kesintiye uğramış Lozan Barış Antlaşması'nın sonucunda varılacak anlaşmayı kabul edeceğinden endişe duyuluyordu.¹³³ Bu nedenle Lozan'a milletten yeni güvenoyu almış bir hükümetle çıkma gerekçesiyle, Birinci Meclis'in 1 Nisan 1923'te kendini feshedip seçimlere gidilmesi sağlandı. Seçim kampanyasına Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti hâkim durumdaydı. Mustafa Kemal, 8 Nisan 1923'te bir program yayınlayarak Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni siyasi parti haline getireceğini açıkladı. Programda Halifeliğin İslâm'ın önemli bir kurumu olduğu vurgulanıyordu. Seçimler sonucunda oluşan İkinci Meclis'te üstünlük sağlandı.¹³⁴

Seçimden sonra Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, Cumhuriyet Halk Fırkası ismiyle partileşti. Parti programının birinci maddesinde partinin demokrasi, çağdaşlaşma ve hukuk devleti olarak üç ana hedefi olduğu belirtilmiştir.¹³⁵

¹³² Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 128.

¹³³ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 49-50.

¹³⁴ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 128-129.

¹³⁵ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 57-58.

Meclis'te düşünölen düzenlemeleri hayata geçirmeye elverişli bir yapı oluştuktan sonra hızla değışiklikler yapılmaya başlandı. Yapılan ilk icraat yönetim biçimini değıştirmeye yönelik oldu. Tasarlanan siyasî değışimi gerçekleştirmek üzere, 27 Ekim 1923'te Fethi Bey Başvekillikten çekildi ve iki gün boyunca yeni heyet kurulamadı. Zorluğun anayasadan kaynaklandığı, yasama organı ile yürütme organı arasındaki ilişkilerin iyi düzenlenmediği ileri sürölerek, anayasanın Cumhuriyet'in ilanını mümkün kılacak şekilde değıştirilmesi teklif edildi. Teklife göre devletin başında Meclis tarafından seçilmiş bir Cumhurbaşkanı bulunacaktı. Cumhurbaşkanı, Başbakanı seçecek ve istediği takdirde Meclis'e ve Kabine'ye başkanlık edebilecekti. Başbakan ve kabinesi ayrıca Meclis onayından geçecekti. Meclis, anayasayı değıştirme teklifini 29 Ekim 1923 günü kabul etti ve Mustafa Kemal ilk Cumhurbaşkanı ve İsmet Paşa da ilk Başbakan olarak seçildi. Böylece 23 Nisan 1923'te Cumhuriyet ilan edildi.¹³⁶ Cumhuriyet'in ilanından sonra yönetim sistemindeki karmaşanın ortadan kaldırılması ve tasarlanan yönetim biçiminin tam olarak yerleşmesi için Halifeliğin kaldırılması gündeme gelmiştir.

Saltanat kaldırılırken, Saltanat'ın Halifelik'ten ayrı bir kurum olduğu ve Halifeliğin tek başına da sürdürebileceği tezi savunulmuş olmasına rağmen, Halifeliğin kaldırılma sürecinde, Hilafet ve Saltanat'ın aynı şey olduğu ve Hilafet'in zaten Cumhuriyet mana ve mefhumunda mündemiç olduğu gerekçe gösterilmiştir.¹³⁷ Kanun gerekçesinde, Halifeliğin ilk İslâm emirliklerinde hükümet anlam ve görevinde ortaya çıkan bir kurum olduğu, çağdaş İslâm hükümetlerinin zaten bütün din ve dünya işlerini yürütmekle görevli olduğundan ayrıca Halifeliğe gerek olmadığı belirtilmiştir. Bu anlamda kanuna muhalefet edenlere karşı Hilafet'in değil, Hilafet makamının kaldırıldığı ve Halifeliğin niteliğinin TBMM'nin manevî kişiliğinde bulunduğu tezi işlenmiştir.¹³⁸

Cumhuriyet'in ilanı ve Halifeliğin kaldırılması, Meclis içinde ve dışında oluşmaya başlayan muhalefetin örgütlenme çalışmalarını hızlandırdı. Halifeliğin kaldırılması Anadolu'da bir takım protestolara sebebiyet verdiyse de kısa sürede bastırıldı. Meclis içinde de, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın politikalarına muhalefet eden bir parti kuruldu.

¹³⁶ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 129.

¹³⁷ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 70-71.

¹³⁸ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 126.

17 Kasım 1924 tarihinde kurulan ve “Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası” adını alan bu parti, programı incelendiğinde aslında liberal nitelikte bir parti olduğu sonucu çıkıyordu. Fakat parti kısa sürede muhaliflerin etrafında birleştiği bir hüviyet kazandı. Zaten kısa süre sonra patlak veren Şeyh Said İsyanı’nın oluşturduğu atmosferde kapatıldı.¹³⁹

Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, muhalefet denetimi olmadan bütün kuvvetlerin TBMM’de toplanmasının otoriter bir yönetim doğuracağını dillendiriyor ve partinin kişisel hürriyetleri korumak amacıyla olduğunu belirtiyordu. Cumhuriyet, liberal anlayış ve demokrasi konusunda partinin bir itirazı yoktu. Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası, liberal bir karaktere sahip olmakla birlikte, parti etrafında laik tutumu artık açıkça belli olan hükümete karşı, dinî alanı koruma düşüncesi taşıyan kesimlerin birleştiğini belirtmek gerekir.¹⁴⁰ Bu aşamadan sonra, düşünülen çağdaşlaşma modelinin hedefleri ve bu hedeflere ulaşma biçimi, demokrasi- laiklik tercihinde laikliğe daha fazla önem verme şeklinde tezahür edecektir.¹⁴¹

2.4.2. Cumhuriyet Reformları

Siyasal alanda tam hâkimiyetin sağlanmasıyla birlikte, hükümet yoğun bir reform programına başladı. Aslında bu durum, II. Meşrutiyet’te yaşananın bir tekrarı gibiydi. O dönemde de anayasayı tekrar uygulamaya koyma mücadelesi olarak yola çıkmış ve böylelikle farklı kesimlerin desteğini alan bir hareket iktidara ulaşmıştır. Bir süre gücünü pekiştirene kadar iktidarını nispeten özgür bir ortamda başka gruplarla paylaşmış, iktidarını güçlendirdikten sonra, tercih ettiği modernleşme ve laikleşme programını uygulamaya başlamıştır. Bu dönemde de benzer şekilde, bir ulusal egemenlik hareketi zafere ulaşıyor, nispeten çoğulcu bir aşamadan geçtikten sonra, tercih ettiği yönde bir reform programını uygulamaya girişiyordu.¹⁴²

Cumhuriyet Dönemi Reformları aslında yeni ortaya çıkan fikirler değildir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu görüşler modernleşme sürecinde zaten uzun bir süredir konuşulan ve bir kesimce savunulan fikirlerdi. Halifeliğin kaldırılması, bu fikirleri

¹³⁹ Şentürk, *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 126-127.

¹⁴⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 132-133.

¹⁴¹ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 70.

¹⁴² Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s.251.

uygulamanın önünü açmıştır. Bu anlamda Cumhuriyet'in ilanı, artık yeni bir dönemin başladığını haber veriyordu. Din temelli bir devlet modeli görüşüne karşı, ulus devlet fikri galip gelerek çağdaşlaşma doğrultusunda bir dizi reformun önünü açıyordu. Böylelikle Tanzimat'tan beri tartışılan yeni yönetim şeklinin ne üzerine bina edileceği tartışması da son bulmuş oluyordu. Yeni kurulacak devlet yapısı, geleneksel İslâm-Osmanlı temeli yerine, ulus egemenliği ve bağımsızlık ilkesine dayanıyordu. Cumhuriyet'in kuruluş dönemindeki reformlar, bu ilkenin teoriden artık fiiliyata geçmesini sağlamıştır.¹⁴³

Cumhuriyet'in ilanı ve Halifeliğin kaldırılmasından sonra hızlıca gerçekleştirilen reformlardan bazıları şunlardır:

- Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Medreselerin kapatılması (1924),
- Şer'i Mahkemelerin Kapatılması (1924),
- Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması, Tarikatların Yasaklanması (1925),
- Şapka Kanunu (1925),
- Hafta Tatilinin Pazar Gününe Alınması (1925),
- Avrupa Ceza, Medeni ve Ticaret Hukuklarının Benimsenmesi (1926),
- Latin Harflerinin Kabulü (1928),
- Devlet'in Dini İslâm'dır İbaresinin Anayasa'dan Çıkarılması (1928),
- Takvim Değişikliği ve Yeni Rakamların Kabulü (1926),
- Millet Mekteplerinin Açılması ve Güzel Sanatlarda Yenilikler (1928),
- Ezan'ın Türkçeleştirilmesi (1935),
- Laikliğin Anayasa'ya Girmesi (1937).

Bu reformlar, Osmanlı devletini İslâm temelli olarak Modernleştirmek olan önceki dönem arayışlarından tamamen uzaklaşıldığının ve artık yeni bir rejim, yeni bir devlet, yeni bir toplum yaratma fikrinin uygulamaya geçtiği anlamına geliyordu.¹⁴⁴

¹⁴³ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003, s.522.

¹⁴⁴ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 523.

Reformların içeriği, toplumu çağdaş olarak nitelenen Batı-Avrupa uygarlık yörüngesine oturtmayı hedeflediğinin göstergesidir. Ayrıca reformlar, çağın gerisinde kaldığı düşünülen geleneksel unsurları ve tutumları kaldırarak, onların yerine bu yörüngeye uygun kural ve kurumları yerleştirmeyi, yeni nesilleri bu yörüngeye gereklerine göre yetiştirerek gelenekle çağ arasında geçiş köprüsü kurmayı hedeflemektedir.¹⁴⁵

Reformların en karakteristik özelliği olan laikliğin, üç alanı hedeflediği görülür. İlk devleti, eğitimi ve hukuku laikleştirmek, ikincisi dini simgelerin yerine Avrupa uygarlığının simgelerini koymak, üçüncüsü toplumsal yaşamı laikleştirmek.¹⁴⁶

Devlet düzenini ve toplumsal yapıyı radikal bir şekilde dönüştürmeyi hedefleyen düzenlemelere karşı, süreç içerisinde oluşan muhalefet hareketleri sert tedbirlerle bastırılmıştır. Şeyh Said İsyanı ve Menemen olayları sürecinde çıkarılan Takrîr-i Sükûn Kanunu ve kurulan İstiklâl Mahkemeleri her türlü muhalif oluşumu, özellikle de İslâmî muhalefeti bastırmak için etkin bir şekilde kullanılmıştır.

Özellikle Şapka Kanunu, Tekke ve Zaviyeler'in kapatılması, tarikatların yasaklanması gibi uygulamaların, din elden gidiyor algısını oluşturması sonucu, din temelli itirazları bastırmak amacıyla, İstiklâl Mahkemeleri etkin bir şekilde kullanılmıştır. Şapka Kanunu'na karşı yapılan itirazlarda görüldüğü üzere muhalefet hareketlerinin sert uygulamalarla bastırılması, özellikle İslâmî muhalefet açısından hafızalarda derin izler bırakmıştır.¹⁴⁷ Bu süreçte özellikle laik hedeflere yönelik her türlü karşı koyma ve sorgulamanın bir güvenlik meselesi olarak telakki edildiğini belirtmek gerekir.¹⁴⁸

2.4.3. Tek Parti Dönemi

Takrîr-i Sükûn Kanunu'yla beraber, ülkede otoriter bir tek parti yönetimi hâkim olmaya başlamıştır. Belirtildiği üzere kanun ve kanun gereğince kurulan mahkemeler muhalefeti bastırma aracı olarak kullanılmıştır. Takrîr-i Sükûn, 1929 yılına kadar yürürlükte kaldı. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Fırkası her bakımdan bir iktidar tekeli kurdu ve 1931 yılındaki parti kongresinde ülkenin siyasal sistemi tek parti sistemi

¹⁴⁵ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 522.

¹⁴⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 271-272.

¹⁴⁷ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, s. 150-152.

¹⁴⁸ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurettin Nurettin Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 70.

olarak resmen ilan edilmiş oldu. 1930 yılındaki Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi dışında ikinci dünya savaşı sonrasına kadar, hiçbir yasal muhalefet grubu oluşmadı.¹⁴⁹

Cumhuriyet Halk Fırkası'nda, zamanla kendi varlığını devlet ve milletle bir tutan bir anlayış yerleşti. Dönem itibariyle Avrupa'daki totaliter hükümetlerin başarısıyla oluşan atmosfer de, partinin kendisini her türlü kontrolün dışında sayarak, otoritesini genişletmesinde etkili olmuştur.¹⁵⁰ Vali'nin aynı zamanda partinin il başkanı olması uygulaması bu süreçte parti ve devlet özdeşleşmesinin tipik bir göstergesidir. Bu süre zarfında bir parti devleti görüntüsü hâkimdir.

1923-1945 yılları arasındaki zaman dilimi Cumhuriyet Halk Fırkasının ülke yönetimine tek başına hâkim olduğu bir zaman dilimidir. Yirmi iki yıllık bu süre zarfında daha önce değinilen Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası dışında görüntüyü bozan kayda değer tek oluşum, "Serbest Cumhuriyet Fırkası"dır. 1930 yılında kurulan parti, aslında baştan beri kontrollü bir muhalefet partisi olarak kurgulanmıştır. Bu şekilde kurgulansa da, parti kısa sürede ülke genelinde teşkilatlanmış, tek parti uygulamalarına tepkili toplum kesimlerinin desteğini alarak bir iktidar adayı hüviyetini kazanmıştır. Öngörülmeven bu durum karşısında parti kurucuları kısa süre sonra partiyi feshetmişlerdir. Neticede her iki parti de kısa ömürlü olmuş ve siyasal hayatta herhangi bir varlık gösterememişlerdir. Böylelikle 1923-1930 yılları, daha çok iktidar karşısındaki muhalefetin tasfiye edildiği, iktidarın güçlendirilmeye çalışıldığı, tek parti yönetiminin kuruluş aşaması olarak nitelendirilebilecek bir geçiş süreci olmuştur. 1930 yılının sonlarından itibaren başlayan süreç ise, giderek bir tek parti rejiminin inşa edildiği, devamında da tek-parti sistemini meşru göstermeye ve korumaya yönelik düzenlemelere odaklanıldığı bir süreç olmuştur.¹⁵¹

Bu yıllar boyunca, toplumsal bir sözleşmenin oluşumuna ilişkin açık ve katılımcı bir kamusal tartışma yerine, laikleştirilmiş ve Batılılaştırılmış ulus devlet modeline dayanan ideal bir toplum yapısı üzerinde ısrar edilmiştir. Kamusal alanda bu ideal yapının dışında farklı kimlik veya hayat tarzlarının ifade edilmesi hoş görülmemiştir. Siyaset, önceden belirlenmiş hedefleri gerçekleştirmek için bir yönetim meselesi olarak

¹⁴⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 271-272.

¹⁵⁰ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 159.

¹⁵¹ Akandere, *Millî Şef Dönemi*, s. 22-24.

değerlendirilmiş ve siyasal katılım önceden belirlenmiş amaçlara bağlı ve bu amaçları yüceltmeye çalışanlarla sınırlandırılmıştır.¹⁵²

2.4.4. Millî Şef Dönemi

Tek parti yönetimi, 1938 yılına kadar Mustafa Kemal Atatürk'ün yönetimi altında gerçekleşmiştir. Atatürk'ün vefatıyla, 11 Kasım 1938'de İsmet İnönü Cumhurbaşkanlığı'na seçilir. Tek parti yönetiminin daha sağlam esaslar üzerine oturtularak kurumsallaştırılmaya çalışıldığı 1938-1945 yılları arasındaki İsmet İnönü'nün yönetiminde geçen dönem, siyasî tarihimizde "*Millî Şef Dönemi*" olarak adlandırılmaktadır.¹⁵³ Millî Şef Dönemi'nde de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın merkeziyetçi yapısı ve yukarıdan aşağıya doğru inen otoriter ve disiplin anlayışı devam etmiş, bu dönemde de Cumhuriyet Halk Fırkası, hükümetten ve devlet bürokrasisinden ayrı bir parti olamamıştır.¹⁵⁴ Bu anlamda Millî Şef Dönemi yılları da, topluma söz hakkı tanımaksızın Cumhuriyet reformlarının planlandığı, toplumun kontrol edilecek ve medenileştirilecek bir alan olarak ele alındığı ve devlet seçkinlerinin hâkimiyetinin devam ettiği bir dönem olmuştur.¹⁵⁵

Bu dönemdeki uygulamalar müstakil bir İslâmî düşünce veya harekete imkân tanımadığından, İslâmî düşünce ve hareketler, nefsin temizlenmesini ve benlik bilincinin doğru kurulmasını amaçlayan manevî veya içe dönük bir hareket tarzı benimsemişlerdir.¹⁵⁶ Daha sonraları görünür olanlar ise kendilerini daha çok muhafazakârlık ve milliyetçilik şemsiyesi altında ifade etmişler, fikrî yapılarını ve ifade biçimlerini bu kavramlar altında biçimlendirmişlerdir. Dönemin sonlarına doğru görünür olmaya başlayan Nurettin Topçu, N. Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç gibi dönemin önde gelen düşünürleri ve çıkardıkları yayın organlarında bu düşünce yapısını görmek mümkündür. Bu dönemde tercih edilen muhafazakâr veya mukaddesatçı sıfatları, İslâm öncesi Türk tarihi ve Anadolu medeniyetlerini ön plana çıkaran resmi milliyetçilik ve belli bir ırkı ön plana çıkaran milliyetçilikten ayrılmak düşüncesi taşır. Bu kavramsallaştırma, aynı zamanda İslâm'a, Müslüman Anadolu tarihine, Selçuklu-

¹⁵² Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 71.

¹⁵³ Akandere, *Millî Şef Dönemi*, s. 25.

¹⁵⁴ Akandere, *Millî Şef Dönemi*, s. 458.

¹⁵⁵ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 82.

¹⁵⁶ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 84.

Osmanlı mirasına ve millî, manevî değerlere bir alan açmak manasına da gelmektedir. Bu anlamda Cumhuriyet ideolojisi açısından tarih ve gelenek üzerinden dinî tezahürleri tasfiye etmek nasıl aynı programın iç içe geçmiş unsurları haline gelmişse, bu dönemdeki milliyetçi muhafazakârlar için de tarih ve tarihi kişiler üzerinden Cumhuriyet ideolojisini eleştirmek ve bu yolla kendini var kılmak ve koruyup sürdürmek mümkün olmuştur. Bu anlamda II. Meşrutiyet Döneminde, aynı tarafta yer almadıkları II. Abdülhamid'in büyük padişah konumuna yükseltilmesi gibi örnekler bu dönemdeki muhalefet tarzının bir parçasıdır. Bu yaklaşım, şahsiyetler üzerinden Cumhuriyete karşı Osmanlı'yı, Cumhuriyetin kurucu kadrolarına karşı Osmanlı padişahlarını, Halife'yi, âlimi ve veliyi öne çıkarmanın bir yoludur.¹⁵⁷

2.4.5. Çok Partili Hayata Geçiş

1945 yılına gelindiğinde ülke gerek dış etkenler, gerekse de iç gelişmelerden dolayı artık tek partili yönetim biçimini taşıyamaz olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçlanması ve buna bağlı oluşacak olan yeni dünya düzenine ilişkin dış gelişmeler, içerde ise katı laiklik uygulamaları ve Cumhuriyet reformlarının yerleşmesi sürecinde yaşanan olağanüstü dönem, tek partili dönemde baskılanan muhalefetin oluşturduğu gerilim, ekonomik sıkıntılar, ağır vergi yükleri ve siyasî, sosyal ve ekonomik birçok neden artık çok partili bir demokrasiyi zorunlu kılıyordu.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonucu, otoriter ve tek partili rejimlere karşı liberal demokrasinin zaferini simgelemekteydi. Avrupa'da bundan sonra çok partili ve serbest seçim sistemine dayalı liberal demokrasiler dönemi başlayacaktır. Tercihini Batı İttifakı'ndan yana kullanan Türkiye'nin, bu gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildi.¹⁵⁸ ABD'nin önderliğinde kurulacak olan Birleşmiş Milletler'e katılabilmek için de demokrasinin çoğulcu bir hale gelmesi şart koşuluyordu. Türkiye, Birleşmiş Milletler'i kuracak olan San Fransisco konferansına kurucu üye sıfatıyla katılmış, antlaşmayı imzalamak suretiyle demokratik idealler için kesin söz vermiş oluyordu. Bu dönemlerde Sovyetler Birliği ile gerilen ilişkiler de Türkiye'yi Batı'ya ve özellikle de ABD'ye yakınlaşmaya iten nedenlerden biri oluyordu. Doğu Avrupa'da Komünist

¹⁵⁷ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

¹⁵⁸ Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, 5. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, IV, 134.

rejimlerin artmasının ABD açısından yarattığı olumsuzluklar, ABD açısından da Türkiye'nin stratejik önemini ön plana çıkarıyordu. Yönetimde, Amerikan siyasal ve askerî desteğinden ve Marshall Planı'ndan tam olarak yararlanmak için, Amerikalıların önem verdiği demokrasi ve serbest girişim gibi ilkelere uymanın yararlı olacağı kanaati oluşuyordu.¹⁵⁹

Bu iç ve dış gelişmeler kamuoyunda da bir muhalefet partisi oluşma beklentisi oluşturuyordu. Meclis içerisinde ise 1945 bütçe görüşmeleri sırasında hükümete yöneltile eleştiriler, CHP içinde de hükümete yönelik önemli bir hoşnutsuzluğun var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Kısa süre sonra CHP grup başkanlığına Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan tarafından imzalanan bir önerge verilir. Siyasi tarihimize “*Dörtlü Takrir*” olarak geçen bu önerge bir demokratikleşme talebidir. Bu gelişmeden sonra artık basında da Celal Bayar ve Adnan Menderes liderliğinde bir muhalefet partisi kurulacağı değerlendirmeleri çıkmaya başlar. Daha sonra Demokrat Parti'ye dönüşecek bu oluşumdan önce, “Millî Kalkınma Partisi” adında bir muhalefet partisi kurulsa da siyasî hayatta bir varlık gösteremez.¹⁶⁰ Millî Kalkınma Partisi çok-partili hayata geçişte kurulan ilk siyasî parti olmakla birlikte, ülkede demokratikleşmenin gelişmesi ve yerleşmesine bir katkısı olmamıştır. Bu parti beklenen muhalefet partisi kimliğini taşımaktan oldukça uzak kalmıştır. Halkın belli ölçüde destek verdiği bu parti DP'nin kurulmasıyla birlikte önemini kaybetmiştir.¹⁶¹

CHP içinde, *Dörtlü Takrir*'le başlayan muhalefet, 7 Ocak 1946 tarihinde Demokrat Parti'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Demokrat Parti, 1947 yılında yapılan seçimlerde, tek parti döneminin uygulamalarına tepkili olan kesimlerin desteğini alarak 62 milletvekili kazandı. Seçimlerde liberal ekonomi isteyen eden yeni sanayici sınıf, 1945 Toprak Reformu Yasası'na tepkili olan toprak sahipleri, daha fazla özgürlük isteyen aydınlar, küçük tüccarlar, tek parti döneminde baskılanmış İslâmî kesimler ve köylerin çoğu, Demokrat Parti'ye oy verdi. 1947 seçimleri, kitlelerin Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana ilk defa, yönetimde siyasal bir söz sahibi olduklarını hissetmeleri açısından toplumun siyasetle ilgili düşüncelerini dönüştürmede kritik bir rol oynadı.¹⁶²

¹⁵⁹ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s. 302-304.

¹⁶⁰ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 178-179.

¹⁶¹ Akandere, *Millî Şef Dönemi*, s. 468.

¹⁶² Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nuru Naksiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 88.

Çok partili hayatla birlikte iktidarı belirlemede seçmen iradesinin ön plana çıkması CHP politikalarında da dine yönelik politikalarda bir yumuşama meydana getirdi. 1947'deki kongreden sonra ilköğretim ders programlarına seçmeli din dersi konuldu, belirli sayıda İmam Hatip kursu ve Ankara Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi açıldı.¹⁶³ CHP, 1948 yılında belirli sayıda insanın hacca gitmesine izin verse de, bu önlemler halk desteğini elde etmesi açısından yetersiz kaldı. 1950 seçimlerinde Demokrat Parti, CHP'nin kazandığı 69 sandalyeye karşılık 480 sandalye kazanarak iktidar olurken, dinî uygulamalar için daha fazla özgürlük ve İslâm'a daha fazla saygı vaadinde bulunmuştur. Demokrat Parti'nin seçim galibiyeti, bir bakıma çevrenin merkez üzerindeki zaferini simgeliyordu. Bürokratik merkeze muhalefet, Demokrat Parti seçmenlerinin ortak paydasını oluşturuyordu. İlk defa toplumun geniş bir kesimi merkezde bir sese sahip oldu. DP, aynı zamanda ilk filizlerini veren sivil toplumun gücünü ve sesini de temsil ediyordu ki bunlar arasında şehirlerdeki işadamları dernekleri, aşiretler, Nurcu ve Nakşibendî gruplar bulunmaktaydı. Bu örgütlenmeler siyasal hayatta ve devlet politikalarında söz sahibi olmak istiyordu.¹⁶⁴

Çok partili hayata geçişle birlikte, dinî faaliyetlerin görünürlüğü açısından yeni bir dönemin başladığından şüphe yoktur. Seçim demokrasisi ile birlikte müslüman halkın talepleri önem kazanmış ve 1950 seçimlerini DP'nin kazanmasıyla birlikte tek parti dönemindeki katı laiklik politikalarında bir yumuşama başlamıştır. Demokrat Parti'yi kuran kadrolar, büyük oranda CHP kökenli olmakla birlikte, bu dönemde iç ve dış atmosfer değişmiş, din, demokratik hareketlerce de öne çıkarılmaya başlanmıştır. 1947-50 arasında son CHP iktidarının başlattığı dinî hayatla alakalı yeni düzenlemeler hem sayı hem de alan olarak artmış ve genişlemiştir. Risâle-i Nur ve Süleyman Hilmi Efendi cemaatlerinin ortaya çıkışı, Nakşîlik başta olmak üzere tarikat yapılarının canlanması, bunlara paralel olarak cami hizmetlerinin, Kur'ân kursu faaliyetlerinin, medrese dersleri okutma pratiklerinin artması bu döneme tekabül eder.¹⁶⁵

Demokrat Parti'nin geniş kesimlerce desteklenmesinin bir nedeni de, laiklik politikası açısından CHP'den farklılaşmasıdır. Cumhuriyet rejimiyle birlikte toplumun ve devletin temeli olan İslâm, toplumsal ve siyasal hayatta bir referans aracı olmaktan

¹⁶³ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.339.

¹⁶⁴ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 89.

¹⁶⁵ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

çıkarılmıştı. Yerine ikame edilen laikleştirici politikalar, İslâm'ın büyük ölçüde ihmal edilmesine yol açsa da onun toplumsal köklerini kurutmaya yönelmedi. Cumhuriyet rejimi farklılaşmış bir sosyal yapı içinde İslâm'ın politika, hukuk, eğitim gibi alanlardan ayrılıp, bireylerin özel meselesi haline geleceğini umuyordu. Bir başka deyişle, Cumhuriyet rejimi İslâm'ı reforme etmek istiyordu. Reforma karşı dirençler ise son tahlilde rejime ideolojik tehdit olarak algılanmaktaydı. Bu doğrultuda, yeni rejimi konsolide edici tedbirler radikalleştikçe, hükümet ve CHP halktan yabancılaşma sürecine giriyordu.¹⁶⁶ DP'de hâkim olan ve bizzat lideri tarafından dile getirilen görüş ise; İslâm'ın Türk milletinin ayırt edici vasfı olduğu ve dolayısıyla din ve vicdan hürriyetinin her şeyin üstünde olduğu, laikliğin de din düşmanlığı anlamına gelmediği şeklindeydi.¹⁶⁷

1954 seçimlerinde DP oy oranını arttırarak, CHP'nin 31 sandalyesine karşılık 503 sandalye kazandı. 1957 seçimlerinde oy oranı bir miktar düşse de, CHP'nin kazandığı 178 sandalyeye karşılık 424 sandalyeyle birinci parti konumunu sürdürdü. Demokrat Parti, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne kadar iktidarda kaldı.¹⁶⁸

Darbe sürecinde, DP teşkilâtlarında görev almış pek çok kişi tutuklanmış ve parti kapatılmıştır. Darbe sürecinde kapatılan tek parti Demokrat Parti olup, diğer partiler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Darbeden sonra “Yassıada Mahkemeleri” kurularak tartışmalı mahkûmiyet kararları verilmiştir.¹⁶⁹ Parti yöneticilerinin çoğu hapis cezası almış, Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Hasan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu hakkında verilen idam kararları uygulanmıştır. Demokrat Parti tarihe karışmakla birlikte, siyasî tabanı yeni kurulacak partiler için önemini korudu. 1961'de siyasî faaliyetler serbest bırakılınca, Demokrat Parti'nin siyasî mirası üzerine, Adalet Partisi ve Yeni Türkiye Partisi kuruldu. Aynı yıl yapılan seçimlerde, Adalet Partisi, yüzde 34.8 oy oranıyla en çok oy alan parti oldu.¹⁷⁰ Adalet Partisi, Demokrat Parti'nin

¹⁶⁶ Ali Yaşar Sarıbay, “Demokrasi ve İslam İlişkilerinde Türkiye Tecrübesi: Çok Partili Hayata Geçiş, İslam ve Demokrasi”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 365-375.

¹⁶⁷ Sarıbay, “Demokrasi ve İslam İlişkilerinde Türkiye Tecrübesi: Çok Partili Hayata Geçiş, İslam ve Demokrasi”, s. 365-375.

¹⁶⁸ Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, s.324-350.

¹⁶⁹ Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.63-64.

¹⁷⁰ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012, s. 164.

siyasî mirasını devam ettirme iddiası ile ön plana çıktı. 1964 yılında partinin liderliğine gelen Süleyman Demirel, DP'nin önde gelen yöneticileri siyasal hayattan tasfiye edildiğinden zirveye çıkan yeni Türk politikacısını temsil ediyordu.¹⁷¹

Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren dinin toplumsal tezahürlerine karşı uygulanan baskıcı politikaların, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte yumuşaması ve ardından yaşanan Adalet Partisi deneyimi, İslâmî temelli bir partinin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. Bundan sonraki aşama, artık Necmettin Erbakan'ın siyasal alanda İslâmî kimlikle görünür olmaya başladığı ve MGH'nin teşekkül ettiği zaman dilimi olacaktır.

¹⁷¹ Ahmad, *ModernTürkiye'nin Oluşumu*, s.165.

3. BÖLÜM

3. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TEŞEKKÜL SÜRECİ

3.1. İSİMLENDİRME VE NECMETTİN ERBAKAN'IN HAYATI

Necmettin Erbakan, Millî Görüş Hareketi'nin kurucusu, lideri ve fikrî yapısının mimarıdır. MGH, bir bakıma Erbakan'ın fikirlerinin, hedeflerinin ve mücadelesinin hayat bulduğu mecradır. Bu nedenle Millî Görüş'ün, Erbakan'dan bağımsız incelenmesi mümkün değildir. Erbakan'ın MGH açısından bu başat konumu vefatına kadar devam etmiştir. Teşekkül sürecinden başlayarak, hayatta olduğu sürece Erbakan, hareketin merkezinde olup, doğal liderdir. Bu anlamda MGH'nin serencamı, vefat edene kadar Necmettin Erbakan'ın yaşam öyküsü ve mücadelesi ile iç içedir. Bu realiteden dolayı, Erbakan'ı tanımadan girişilecek bir MGH'yi anlama çabası eksik kalacaktır. Hareketin teşekkül safhasını inceleyeceğimiz bu bölümde Erbakan, sonraki zaman dilimlerinde olduğu gibi, hareketin kurucusu olarak yaşananların merkezinde olup, baş aktördür.

Erbakan kurucusu olduğu hareketi, sağcılık ve solculuk dışında, yeni ve orijinal bir nitelime olan “*Millî Görüş*” olarak isimlendirmiştir. Bu isimlendirme bizzat Erbakan tarafından yapılmış olup, siyasete girdikten sonra Erbakan'ın söylemlerinde hareketin düşünce sistemi ve ismi bu kavramla ifade edilmiştir.¹⁷² MGH mensupları da bu isimlendirmeyi kullanmışlar, kendilerini “*Millî Görüşçü*” olarak tanımlamışlardır. Hareket mensubu olmayanlar da Erbakan tarafından başlatılan siyasî hareketi, hareket mensuplarını ve hareketin fikrî yapısını aynı isimle ifade etmişlerdir. Netice itibariyle, MGH açısından isimlendirme konusunda herhangi bir karışıklık bulunmamaktadır.

İsimlendirmede yer alan “*Millî*” kavramı, başta hareketin ismi olmak üzere, gerek hareket tarafından oluşturulan kurum ve kuruluşlar, gerekse de hareketin dünya görüşü ve fikrî temellerini formüle eden kavramsallaştırmalarda da yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Bu bağlamda Millîlik, MGH ve Erbakan açısından, sadece bir isimlendirme meselesi olarak değil, kavrama harekete has özgün anlamların yüklendiği bir kendini tanımlama ve bir düşünce biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Millîlik, aynı zamanda hareketin dünya görüşü, düşünce sistemi ve fikrî alt

¹⁷² Halil İbrahim Aşgın, *Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hitit Üniversitesi, Çorum 2018, s. 295.

yapısını ortaya koyması açısından da kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle MGH'nin düşünce sisteminin işleneceği son bölümde Millîlik üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacağını belirtmek isteriz. Millîlik ile ilgili incelemeyi son bölüme bırakarak, MGH'nin teşekkül sürecine geçmeden önce Necmettin Erbakan'ın yaşam öyküsüne kısaca değinmeye çalışacağız.

3.1.1. Ailesi ve Çocukluk Yılları

Necmettin Erbakan, 29 Ekim 1926 tarihinde 6 çocuklu bir ailenin 3. çocuğu olarak Sinop'ta doğmuştur. Babası, Ağır Ceza Hâkimi Mehmet Sabri Bey'dir. Annesi Sinoplu Kale Kumandanı Binbaşı Halil Bey'in torunu Kamer Hanım'dır.¹⁷³ Mehmet Sabri Bey, Adana'da hüküm sürmüş Selçuklu boyu Kozanoğullarındandır.¹⁷⁴ Kozanoğulları ailesi sonradan Nâzırlık yaptığı için 1934 yılında soyadı kanunun çıkmasıyla önce "Nâzırzâde", daha sonra da "Erbakan" soy ismini almıştır.¹⁷⁵ Babasının görevinden dolayı Erbakan'ın çocukluğu farklı illerde geçer.¹⁷⁶

3.1.2. Eğitim Hayatı

Erbakan, Kayseri Cumhuriyet İlkokulunda başladığı ilkokul eğitimini babasının tayini dolayısıyla Trabzon'da tamamlar.¹⁷⁷ Ortaokul ve lise eğitimini İstanbul Erkek Lisesi'nde görür. 1943 yılında liseyi birincilikle bitirir.¹⁷⁸ Başarılı bir lise hayatı geçiren Erbakan, dönemin kıt not vermekle ünlü hocalarının bu geleneklerini aldığı yüksek notlarla bozar.¹⁷⁹

Teknik alanda ihtisas yapmış bir ilim adamı olmakla birlikte, fikir ve söylemlerinden Erbakan'ın dinî ilimlere de vakıf olduğu anlaşılmaktadır. Erbakan, İstanbul Erkek Lisesi'nde öğrenci olduğu sırada ibadetlerini eksiksiz yerine getirmek için okul müdüründen mescit açılması talebinde bulunur. O'nun talebiyle okulda bir

¹⁷³ Ekrem Kızıtaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, Hayat Yayınları, Ankara 2016, s. 15-16.

¹⁷⁴ Necmettin Erbakan, *Davam*, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü Yayınları, Ankara, T.siz, s. 5.

¹⁷⁵ Mehmed Cemal, *Muhterem Başkan Erbakan*, Etkin Kitaplar Yayınları, İstanbul 2012, s. 7-8.

¹⁷⁶ Erbakan, *Davam*, s. 5.

¹⁷⁷ Erbakan, *Davam*, s. 5.

¹⁷⁸ Kızıtaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 18-20.

¹⁷⁹ Komisyon, *Vazgeçmeyen Lider Erbakan*, Erbakan Vakfı Yayınları, Ankara 2017, s. 4.

mescit açılır. Henüz lise döneminde, okulda mescit açılmasını talep edecek düzeyde dinî bir şuura sahip olması ve ibadetlerini düzenli bir şekilde yerine getirmesi, manevî kişiliğinin küçük yaşlardan itibaren şekillendiğinin göstergesidir.¹⁸⁰ Erbakan ilk dinî terbiye ve eğitimini ailesinden almıştır. Gençlik yıllarında Kur’ân-ı Kerîm’i tetkik eden Erbakan, lise öğrenciliği yıllarında Hadis, Akâid, Esmâ’ü’l-Hüsna Şerhi ve Tefsir dersleri almıştır. Gümüşhânevî veya sonraki adıyla İskenderpaşa Dergâhı’na intisabı yine lise yıllarına dayanır.¹⁸¹

Liseyi birincilikle bitirdiği için, üniversiteye doğrudan kayıt yapma hakkı olduğu halde, bu haktan faydalanmaz. İstanbul Teknik Üniversitesi’nin giriş sınavına girer, bu sınavda elde ettiği yüksek başarı neticesinde üniversiteye ikinci sınıftan başlar.¹⁸² Üniversite yıllarında akademik anlamda çok başarılı bir öğrencilik geçirir. 1948 yılında, 4 üzerinden 3.96 gibi hala kırılmayan rekor bir not ortalamasıyla İTÜ’den mezun olur.¹⁸³ Kendisi için İTÜ yıllığında şunlar yazılıdır:

*Necmettin Erbakan, dindardır, çalışkandır. Hayatının yarısını namaz, yarısını da projeleri işgal eder. Sınıfın yarısını kendisi, yarısını da arkadaşları işgal eder. Proje ve raporları geniş izahlıdır. Herkesin bir sayfada bitirdiği konuyu, o kırk sayfada hülâsa eder. Kendisine civata nedir, diye sorarsanız, izaha demir filizlerinin naklinden başlar. O kadar uzun anlatır ki nihayet namaz vakti gelir, gider namazını kılar, gelir anlatmaya devam eder.*¹⁸⁴

Üniversite eğitimi sırasında Erbakan’ın tek ilgi alanı dersleri değildir. Bir yandan da başta Necip Fazıl Kısakürek olmak üzere, zamanın mütefekkirlerini takip eder. Gerek yazılarını okuyarak, gerekse de konferanslarına katılarak onlardan istifade eder.¹⁸⁵ Lise yıllarında intisab ettiği Nakşibendîliğin bir kolu olan Gümüşhânevî Dergâhı ile bu yıllardan itibaren sıkı bir temas halinde olmuştur.¹⁸⁶ Erbakan’ın Gümüşhânevî Dergâhı ile ilk teması, Mustafa Fevzi Efendi’nin üç halifesinden biri olan Hasîp Efendi ile başlamış, sonrasında Abdülaziz Bekkine ile devam etmiştir. Bu zâtların vefatından sonra da üzerinde en fazla etkisi olacak şahıs olan Mehmet Zâhit Kotku ile tanışmış, sohbetlerine iştirak etmiştir. Bu zâtlar birer din âlimi olmanın yanında,

¹⁸⁰ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 20.

¹⁸¹ Aşgın, “Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi”, s. 258-259.

¹⁸² Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 20.

¹⁸³ Komisyon, *Vazgeçmeyen Lider Erbakan*, s. 6.

¹⁸⁴ Abdulkadir Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, İlke Yayınları, İstanbul 2018, s. 24.

¹⁸⁵ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 21.

¹⁸⁶ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 27.

zamanın ihtiyaçları üzerinde kafa yoran mtefekkirlerdir.¹⁸⁷ Nakşibendîliğın Gümüşhânevî kolunun lideri Abdulaziz Bekkine'nin, 1952 yılında vefatının ardından onun yerine M. Zâhit Kotku geçmiştir. Kotku, birçok camide görev yaptıktan sonra 1958 yılında İstanbul Fatih'te bulunan İskenderpaşa Camii'ne atanmıştır.¹⁸⁸ 1970'lerden itibaren Dergâh'ın isim kurucusu Gümüşhânevî'den ziyade, Mehmet Zâhit Kotku'nun imamlık yaptığı İskenderpaşa Camii'ne nispetle, İskenderpaşa olarak anılan Dergâh; Erbakan'ın hem siyasal düşüncelerinin oluşumunda hem de inanç boyutunun şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Erbakan'ın II. Abdulhamid konusundaki hassasiyetinden ekonomi anlayışına, devletle çatışma yerine uzlaşma anlayışını benimsemesine, İslâm Birliğı'nin kurulmasından İslmleşme konusunda tedrici bir yol izlemesine kadar pek çok ana tema, İskenderpaşa Dergâhı'nın Erbakan zerindeki etkileri olarak gözlemlenebilir.¹⁸⁹

3.1.3. Akademisyenlik: Asistanlık ve İT'de Hocalık

Necmettin Erbakan'a Hoca denmesinin  nedeni vardır:

- a- Akademisyenliğı,
- b- Dinî kimliğı ve söylemleri nedeniyle hoca olarak görülmesi,
- c- Millî Görüş' bir okul olarak görmesi; gerek fikir üretme, gerekse de üretilen fikirlerin aktarımında bizzat rol üstlenmesi.¹⁹⁰

Erbakan, çok başarılı bir niversite ğrenciliğı döneminden sonra 1948 yılının Haziran ayında mezun olduğı niversiteye, 1 Temmuz 1948'de asistan ğretim yesi olarak atanır.¹⁹¹ Sınıflarda ders vermek sadece doçent ve profesörlerin yetkisinde olduğı halde, asistanlık döneminde onun için çıkarılan özel bir izinle sınıflarda ders verir. 1948-1951 yılları arasındaki bu üç yıllık asistanlık döneminde, o dönem doktora tezi anlamına gelen "Yeterlilik Tezini" bitirir. Tezindeki yüksek başarisından dolayı 1951 yılında Aachen Teknik niversitesinde ilmî araştırmalar yapmak üzere

¹⁸⁷ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 22.

¹⁸⁸ şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamlık*, s. 342.

¹⁸⁹ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 107-108.

¹⁹⁰ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 44.

¹⁹¹ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 25.

Almanya'ya gitme teklifi alır.¹⁹² Teklifi yakın çevresi ile özellikle de Abdülaziz Bekkine ile istişare ettikten sonra kabul eder.¹⁹³

Almanya'da bulunduğu bir buçuk yıllık süre içerisinde Aachen Teknik Üniversitesinde, "Doktora Tezi", Teknik Üniversite için "Doçentlik Tezi" ve Alman İktisâd Bakanlığı için "Motorlarda Ekonomi" olmak üzere üç ayrı tez hazırlar. Necmettin Erbakan'ın tezleri Almanya'da yayınlanınca büyük ilgi görür. Özellikle de dizel motorlarda püskürtülen yakıtın nasıl tutuştuğunu matematiksel olarak izah eden tezi DEUTZ fabrikalarının Genel Müdürü Prof. Dr. Flatz'ın ilgisini çeker ve kendisini Leopard tanklarının motorları ile ilgili araştırma yapmak üzere davet eder. Erbakan 1953'te DEUTZ'da çalışmaya başlamadan önce Türkiye'ye döner ve doçentlik imtihanlarını vererek 27 yaşında İTÜ'de en genç doçent olan bilim adamı ünvanını alır.¹⁹⁴ Doçent olduktan sonra tekrar Almanya'ya dönerek altı aylık bir süre zarfında DEUTZ fabrikalarının Leopard Tankları kısmında Araştırma Başmühendisi olarak görev yapar.¹⁹⁵ Halen dünyanın en gelişmiş tankları arasında gösterilen Leopard tanklarının, I.Dünya Savaşı esnasında karşılaşılan yakıt donma probleminin giderilmesi ve her türlü hava şartlarında çalışabilecek hale getirilmesi Erbakan'ın o yıllarda baş mühendisliğini yaptığı ekip tarafından gerçekleştirilmiştir.¹⁹⁶

Erbakan, İkinci Dünya Savaşı neticesinde enkaz haline gelmiş Almanya'nın kendisini derleyip toparlamaya çalıştığı bir zaman diliminde orada bulunarak, Almanların zor şartlara rağmen sanayi ve teknolojiye sahip olma noktasında sergiledikleri azim ve fedakârlığa şahit olur. Bu durum, aynı şeylerin Almanya'ya göre o dönemde daha iyi şartlara sahip olan Türkiye'de de yapılabileceği inancını kuvvetlendirmiştir.¹⁹⁷ Almanya'da görmüş olduğu fabrikalar, Erbakan'da Türkiye'de de ağır sanayi hamlesinin başlatılması fikrinin oluşumunda etkin rol oynamıştır. Yerli bir motor sanayisinin kurulması ve tamamen yerli fabrikalara sahip olmanın gerekliliği ve

¹⁹² Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 25.

¹⁹³ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 48.

¹⁹⁴ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 28-32.

¹⁹⁵ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 26.

¹⁹⁶ Komisyon, *Vazgeçmeyen Lider Erbakan*, s. 9.

¹⁹⁷ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 29.

önemine bizzat şahit olan Erbakan için, “Millî Ağır Sanayi” fikri o günden sonra Millî Görüş Davası’nın da en önemli hedeflerinden biri olmuştur.¹⁹⁸

Erbakan, Almanya’da bulunduğu son günlerde çalıştığı kurumda bir kenara yığılmış küçük motorlar görür, yardımcısına bunların ne olduğunu sorar. Türkiye Ziraî Donatım Kurumu tarafından sipariş edilen motorlar olduğunu öğrenince, bir Türk mühendisin Alman ordusunun tankları için motor yaparken, ülkesinin rahatlıkla yapabileceği bu küçük motorları ithal ediyor olması onun Türkiye’ye dönme ve motor üretme fikrini pekiştirir.¹⁹⁹ Almanya’da kalması için ısrarlı teklifler alsa da, bir an evvel Türkiye’ye dönüp, ülkesinde yerli bir motor sanayisi kurma hedefiyle teklifleri reddeder.²⁰⁰

1953 yılının Kasım ayında Türkiye’ye dönen Erbakan, İTÜ’de kısa bir süre görev yaptıktan sonra, askere gider. Askerlik görevini İstanbul Kağıthane’de bulunan İstihkam Okulu’nda, Yedek Subay olarak yapar. Askerlik görevi esnasında, Türkiye’nin her yıl Amerika’dan istediği teçhizatların listesini hazırlar. Listede daha önceki yıllarda olmayan iş makinelerinin tamiri için gerekli parçaların üretilebileceği tezgahların olması dikkat çeken bir ayrıntıdır.²⁰¹ Askerlik görevini bitirdikten sonra tekrar üniversiteye dönen Erbakan, bir yandan da Türkiye’nin kendi motorunu üretmesi konusuna kafa yorar ve Teknik Üniversite’nin Motorlar Laboratuvarı’nda yürüttüğü çalışmalar neticesinde ilk yerli motoru geliştirir.²⁰²

Erbakan, Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanlığı’nı yürüttüğü sırada aynı kurumda çalışan Nermin Erbakan’la 1967 yılında evlenmiş ve bu evlilikten üç çocuğu dünyaya gelmiştir.²⁰³ Erbakan’ın hayatının bundan sonraki evresi bir bakıma MGH’nin de tarihidir. Bu nedenle, Erbakan’ın yaşam öyküsünün bundan sonraki aşamasına MGH incelenirken değinileceğinden ayrıca işlenilmesine ihtiyaç duyulmadığını belirtmek gerekir.

¹⁹⁸ Erbakan, *Davam*, s. 7.

¹⁹⁹ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 34.

²⁰⁰ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 27.

²⁰¹ Ahmet Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, T.siz, s. 27.

²⁰² Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 34-35.

²⁰³ Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, s. 29.

3.1.4. Vefatı

3 Ocak 2011 tarihinde sol ayağındaki bir damar rahatsızlığı sebebiyle hastaneye kaldırılan Necmettin Erbakan, 27 Şubat Pazar günü vefat etmiştir. Cenazesi 1 Mart Salı günü Ankara Hacı Bayram Camii'nde sabah namazı sonrası kılınan namazın ardından İstanbul'a getirilir. Aynı gün öğle namazını müteakiben kılınan cenaze namazının ardından Merkez Efendi Aile Kabristanı'na defnedilmiştir.

Erbakan, 1969 yılında “Müstakiller Heyeti” ile başlatmış olduğu siyasî hareketini kendisine ait özgün bir kavram olan “Millî Görüş” ismiyle nitelemiştir. Erbakan, kavramın içini de doldurarak, Milli Görüş'ün temel esaslarını ve bir Millî Görüş mensubunda olması gereken nitelikleri ve prensipleri ayrıntılarıyla ortaya koymuştur.²⁰⁴

MGH ve Erbakan'ın kendine has özelliklerinden biri de eleştirdiği ve reddettiği Batılı sistem ve kavramlara toplumda karşılık bulabilecek bir sistem önermesidir. Bu yönüyle birçok İslâmî harekette kendini gösteren Batılı sistem ve kavramları reddetmek fakat alternatif bir sistem ve kavramlar önerememe olgusuna karşılık, Millî Görüş olarak tanımlanan bir sistem ve kavramsal çerçeve ortaya koyabilmiştir.²⁰⁵

Necmettin Erbakan'ın; ilmî birikimi, akademisyenliği, siyaset adamlığı, liderlik yetenekleri ve manevî dünyasının zenginliği ile *çok yönlü bir kişiliğe sahip olduğu*, doğrunun, ancak kökleri ilâhî nizama uzanan akıl ve bilim yoluyla ortaya konulacağına onan inancıyla *din, akıl ve ilmi rehber edinen bir şahsiyet olduğu*, benimsediği ve mücadelesini verdiği ilkelerin sahip olduğu inanç sisteminden kaynaklanması yönüyle *üstün değerlere bağlı olduğu*, inanç, motivasyon ve gayret gibi soyut kaynaklara atfettiği önem nedeniyle *paradigmat farklılığa sahip olduğu*, sonuç eksenli başarı tanımından ziyade gayret eksenli bir başarıyı öne çıkarması nedeniyle *başarı anlayışında farklı olduğu*, geliştirmiş olduğu fikriyatın ülkesiyle sınırlı olmayıp, bütün insanlığın refahını hedeflemesi itibarıyla *kapsayıcı bir yaklaşıma sahip olduğu*, uzun vadeli kazanımlara odaklanması yönüyle *amaçsal odaklanmaya sahip olduğu*, süreç içinde engellemeler ve haksızlıklar yaşamasına karşın, hedefe ulaşılacağına olan inancını kaybetmemesi nedeniyle *yılgınlık göstermeyen bir kişiliğe sahip olduğu*,

²⁰⁴ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 137.

²⁰⁵ Murat Yıldız, “Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan'ın Politik Vizyonunun Etkisi”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 355-366.

takipçilerinin motivasyonlarını üst düzeyde tutma, hareketini süreç içerisinde uluslar arası düzeyde örgütlü bir yapıya dönüştürmesi itibarıyla *güçlü bir motivasyon kaynağı olması* gibi özellikleri sayılarak araştırmacılarca sembol bir kişilik olarak nitelendirilmiştir.²⁰⁶

Erbakan'ın karakteristik özelliklerinden biri de, her platformda İslâm medeniyetine ve yaşadığı coğrafyanın tarihsel köklerine atıf yaparak, bununla iftihar ettiğini açıkça belirtmiş olmasıdır. Millî Görüş kavramı ile kavramsallaştırdığı bu düşünce sistematiğini, sadece teorik olarak ortaya koymakla yetinmemiş, ciddi bir gayret ve özgüvenle savunmuş ve uygulamaya çalışmıştır.²⁰⁷ Fakat bir düşünce sistematiğini teorik olarak ortaya koyma ve bu fikriyatı pratiğe dökmenin birbirinden farklı olgular olduğunu da belirtmek gerekir. Siyasî mücadele yöntemini merkeze alan Erbakan'ın, kurguladığı teoriyi uygulama safhasında ne kadar başarılı olduğu ya da ne kadarını uygulama şansı yakaladığı ayrıca değerlendirilebilecek bir konudur. Esasen bu durum sadece Erbakan ve MGH için değil bütün hareketler için geçerlidir. Teorik çerçeve daha çok bir fikir meselesidir. Fikrî yapı oluşturulurken çok fazla dış etken söz konusu olmayıp, işin bu yönü öznel tarafı ağır basan bir süreçtir. Teorisyen, kendi fikrî çerçevesini oluştururken, farklı dış etkenler çok fazla söz konusu değildir. Fakat uygulama safhasına geçildiğinde hayatın gerçekleri, zamanın şartları, sınırlılıklar ve en önemlisi de insan unsuru devreye girmektedir. Bu anlamda Erbakan ve MGH'nin bağlı oldukları düşünce sistematiğinin ne kadarını uygulayabildikleri, ne kadarından vazgeçtikleri, ne kadarını gelişen şartlara göre güncelledikleri veya ne ölçüde bu düşünce sistematiğine uygun davrandıkları da ayrıca izaha muhtaçtır. Esasen MGH'nin elli yıllık geçmişi böyle bir sorgulama için ilgi çekici sonuçlar verebilir. Fakat işin bu tarafı araştırmamızın sınırlarını aştığından şimdilik konuya dikkat çekmekle yetindiğimizi belirtmek isteriz.

²⁰⁶ Durdu Mehmet Biçkes, Celal Yılmaz, Hakan Bakkal, "Lider Bir Kişilik ve Sembol Bir Şahsiyet Olarak Necmettin Erbakan", *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 51-70.

²⁰⁷ Harun Bekiroğlu, "Makâsıd ve Maslahat Merkezli Bir Okuma: Necmettin Erbakan Örneği", *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 29-50.

3.2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TEŞEKKÜLÜNE ZEMİN HAZIRLAYAN GELİŞMELER

Necmettin Erbakan'ın hayatının bundan sonraki evresi, Erbakan isminin sıkça kamuoyunun gündemine geleceği bir aşamaya tekabül edecektir. *Gümüş Motor* deneyimi, *Odalar Birliği* süreci ve *Yerli Otomobil* tartışmaları etrafında cereyan eden gelişmeler, Erbakan'ın popülaritesinin artacağı ve siyasî bir figür olarak ortaya çıkmasının zeminini oluşturacak gelişmelere sahne olacaktır. Dolayısıyla artık bundan sonraki evre MGH'nin teşekkülüne zemin hazırlayan gelişmeler ve hemen ardından Millî Nizam Partisi'nin kurulmasıyla birlikte hareketin teşekkülünün gerçekleşeceği zaman dilimidir.

3.2.1. Gümüş Motor Deneyimi ve Yerli Otomobil

Gümüş Motor, *Yerli Otomobil* tartışmaları ve ardından gelen *Odalar Birliği* süreci genç bir akademisyen olan Erbakan'ın, “Yerli ve Milli Sanayi” söylemleriyle artık kamuoyunca da tanınmaya başlandığı yıllar olur.

Türkiye'nin kalkınması için motor yapılmasının gerekliliğine inanan, fakat devlet bürokrasisi başta olmak üzere kimsenin bu işe el atmadığını gören Erbakan, bu işin kendisine düştüğü inancıyla, kendi deyimiyle “vatanını, milletini seven tertemiz insanlar arasından seçtiği” 200 kişiyi ortak ederek Gümüş Motor Fabrikasını kurar. Şirketin adının Gümüş olma nedeni olarak İTÜ binasının İstanbul Gümüşsuyu'nda bulunması veya Erbakan'ın Gümüşhânevî Tekkesi'ne bağlı olması zikredilir.²⁰⁸ Gümüş Motor'un ortaklarını bir araya getiren hedef, Türkiye'nin kendi yerli motorunu üretmesi ve gereken finansmanı faizsiz halletmek olmuştur.²⁰⁹ Türkiye'nin sanayileşmesinde önemli bir hamle olan Gümüş Motor'un kuruluşunda Mehmet Zâhit Kotku'nun teşvikleri ve destekleri önemli bir rol oynamıştır.²¹⁰

Hazırlıklarına 1954 yılında başlanan Gümüş Motor; 26 Ocak 1956'da tüm olanaksızlıklara rağmen kurulur. Kuruluş, üretim ve pazarlama süreçlerinde maddî imkânsızlık ve daha çok da ülkenin kendi motorlarını yapar hale gelmesinden

²⁰⁸ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 37.

²⁰⁹ Erbakan, *Davam*, s. 9.

²¹⁰ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 28.

rahatsızlık duyan iç ve dış çevrelerin teşebbüsün başarısız olması için sergiledikleri tavırlara, çıkardıkları engellere rağmen 1960 yılında yerli motorların seri üretimine başlanır. Sonraları Pancar Motor Fabrikası ismini alan Gümüş Motor, halen motor üretmekte ve ürettiği bu motorları ihraç etmektedir.²¹¹

Gümüş Motor, çeşitli engelleme teşebbüslerine rağmen üretime dönüşmüş bir sanayileşme hamlesi olması ve Erbakan'ın sıkça vurguladığı yerli ve millî ağır sanayi söylemini uygulamaya geçirmesi açısından önem arz eder. Fakat bu işin uygulamaya geçmesi kolay olmamıştır. Kuruluş aşamasında yaşanan devalüasyonlar, fabrika maliyetini birden dört katına çıkarmıştır. Motor'un ilk prototipi çıkarılıp test için ilgili makamlara götürüldüğünde, üretilen motorun Avrupa standartlarına göre, 5.6 litre olması gereken yakıt tüketimi, 5.7 litre çıktığından onay verilmez. Çalışmalar sonucu üretilen ikinci prototip de 5.5 litre çıkınca, bu sefer standartların altında kaldığı gerekçesiyle reddedilir. Nihayetinde motorun yakıt tüketimi 5.5 litre harcar hale getirildikten sonra onay alınabilir. Seri üretim başladıktan sonra da ithalatçı firmaların daha önce on bin liraya sattıkları motorun fiyatını iki bin liraya kadar düşürmeleri gibi problemlerle baş etmek zorunda kalır.²¹² Dönemin Başbakanı Adnan Menderes de 1960 yılı başlarında fabrikayı gezerek, *“Ben de bir çiftçiyim. Bu motorları kendim kullandım. Bunun ne kadar büyük bir adım olduğunu çok iyi biliyorum. Türkiye’de bunların yapılabileceğini görmek beni son derece memnun etmiştir”* ifadeleriyle takdirlerini belirtmiş ve fabrikanın o dönemdeki finansal sorununu çözmüştür.²¹³

Gümüş Motor deneyimi, MGH'nin teşekkülüne zemin hazırlaması açısından tesirleri bakımından önemli bir girişim olmuştur. Öncelikle bu girişim, fabrikada en fazla yüzde beş hisseye sahip olabilme koşuluyla şirketteki ortak sayısını maksimum düzeyde tutarak, dindar kesimlerin birlik ve beraberliğini pekiştirici bir rol oynamıştır. Farklı cemaat mensuplarının desteklediği bu girişim, dindar kesimlerin birlikte iş yapabilme kabiliyetini geliştirmiştir. Bu birliktelik ruhu daha sonra Millî Görüş'ün faaliyetlerine de yansımıştır. Faizli kredi kullanılmadan kurulan fabrika ve kâr ortaklığı prensibi, Türkiye’de faizsiz bankacılığın ilk nüveleri sayılabilir. Yine fabrika işçileri ve ortaklarınca oluşturulan bir fonla faizsiz borç verme uygulaması, faizsiz borç verme

²¹¹ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 39-47.

²¹² Erbakan, *Davam*, s. 8.

²¹³ Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, s. 28.

kurumlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ayrıca ilk yerli motorun üretilmesi, yerli otomobilin de üretilebileceğine olan inancı kuvvetlendirmiştir. Gümüş Motor modeli, MGH'nin "Maddî ve Manevî Kalkınma" şeklinde formüle ettiği İslâmî kalkınma modelinin ilk prototipidir. Gümüş Motor tecrübesinin en önemli etkisi İslâmî bir siyasete alt yapı oluşturmasıdır. 1960'lı yıllardaki Gümüş Motor deneyimi, Türkiye'nin ilk motor fabrikasının karşılaştığı sorunları bizzat yaşayan Erbakan için siyasete açılacak merdivenin ilk basamağı sayılır. Erbakan'ın bu süreçte karşılaştığı faizsiz iş yapabilmenin zorluğu, ithalatçılar, kotalar, vergi ve kredi politikası, kredi dağılımındaki haksızlıklar gibi birçok sıkıntı Erbakan'ın bu alanda önemli yetkilere sahip olan Odalar Birliği'ne girmesine sebep olmuştur. Odalar Birliği sürecinde yaşadığı engellemeler neticesinde ise, tüm bu alanlarda söz sahibi olabileceği bir alana, yani siyasete atılmıştır. Bu anlamda Gümüş Motor, Erbakan için sonu siyasete varacak merhalenin ilk basamağı olmuştur. Ayrıca bu süreçte, Mehmet Zâhit Kotku gibi kanaat önderlerinin teşvik edici ve destekleyici tavırları, kuruluş aşamasında dindar kesimin birlikteliği, Erbakan'ın siyaset yıllarındaki sosyal zeminini de oluşturmuştur. Dolayısıyla Gümüş Motor deneyiminin, MGH'nin teşekkülü açısından önemli bir başlangıç noktası olduğu unutulmamalıdır.²¹⁴

Gümüş Motor teşebbüsünden sonra, dönem itibariyle gündemde olan yerli otomobil üretme düşüncesi Erbakan'ın kamuoyunda tanınmasına ve MGH'nin teşekkülüne zemin hazırlayan başka bir mecra olmuştur. Erbakan, 1961 yılında konuyla ilgili İTÜ'de, Millî Birlik Komitesi üyelerine, bu işin Türkiye'de yapılabilirliğini savunduğu bir konferans verir. Erbakan konferansta, sanat okulu mezunlarından istifade edilerek bu işin rahatlıkla yapılabileceğini izah eder. Erbakan'ın bu çağrısından sonra, oluşan olumlu havanın da etkisiyle dokuz şirket bir araya gelerek "Türkiye Makine Motorlu Vasıta ve Yardımcılar Birliği" adı altında kurumsallaşır. Birlik adına Necmettin Erbakan, basına demeçler verir. Erbakan, projeye destek sağlamak amacıyla, Millî Birlik Komitesi'nin toplantısına katılarak bir sunum yapar. Yine 1966 yılında Koç grubu tarafından yerli otomobil üretilmesi ile ilgili başlatılan kampanya ile yeniden konu gündeme gelir. Otomobilin isminin belirleneceği müsabakada beş kişilik seçici

²¹⁴ Aşgın, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi", s. 266-267.

kurulda ismi yerli otomobil ve yerli motor projelerinde devamlı geçen Necmettin Erbakan da vardır.²¹⁵

Yerli otomobil üretme tartışmaları ve girişimleri ülkemizde bugün olduğu gibi o zamanlarda da ilgi çeken ve heyecan uyandıran bir olgu olmuştur. Genç ve başarılı bir akademisyen olan Erbakan'ın, yerli otomobil üretilebileceğine olan inancı ve üretime geçilmesi için gösterdiği aktif çabalar, Erbakan'ı yerli otomobil deyince ilk akla gelen isimlerden biri yapmıştır. Bu durumun siyaset yılları öncesinde toplumda Erbakan'ın tanınırlığına ve ona karşı bir ilgi oluşmasına katkı sağlayan bir etkisi olmuştur.

3.2.2. Odalar Birliği Süreci

Üniversitedeki başarılı çalışmalar, Gümüş Motor deneyimi ve Yerli Otomobil süreçlerinden sonra, Erbakan için Odalar Birliği Başkanlığı'na kadar gidecek yeni bir dönem başlar. Odalar Birliğindeki genel sekreterlik döneminde basınla arasını iyi tutan Erbakan'ın yaptığı icraatların basında geniş yer bulması²¹⁶ Erbakan isminin toplumda iyice bilinir hale gelmesine katkı sağlar.

Erbakan, Gümüş Motorla ilgili gelişmeler sürecinde, ülkenin kalkınmasını hedefleyen insanların yanında, karar verici mekânizmalarda bulundukları halde kalkınmayı önlemeye çalışan insanların da varlığına tanık olur. Bu tür yerli teşebbüslerin önünü açmak için mücadeleyi farklı bir boyuta taşır. 1959 yılında İstanbul Sanayi Odası Makine İmalatçıları Sanayi Meslek Komitesi'ne girmiş ve başkanlığa kadar yükselmiştir. Akademik çalışmalarını da ihmal etmeyen ve bu arada 1965 yılında Profesör olan Erbakan, 1966 yılında Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olur. Ardından 1967 yılında Odalar Birliği Genel Sekreteri ve 1968 yılında Odalar Birliği İdari Heyet Üyesi olur. Erbakan'ın bu mücadelesinin temel motivasyon kaynağı, üretim yerine dışarıdan ithal edip karla satma niyetinde olanlarca çıkarılan engelleri aşarak, millet tarafından oluşturulan imkânların ülke genelindeki yaygın bir sanayileşme için kaynak olarak kullanılması idealini hayata geçirmek olmuştur.²¹⁷ Yine bu amaçla Türkiye Odalar Birliği Başkanlığı'na talip olur, 25 Mayıs 1969'da yapılan Kongre'de oyların yüzde 75'ini alarak başkan seçilmesine rağmen bu görevi yapması engellenir.

²¹⁵ Serkan Yorgancılar, *Milli Görüş*, Pınar Yayınları, İstanbul 2012, s. 25-28.

²¹⁶ Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 28.

²¹⁷ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 66-67.

Bu süreçte Necmettin Erbakan'ın İTÜ'den arkadaşı olan Adalet Partisi lideri ve Başbakan Süleyman Demirel ile ters düşmesi Odalar Birliği'nden ayrılmak zorunda kalması ile sonuçlanır.²¹⁸

Türkiye'de Demokrat Parti'nin iktidarıyla birlikte, özel sektöre yatırım imkânlarının sağlandığı ve sanayileşmede önemli atılımların gerçekleştiği bilinen bir durumdur. Kuruluş kanunu 1950'de yürürlüğe giren Odalar Birliği, 6 Şubat 1952'de kuruluşunu tamamlayarak faaliyetlerine başlamıştır. Fakat güçlü bir sivil toplum kuruluşu olmasındaki en büyük pay Demokrat Parti'ye aittir. Bu nedenle Odalar Birliği, Demokrat Parti'ye yakın olmuştur. Bu durum Adalet Partisi döneminde de geçerliliğini korumaya devam etmiştir. Süleyman Demirel'in tek başına iktidara geldiği 1965 yılından 1979'a kadar geçen zaman diliminde, Erbakan'ın kısa süreli Odalar Birliği Başkanlığı dönemi hariç, yönetim kurulu üyeleri Adalet Partisi iktidarınca belirlenmiştir. Bu durum Adalet Partisi ve Süleyman Demirel'in Odalar Birliği'ndeki hâkimiyetinin göstergesidir.²¹⁹

Daha önce İTÜ'de dönem arkadaşı olan Süleyman Demirel ve Erbakan arasındaki siyasî rekabetin başlangıcı, daha çok Anadolu tüccarlarının desteğiyle Odalar Birliği Başkanlığına seçilen Erbakan'ın, Demirel hükümetinin girişimleriyle seçimlerin iptal edilerek Erbakan'ın polis zoruyla binadan çıkarıldığı bu günlere dayanır.²²⁰

Erbakan, Odalar Birliği sürecinde büyük sermaye gruplarına karşılık Anadolu tüccarlarını korumaya ve desteklemeye yönelik bir tutum sergilemiştir. Odalar Birliği'ne verilen yatırım kotasının çok büyük bir kısmının büyük tüccarlara verildiğini, Anadolu tüccarına ise çok küçük bir miktarın ayrıldığını fark etmiş ve bu yapıyı değiştirmeye çalışmıştır.²²¹ Zaten başkanlığa seçilirken de büyük ticaret ve sanayi çevrelerinden ziyade küçük ve orta ölçekli iş adamlarının desteğini almış ve onların temsilcisi olarak Odalar Birliği Başkanlığı'na seçilmiştir.²²²

²¹⁸ Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 34-37.

²¹⁹ Hüseyin Çavuşoğlu, "TOBB-Siyaset İlişkisi Açısından Erbakan'ın TOBB Başkanlığı Sürecinin Değerlendirilmesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, Sayı: 4, s. 44-45.

²²⁰ Aşgın, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi", s. 268.

²²¹ Akgül, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, s. 39.

²²² Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, s. 98.

Dönem itibariyle tanınmış bir akademisyen olan Erbakan'ın, Odalar Birliği Başkanlığına kadar gidecek böyle bir sürecin içine girmesindeki temel etken bir akademisyen olarak sanayiye atılma nedeniyle aynıdır. Bu temel neden, bir bilim insanı olarak yaptığı çalışmaların ülkenin istifadesine sunulması idealidir. Fakat yerli motor üretmeye yönelik girişimlerinin Odalar Birliği başta olmak üzere, çeşitli engellenme teşebbüsleriyle karşılaşması üzerine, Odalar Birliği'nde görev alarak gidişatı değiştirebileceğini düşünmüş, çıkarılan zorluklara rağmen bu kuruluşun çeşitli kademelerinde görev almıştır. Fakat kuruluşun tepe noktasına geldiğinde kendi ifadesiyle siyasî bir kararla bu görevden indirilmiştir.²²³ Bu noktada işlerin siyaset kurumunda düğümlendiğini fark etmiş ve siyaset yoluyla hedeflerine ulaşabileceği kanaatine varmıştır. Bu aşamadan sonra Erbakan artık siyasete atılmaya karar verecek ve süreç Millî Nizam Partisi'nin kurulmasıyla neticelenecektir.

Erbakan'ın Odalar Birliği sürecinde sergilemiş olduğu mücadeleyi sadece bir meslek kuruluşunun yönetiminde olmakla sınırlı tutmak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. MNP ve onun ardından gelen MGH partilerinin fikrî tohumları bu süreçte atılmıştır. Erbakan, Millî Görüş'ün siyasî tezlerinin önemli bir kısmını, Gümüş Motor ve Odalar Birliği süreçlerinde yaşamış olduğu tecrübelerin ışığında şekillendirmiştir.²²⁴

Necmettin Erbakan, siyasî bir figür ve bir hareketin lideri olarak kamuoyu önüne çıkmadan önce, akademisyen kimliği ve yerli ve millî ağır sanayi mücadelesi veren dindar bir şahsiyet olarak ülke çapında bilinen bir şahsiyet olmuştur. Bu dönemdeki söylemlerinde maddî ve manevî kalkınma, sanayileşme, Cumhuriyet öncesi İslamî geçmişe vurgu gibi Millî Görüş'ün temel fikirlerini dillendirdiği görülür.

Erbakan'ın 1967 yılında Türk Ev Kadınları Derneği'nin ev sahipliğinde düzenlenen bir gecede vermiş olduğu “Doğu’da ve Batı’da Kadın” konferansı, 1970 yılında Konya İslâm Enstitüsü Talebe Cemiyeti’nce tertip edilen “Müspet İlim ve İslâm” konferansı ile 1973 tarihli “Sanayi Davamız” konferansları, Erbakan ve MGH'nin teşekkül dönemi fikrî yapısının bir özeti gibidir.

²²³ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 95.

²²⁴ Ömer Çaha, Ömer Baykal, “Millî Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Ankara 2017, Sayı:19/3, s. 788-806.

Bu konferanslardan ilki olan “Doğu’da ve Batı’da Kadın” konferansı, Erbakan’ın siyaset öncesi zihin dünyası hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Konferans’ın konusu her ne kadar kadın meselesi olsa da, içerik itibariyle Erbakan’ın dünyayı okuma biçimini yansıtmaktadır. Konferansta özetle şu hususlar dile getirilmiştir:

Erbakan, dünya üzerinde Doğu Blok’u ve Batı Blok’u olmak üzere iki kutuplu bir yapı olduğunu belirtir. Bir bloğun temel yapısının, iktisadî sistemi, sosyal yapısı ve dünya görüşü incelenerek ortaya çıkarılabileceğini ifade eder. Konferansın konusu olan kadın meselesini, bu blokların iktisadî sistemleri, sosyal yapıları ve dünya görüşlerinin cemiyet içerisinde ortaya çıkardığı kadın tipini betimleyerek değerlendirir. Erbakan, Komünist Doğu Bloğu ülkeleri ve Kapitalist Batı Bloğu ülkelerinin iktisadî sistemlerini, sosyal yapılarını ve dünya görüşlerini irdeler. Mesele her ne kadar konferans konusuna bağlansa da Erbakan’ın yaptığı şey, bir Sosyalizm ve Kapitalizm eleştirisidir. Sonuç olarak bu iki sistemin de kadına hak ettiği değeri vermediğini ve kadına huzur getirmediği sonucuna varır. Kadına hakikî değeri ve hakikî saâdeti İslâm’ın verdiğini, Müslümanlıkta kadına verilen değere, batıda ve doğuda erişilemeyeceğini ifade eder. Erbakan, yaşanan zaman diliminde iktisadî sistemi, sosyal yapısı ve dünya görüşüyle tam yerleşmiş bir İslâm aleminin olmayışının, İslâm’ın hakikaten ideal sistemi getirdiği gerçeğini gölgelememesi gerektiğini ifade eder. Dönem itibariyle güncel bir konu olan kadının çalışması meselesine de değinen Erbakan, Müslüman kadının dilerse çalışabileceğini, hatta kadınların çalışmasının zaruri olduğu alanlar bulunduğunu belirtir. Fakat İslâm’ın ne Doğu’da ne de Batı’daki gibi kadını çalışmaya zorlamadığını kadın için toplum içerisinde yaratılışına uygun görevler tercih ettiğini belirtir.²²⁵

Erbakan, “Müspet İlim ve İslâm” adlı konferansta ise özetle şu hususları dile getirmiştir:

Erbakan, Müslümanların dünyanın gelmiş geçmiş en büyük düşünce sistemine sahip oldukları halde bu durumun yeterince farkında olmadıklarını ifade eder. Avrupalıların bilim ve teknolojiye yaptıkları icatların, Müslümanlar nezdinde bile sanki İslâm dışında bir hakikat kaynağı olabileceği yanılgısına yol açtığını, hâlbuki İslâm dışında bir hakikat kaynağı olamayacağını belirtir. Avrupalıların bu gün bilim adına

²²⁵ Necmettin Erbakan, *Üç Konferans*, Yayınlayan: Aburrahman Dilipak, Fetih Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 1974, s. 43-67.

yaptıkları şeylerin aslında eşyanın mahiyetine ilişkin olmadığını, sadece bir takım hesaplamalara dayandığını ifade eder. Bu hesaplamaların karmaşık görünen formüllerle ifade edilmesinin bunların ulaşılması zor şeyler olduğu yanılgısına yol açtığını belirtir. Erbakan, insanlığın beş bin yıllık tarihi boyunca, bilgileri aşama aşama, bir merdiveni çıkar gibi öğrendiklerini, bir noktaya vardıklarında ise ilimlerin hızlıca inkişaf ettiğini savunur. Erbakan insanlık tarihinde bilimlerin birden sıçrama yaptığı iki önemli dönüm noktasından bahseder. Bunlardan ilki Müslümanların o zaman dilimine kadar insanlığın oluşturduğu ilmî birikimi alıp geliştikleri, Erbakan'ın Asr-ı Saâdet olarak adlandırdığı dönem, ikincisi de 14-15. asırlarda Batılılar'ın Müslümanlardan ilmî birikimi devraldıkları dönemdir. Erbakan, Asr-ı Saâdet'ten Rönesans'a kadar insanlığın bütün ilimlerini Müslümanların inkişaf ettirdiğini belirterek, Müslümanların bilim ve teknoloji konusunda, Batılılar karşısında hiçbir şekilde bir güvensizlik duygusuna kapılmamaları gerektiğini vurgular. Müslümanların kendilerinden önceki milletlerden insanlığın ilmî birikimini devralırken, kimden aldıklarını belirttiklerini, ilim aldıkları sırada onlardan daha yukarda oldukları için tashîh ederek aldıklarını belirtir. Fakat Batılıların Müslümanlardan ilmî birikimi devralırken aynı tavrı göstermediklerini, kimden aldıklarını açıklamadıklarını, ilim alırken Müslümanlardan daha aşağı bir seviyede olduklarından, Müslümanlar gibi tashîh ederek alamadıklarını, aldıkları ilimleri ancak 18. asırdan itibaren anlamaya başladıklarını belirtir. Erbakan bilimin bu gün geldiği seviyede Müslümanların katkısını vurgulayarak, Müslüman ilim adamlarının bilime katkılarından örnekler verir. Bu örneklerin Müslümanlarda yeniden ilim alanında atağa kalkmak için bir özgüven kaynağı olması gerektiğini vurgular.²²⁶

Erbakan'ın 1973 tarihli “Sanayi Davamız” konferansı ise teşekkül döneminde sık sık dile getirilen sanayileşme fikrinin bir özeti gibidir. Erbakan bu konferansta, bir memleketin sadece ziraat yaparak fakirlikten kurtulamayacağını, sanayileşmenin elzem olduğunu belirtir. Sanayi ürünlerinin, katma değer üretimi açısından tarım ürünlerinden kat kat üstün olduğunu ifade eder. Ayrıca ziraat alanında da verimi yükseltmek, artan nüfusa iş imkânı sağlayabilmek ve ülkenin kendini savunma kapasitesinin gelişmesi için de sanayileşmenin şart olduğunu vurgular. Türkiye'nin güçlü bir ülke olabilmesi için bir an önce bir plan dâhilinde sanayileşme adımlarını hızlıca atarak, her alanda ihtiyaç

²²⁶ Erbakan, *Üç Konferans*, s. 6-42.

duyduğu ürünleri kendisinin üretmesi gerektiğini vurgular. Sanayileşmenin bizim yapamayacağımız bir şey olduğu fikrinin yanlış olduğunu, geçmişte aslında bunun yapıldığını örnekler vererek açıklar. Erbakan, kaynakların bir kısmının makine yapan makinelere yatırılması gerektiğini, montaj ve başkalarının üretim tezgâhlarını kullanarak yapılan şeyin gerçek sanayileşme olmadığını belirtir. Dönem itibariyle güncel bir konu olan ortak pazarın ülke menfaatine uygun olmadığını savunur.²²⁷

Bu aşamaya kadar cereyan eden gelişmeler MGH'nin teşekkülüne zemin hazırlayan evre olarak değerlendirilmektedir. Bu aşamadan sonra Necmettin Erbakan önce milletvekilliği için Adalet Partisi'nden aday olmayı zorlayacak, fakat adaylığının reddedilmesinden sonra, beraber hareket ettiği arkadaşlarıyla bağımsız aday olma kararı alacaktır. Bağımsızlar Hareketi olarak isimlendirilen bu aşama, artık Millî Görüş'ün partileşme öncesi son evresidir. Seçimin hemen ardından MGH'nin ilk partisi olan Millî Nizam Partisi kurulacak ve artık MGH teşekkül safhasını tamamlamış olacaktır.

3.3. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN TEŞEKKÜLÜ

Necmettin Erbakan'ı siyasete yönlendiren ana etken, Odalar Birliği tecrübesinden yola çıkarak, Anadolu sermayesinin ülkenin kalkınması noktasında kullanılması ve bu yolla ülkenin kalkınarak millî ve yerli sanayinin oluşumu önündeki engelleri kaldırmak olarak görülse de, Erbakan'ın genel düşünceleri bağlamında değerlendirildiğinde hedef sadece bu değildir. Onu siyasete yönelten asıl neden savunduğu İslâm eksenli siyasî ve sosyal yapılanmayı gerçekleştirme gayesidir.²²⁸

Varlıklı bir aileden gelen Erbakan, başarılı bir akademisyen olmasına rağmen siyaseti tercih etmiştir. Siyaseti tercih etmesinin asıl nedeni siyaseti bir iktidar mücadelesi olarak değil, hedeflerine ulaşmada bir araç, kendi deyimiyle cihad olarak görmesidir.²²⁹

Necmettin Erbakan'ın siyasi yaşamı boyunca mücadele ettiği karşıtlarını; büyük sermaye grupları, bir devlet politikası olarak benimsenen ve belirlenen sınırlar

²²⁷ Erbakan, *Üç Konferans*, s.68-111.

²²⁸ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 208.

²²⁹ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 44.

içerisinde desteklenen İslâm anlayışı olarak tanımlanabilecek Devlet İslâm'ı ve kendisi gibi düşünmeyen diğer İslâmî gruplar olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.²³⁰

3.3.1. Türk Toplumu ve Siyasetinde Genel Durum

Türkiye siyasetinde çok partili dönemin başlamasıyla birlikte yeni bir dönem başlamış, 1950 seçimlerinden itibaren Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti askeri darbeye iktidarına son verilene kadar ülkeyi yönetmiştir. Menderes'in Cumhuriyet Dönemi reformlarına “*İnkılaplar ikiye ayrılır, halk tarafından kabul edilenler ve edilmeyenler*” şeklindeki yaklaşımının pratik sonuçları da olmuş, Türkçe ezan uygulaması kaldırılmış, radyoda cuma sabahları Kur'ân okunması gibi uygulamalar devreye sokulmuştur.²³¹ Bir önceki bölümde ayrıntılı bir şekilde anlatılan bu politikalar Demokrat Parti'ye olan halk desteğini arttırmıştır. Fakat 27 Mayıs 1960 darbesiyle Demokrat Parti kapatılır.

Askeri darbeden sonra siyasî faaliyetlerin serbest bırakılmasıyla birlikte, yeni kurulan partiler içerisinde Demokrat Parti'den boşalan alanı doldurmak üzere birbiriyle yarışan iki parti söz konusudur. Bu partiler, Yeni Türkiye Partisi ve Adalet Partisi'dir.²³² Bu yarıştan galip çıkan AP olur. İslâmî gruplar, Demokrat Parti'ye olan desteklerini dönem itibarıyla DP'nin mirasını devam ettirdiği iddiasında olan AP'ye aktarırlar. CMKP ve YTP'yi destekleyenler varsa da, başta Nurcular ve Süleymancılar olmak üzere İskenderpaşa gibi tarikatlar da AP'ye destek vermişlerdir.²³³

1961 anayasasının kabul edilmesinden sonra yönetimi sivillere devretmek üzere seçimler yapılır. Bu seçimlerden sonra ülke 1965 seçimlerine kadar koalisyonlarla yönetilir. 1965 seçimlerinde ise Adalet Partisi'nin tek başına hükümet kurabileceği bir Meclis aritmetiği oluşur.²³⁴

AP, iktidarının ilk yıllarında özgür teşebbüsleri ve sanayi projelerini destekler. AP, başlangıçta dini hassasiyetlerle oy veren Anadolu insanının desteğini hâkim bürokratik yapının gücünü azaltmak için kullanır. Fakat zamanla devlet destekli büyük

²³⁰ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 45.

²³¹ Süleyman Arif Emre, *Siyasette 35 Yıl*, MGY Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2017, I, 31.

²³² Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 92.

²³³ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 320.

²³⁴ Sadık Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2018, s. 42.

sermaye çevreleriyle kurduğu ilişkiler yoluyla, bürokratik merkezin egemenliğini sürdürmesine yarayacak politikalar uygular. Bu durum karşısında küçük tüccarlar, zanaatkar kesim ve çiftçiler destek verdikleri AP dışında, kendi taleplerini ifade etmek ve AP'nin büyük sermaye ve devlet merkezci politikalarına muhalefet etmek için yeni kurumlar ve yollar aramaya başlarlar.²³⁵ MGH, teşekkül safhasında, zaten arayış içinde olan bu gruplar için de güçlü bir alternatif olmuştur. Erbakan, Odalar Birliği'nde görev yaptığı sırada bu gruplarla yakından ilişki kurmuş ve onlara yakın politikalar izlemiş, kendisini büyük sermaye gruplarına karşı onların temsilcisi olarak konumlandırmıştır. Erbakan'ın dindar kimliği de bu grupların desteğini almasındaki diğer bir unsur olmuştur.

Bu arada 1961 Anayasası, Cumhuriyet reformlarının özüne dokunmamakla birlikte, daha özgür bir çerçeve oluşturmuştur. Böyle bir ortamda dinî hayatın da biraz daha canlandığı görülür. Dinî eğitim kurumları, biraz daha serbestiyet kazanmış, dinî yayınlar da canlanmıştır. Dönem itibariyle *İslâm, Yeni İstiklâl, Yol, Yeni İstanbul, Sabah, Bugün* gibi dergi ve gazetelerin sayfalarında artık İslâmî konular ve dinî içerikli yazılar görmek mümkündür.²³⁶

1965 yılına gelindiğinde ise İslâmî kesimlerde artık kendilerini Milliyetçi kesimden ayırma çabalarının ilk belirtileri görülmeye başlanır. Kendilerini dönem itibariyle Milliyetçilik şemsiyesi altında konumlandıran İslâmî kesimlerde, kendi alan ve sahalarını oluşturma gayretlerinin ilk belirtileri görülmektedir. İlim Yayma Cemiyeti, 15 yıllık tecrübenin etkisiyle etkin bir görüntü çizmeye başlamış, Aydınlar Ocağı toplantı ve konferanslarla gençlere ulaşmaya çalışıyor, Necip Fazıl, Nureddin Topçu, Şevket Eygi, Osman Yüksel Serdengeçti gibi şahsiyetler Milliyetçi akımı sorgulamaya başlamışlardır.²³⁷ Kuruluşu 1916 yılına dayanan, Cumhuriyet'in Milliyetçi tezlerinin topluma yayılmasında etkin rol alan Millî Türk Talebe Birliği'nin 1965 yılındaki Genel Kurulu'ndan sonra söylemlerinde artık yoğun bir İslâmî içerik gözlenmektedir.²³⁸ 1965 yılında başlayan bu değişim, daha sonraki zaman dilimlerinde Millî Türk Talebe Birliği'nin belirleyici unsurunun İslâm olduğunun açık bir şekilde ilanı ile neticelenecek

²³⁵ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s. 281.

²³⁶ Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, s. 39-41.

²³⁷ Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, s. 43.

²³⁸ Serkan Yorgancılar, "1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2006, s. 1.

ve Millî Türk Talebe Birliği, İslâmcı bir öğrenci hareketi olmanın ötesine geçerek Türk siyasî hayatının gelecek aktörlerini (MGH'nin önemli aktörlerini) yetiştirecek bir okul niteliği kazanacaktır.²³⁹

Çok Partili hayatın oturmasından sonra Milliyetçilik akımları, belirli siyasî partilerde ifade bulmuşlar, İslâmî kesimler de bir önceki bölümde açıklanan çeşitli nedenlerden dolayı müstakil olarak ortaya çıkma fırsatı bulamamış, kendilerini milliyetçilik şemsiyesi altında konumlandıkları bir strateji uygulamışlardır. Milliyetçi akımlar önce Millet Partisi, daha sonra da Cumhuriyetçi Köylü Partisi ile 1965'li yıllara gelmişlerdir. Bu yıllarda iktidarda bulunan AP ise Demokrat Parti'nin mirasını devraldığı iddiasıyla birçok grubu içinde barındırmaktadır. Fakat AP'nin uygulamalarından ve izlediği politikalardan partinin İslâmî bir aksiyonun hayatiyetine imkân vermeyeceği netleşmiştir. Böyle bir konjonktürde *Büyük Doğu*'da Necip Fazıl Kısakürek, *Hareket*'de Nureddin Topçu, *Türk Yurdu*'nda Osman Turan, Süleyman Arif Emre, Osman Yüksel Serdengeçti gibi şahsiyetler yavaş yavaş milliyetçi akımdan İslâmcı çizgiye geçiş sinyalleri veriyorlardı.²⁴⁰ MGH'nin teşekkül safhasında Erbakan'ın bu durumu çok iyi tespit ettiği ve oluşan aksiyonu MGH'nin ilk partisi olan MNP'ye ustaca kanalize ettiği, teşekkül sürecindeki gelişmelerden anlaşılmaktadır. Erbakan Milliyetçi ve İslâmcı hareketlerin ayrışma safhasında olduğu kritik bir zaman diliminde hareketini oluşturarak, kendisini ve hareketini siyasî alanda bir nevi İslâmî kesimlerin toplanma merkezi olarak konumlandırmaya çalışmış ve dönem itibarıyla bu stratejisinde büyük oranda başarılı olmuştur.

Bu yıllar ayrıca Anadolu'dan büyük şehirlere doğru göçün hız kazandığı bir zaman dilimidir. Sanayileşme sonucunda büyük şehirlere doğru önemli bir sosyal hareketlilik oluşmuş, bu hareketliliğin sonucunda İstanbul başta olmak üzere büyük şehirler daha dindar, daha talepkâr, daha yerleşmek isteyen ve iyi eğitim talep eden insanlarla dolmaya başlamıştır.²⁴¹

Cumhuriyet'in ilanından 1950 yılına kadar, Anadolu nüfusu ve büyük şehirlerde yaşayan nüfusun, sosyal ahlak ve ideolojik açıdan bütünleşmeyi sağlayamadığı bir

²³⁹ Yorgancılar, "1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği", s. 51.

²⁴⁰ Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, s. 54.

²⁴¹ Kara, "Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not", s. 15-43.

zaman dilimidir. Cumhuriyet ideolojisi kendi sembolleri ve kurumlarıyla büyük şehirlerde otoritesini kurmuş, ülkenin geniş kırsal kesimlerindeyse İslâm'ın geleneksel motifleri bir şekilde hâkimiyetini sürdürmüştür. Fakat 1950 yılına gelindiğinde sanayileşme çabalarının da etkisiyle başlayan göç dalgası, 1970 yılına gelindiğinde ülke nüfusunun yüzde on sekizinden fazlasının büyük şehirlere göç ettiği bir sosyal hareketlilik oluşturmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün bir raporuna göre 1980 yılına gelindiğinde İstanbul'da yaşayan nüfusun yüzde altmışı, Ankara'da ise yüzde kırkı ülkenin bir başka yerinden gelmekteydi. Bu büyük göç dalgası sırasında insanlar, kendileriyle birlikte, İslâmî olarak biçimlenmiş ahlâkî anlayışlarını ve cemaat duygularını da getirmişlerdir. Bu göç hareketlerinin siyasal anlamda Cumhuriyet ideolojisinin laik-pozitivist bir ideolojiden Türk-İslam sentezine doğru dönüşümü gibi bir etkisi de olmuştur. 1950'lerden önce, devlet bürokrasisi çoğunlukla balkan göçmenlerinden oluşan yeni- eski Osmanlı kadrolarının elindeyken, daha fazla muhafazakâr kalmış Anadolu nüfusunun büyük kentlere gelerek eğitim alma olanaklarının gelişmesi sonucu, devlet bürokrasisinde de bir dönüşüm yaşanmıştır. Ayrıca bu sosyal taban, sağ siyaset olarak tanımlanan dinsel ve milliyetçi partiler için güçlü bir destek üssü olmuştur.²⁴² Geleneksel olarak DP-AP çizgisine dinî reflekslerle oy veren bu kesimler gerek teşekkül safhasında, gerekse de ilerleyen dönemlerde MGH'nin sosyal tabanını oluşturacak ve büyük oranda MGH'nin kurduğu siyasî partileri destekleyecektir.

MGH'nin teşekkül sürecinde, toplumsal gelişmeler bu minvalde seyrederken, o yıllarda Türkiye siyaset sahnesinde 27 Mayıs'tan sonra Demokrat Parti'nin devamı gibi görülen AP ve CHP dışında, YTP, CKMP, MP partileri bulunmaktadır. Fakat etrafında siyasetin şekillendiği ağırlıklı partilerin AP ve CHP olduğunu belirtmek gerekir. Kuruluşu, Demokrat Parti'yi sevenler ve muhafazakâr kesimlerce memnuniyetle karşılanmış olan AP, iktidar olmuş fakat 1969 seçimlerine gelindiğinde millet nezdindeki eski itibarını kaybetmiştir. Gerek AP içerisinde, gerekse de diğer üç parti içerisinde bulunup da benzer hassasiyetlere sahip isimler birbirlerini biliyor ve iletişim halinde, yapılması gerekenler konusunda görüş alışverişinde bulunuyorlardı. Bu isimler; 1965'ten itibaren, yeni kurulacak güçlü bir parti ile ülke meselelerine sahip çıkmak veya

²⁴² Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s.116-117.

zihniyet olarak birbirine yakın partilerin birleştirilerek AP'den ayrılacak isimlerin de katılımıyla güçlü bir yapı oluşturulması seçenekleri üzerinde duruyorlardı. Bu sırada Erbakan da, Odalar Birliği'nde yürüttüğü mücadele basında yankı bulduğundan kamuoyunda tanınıyor ve ülkenin kalkınması noktasında gayret sahibi olanlarca biliniyordu. Bu minvalde Erbakan ile de temasa geçilmiş ve O da ilkin bu çalışmaların içerisinde bulunmuştur.²⁴³

Yukarıda da belirtildiği gibi bu yıllarda Türkiye siyasetinde AP ve mevcut siyasî partilerden umduğunu bulamayan maneviyatçı kesim açısından yeni bir oluşum arayışı vardır.

Kahramanmaraş Senatörü Ahmet Tevfik Paksu, AP'li Adana Milletvekili Hasan Aksay ve Rize Milletvekili Arif Hikmet Güner²⁴⁴ ve YTP Adıyaman Milletvekili Süleyman Arif Emre'nin²⁴⁵ başını çektiği, CKMP, AP ve YTP'den yaklaşık yirmi otuz kişilik bir grup, siyasette yeni bir arayış maksadıyla bir araya gelir. Başlangıçta hedef yeni bir parti kurmaktan ziyade, herkesin kendi partisinde kalacağı fakat mecliste müştereken sahip çıkılması gereken bir kanun veya konu geldiğinde beraber hareket edebilmektir. Fakat girişim basına yansıyınca devamı gelmez. Daha sonra YTP, CKMP ve MP'in birleştirilmesi ve AP'den 40 milletvekilinin de katılımıyla 101 parlamenterle ortaya çıkma fikri ağır basar. Belli bir aşamaya gelindiye de bu girişimden de netice alınamaz. Sonrasında Ali Fuat Başgil, onun vefatından sonra da Osman Turan liderliğinde yeni parti arayışları gündeme gelse de çeşitli nedenlerden dolayı bu girişimler de neticelenmez. Bunun üzerine o sıralarda Odalar Birliği'nde olan Erbakan ismi gündeme gelir. Süleyman Arif Emre, Erbakan'la görüşerek kendisine şunları aktarır:

Cenabı hakkın size verdiği kabiliyet ve meziyetleri burada birkaç tüccarın dünyalık işleriyle heder etmeniz doğru değildir. Daha mühim işlerde kabiliyetlerinizi kullanmanız lazım” dediğini, Erbakan'ın ne yapmam lazım, demesi üzerine kendisinin “Bizim davamızın bir lideri, bir karargahı yok. Bizim görüşümüzde olanlar muhtelif siyasî partilere sığıntı olarak dağılmış, hem kendileri hem zihniyetleri hor görülüyor, üvey evlat muamelesi yapılıyor. Ben mecliste ve siyasî hayatta mevcut liderlerin çoğunu tanıdım. Sizinle onları mukayese ediyorum.

²⁴³ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 96-99.

²⁴⁴ Ruşen Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2017, s. 229.

²⁴⁵ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 97.

Sizi hepsinden daha liyakatli ve müsait görüyorum. Buradan ayrıl siyasî partimizi kuralım” teklifini ilettiğini fakat Erbakan’ın, “*bu konuyu tatlı yerinde keselim, benim istişare edeceğim büyükler var, arkadaşlarım var. Düşünmem lazım. Gerektiğinde ben sizi ararım.*”²⁴⁶ diyerek konuyu kapattığını aktarır.

Yine Süleyman Arif Emre’nin aktarımına göre, yukarıdaki görüşmenin üzerinden yaklaşık olarak iki ay geçtikten sonra, Hasan Aksay’dan bir davet alır. Emre, toplantıya gittiğinde orada Erbakan’ın da bulunduğunu görür. Erbakan, Süleyman Arif Emre’nin kendisine daha önce milletimizin temel görüşlerine uygun bir parti kurma teklifinde bulunduğunu, bu fikir üzerinde düşündüğünü, hürmet ettiği âlim insanlara ve arkadaşlarına danıştığını ve parti kurmaya karar verdiğini ifade eder. Erbakan, hazırlıklara hemen başlanılmasını ister. Böylece siyasette İslâmî kesimleri temsil edecek yeni bir oluşum arayışında olan grup ile (konuşmasından Erbakan’ında böyle bir hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır) Erbakan’ın liderliğinde hazırlık yapan grup birleşir ve hemen hazırlıklara başlanır. Hatta o gece partinin ismi konusunda öneriler bile sunulur. Süleyman Arif Emre, kendisinin parti programını hazırlama işini, Hasan Aksay’ın da parti tüzüğünü hazırlama işini üzerine aldığını aktarır. Fakat parti kuruluş çalışmaları ilerledikçe Adalet Partisi’nde bulunan grup, acele edilmemesini ister. AP’lilerin ilk kongrede kendilerinin duruma hâkim olacaklarını, partide milliyetçi ve maneviyatçıların hâkim duruma geçeceğini ve partinin milletin arzu ettiği hüviyete kavuşturulacağını söylemeleri üzerine işler yavaşlar. Böylece kurulacak parti 1969 seçimlerine yetişmez.²⁴⁷

Çakır, bu gelişmeyi, “*böylece dinî motifleri ağır basan bir parti çalışmasına, o sıralarda Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı olan Necmettin Erbakan ve ekibi de dahil olmuş olur.*”²⁴⁸ şeklinde değerlendirse de, dinî motifleri ağır basan yeni parti arayışındaki ekibin, Erbakan ve ekibine katıldığının daha doğru bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir. Nitekim bu ekibin başını çeken isimler olan Ahmet Tevfik Paksu, Süleyman Arif Emre ve Hasan Aksay on sekiz kişilik MNP kurucuları listesinde yer alacaklardır. Erbakan böylece, Milliyetçilik’ten ayrışma sürecine girmiş dönemin

²⁴⁶ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 149-153.

²⁴⁷ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 157-163.

²⁴⁸ Ruşen Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1994, s. 22.

İslâmcı fikir adamlarının desteğini belli bir oranda kendi hareketine kanalize ettikten sonra, şimdi de siyaset kulvarında yeni bir arayış içinde olan maneviyatçı ekibi kendi hareketine katmış oluyordu. Bu gelişmeler, Erbakan'ın MGH'nin teşekkül sürecinde hareketini/partisini İslâmî cenahın bir konsensüsü olarak konumlandırmak ve kendisi üzerinde İslâmî kesimde bir mutabakat oluşturma şeklinde bir strateji izlediğinin ilk işaretleri olarak değerlendirilebilir. Nitekim, sürecin ilerleyen aşamalarında Erbakan bu stratejiye uygun adımlar atmaya devam edecektir.

Bu arada Erbakan, daha önce Demokrat Parti saflarında yer alan Osman Bölükbaşı, Fuat Arna, Kenan Ömer, Ahmet Tahtakılıç gibi isimlerin kurduğu Millet Partisi'nden, kendilerine katılmaları için davet alır. Aslen DP'li olan bu isimler, DP yöneticilerinin CHP ile yakınlaşması ve millî ve manevî konularda halkın ana tercihlerinden uzaklaşması ve başka farklı problemlerden dolayı 1946-1950 yılları arasında kendi partilerini kurmuşlardır.²⁴⁹ Teklife göre genel başkanlık ve bütün genel idare kurulu üyelikleri Erbakan ve kadrosuna bırakılacaktır. Yapılan istişare sonucunda teklifi olumlu bulanlar olursa da neticede, seçimlere bağımsız girilmesine karar verilir. MGH'nin partileşmeden bir önceki adımı olan “*Müstakiller Hareketi*”, diğer ismiyle “*Bağımsızlar Hareketi*” böylece oluşmuş olur.²⁵⁰

3.3.2. Bağımsızlar Hareketi

Erbakan, 1969 seçimlerinde arkadaşlarıyla birlikte bağımsız aday olarak ortaya çıkmadan önce, Konya milletvekilliği için AP'ye başvurur, fakat adaylığı reddedilir.²⁵¹ Adalet Partisi'nden adaylık başvurusunun reddedilmesi üzerine Erbakan 15 arkadaşıyla birlikte “Bağımsızlar Hareketi” adıyla çeşitli illerden bağımsız aday olur. Kendisi de 12 Ekim 1969 tarihinde yapılan seçimlere Konya'dan bağımsız milletvekili adayı olarak katılır. Erbakan böylelikle meclise girmeleri halinde yeni bir siyasî oluşumu başlatacağının sinyallerini de vermiş oluyordu.²⁵² Erbakan seçime sadece kendisi girmiyor, küçük bir parti görüntüsü veren bir oluşumla birlikte katılıyor ve yayınladığı bildiride de zaten böyle bir hedefinin olduğunu açıklıyordu.

²⁴⁹ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 56.

²⁵⁰ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 164.

²⁵¹ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 31.

²⁵² Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 71-73.

Erbakan, AP'nin adaylığını reddedeceğini tahmin ettiği halde, (Odalar Birliği sürecinde AP Hükümeti ve lideri Süleyman Demirel ile ters düşmesi) böyle bir başvuruda bulunmasının sebebini, adaylığının reddedilmesi durumunda AP'nin içerisinde kendisine yer arayan Milliyetçi, Mukaddesatçı kişilere yer olmadığını ilan edilmesi olarak belirtir.²⁵³ Seçimlere katılabilecek yeni bir parti kurmak için yeterli zaman kalmadığından Erbakan Bağımsızlar Hareketi'ni şu sözlerle ilan eder:

*Şimdi bize düşen yol, 67 ilde, tek bir üzüm salkımının 67 tanesi halinde bir sapa bağlı, fakat her biri ayrı, 67 namzet olarak müstakil planda adaylığımızı koymaktır. Bu davanın mihrağı etrafında, profesörlerden, yazarlardan iş ve eser sahiplerinden büyük bir heyet halinde ve kanun dairesinde hamlemizi planlamış bulunuyoruz. Bu hamle muvaffak olursa tarihî bir hadise doğmuş olacaktır. Hamlemiz üzerinde belirtilmesi gereken en nazik nokta şudur ki; eğer bu 67 kişiden, 15-20, hatta 8-10 tane fertile meclise girebilirsek, orada çabucak demetleşip hatta öbür partilerden ruhumuza akraba şahsiyetlerle birleşip, yekpare ve yepyeni bir kuruluş olarak meydan yerinde boy göstermemiz kabil olacak ve belki bir gün o boy gösteriş vatan çapında bir inkişafa ulaşacaktır. Biz fikri ortaya koyalım da muvaffak olmuş olmamış Allah'a havale edelim. Hatta politikanın bu kaba esnaflık dünyasında fazla bir ümit sahibi olmadığımızı tesbit etmekten de kaçınmayız. Bizim için her şey fikir meselesidir, yürüyecek yolun gösterilmesi işidir ve gerisi ve her şey Allah'ın takdirine kalmıştır.*²⁵⁴

Necip Fazıl Kısakürek tarafından, Bağımsızlar Hareketi adına “*Mukaddesatçı Türk'e Beyannâme*” adıyla da bir bildiri kaleme alınmıştır. Bildiride Tanzimat'la birlikte başlayan Batılılaşma hareketlerinin bir kopya işi olduğu eleştirisi vardır. İslâmî geçmişten koparak, Türk'ün ruh kökünün çürütülmeye çalışıldığı ifade edilerek, gayelerinin, Türk'ün ruh yapısını vatana hâkim kılabilmek olduğu vurgulanır. Türk'ün ruh kökünden kastın İslâmî geçmiş olduğunu belirtmek gerekir.²⁵⁵

Bağımsızlar Hareketi adayları şu isimlerden oluşmaktadır.²⁵⁶

1. Necmettin ERBAKAN, (Konya),
2. Faruk YEĞİN, (İstanbul),
3. Osman KİRİŞÇİOĞLU, (Ankara),
4. Ömer Lütfi BOZCALI, (İstanbul),

²⁵³ Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 39.

²⁵⁴ Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 56.

²⁵⁵ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 111-120.

²⁵⁶ Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 72.

5. İsmail MÜFTÜOĞLU, (Sakarya),
6. Hulusi ÖZKUL, (Adana),
7. Süleyman KARAGÜLLE, (Aydın),
8. Rıfat BOYNUKALIN, (Balıkesir),
9. İsmail COŞAR, (Çankırı),
10. Hüseyin DURA, (Elazığ),
11. Murat HİCİSLİOĞLU, (Erzurum),
12. Hüsamettin FADİKOĞLU, (Gaziantep),
13. Ekrem OCAK, (Gümüşhane),
14. Celal KILIÇ, (Mersin),
15. Ahmet Tevfik PAKSU, (Kahramanmaraş),
16. Fehim ADAK, (Mardin).

Seçim sonucunda sadece Necmettin Erbakan, Konya'dan bağımsız milletvekili olarak seçilir, diğer on beş kişi Meclis'e giremez. Bağımsızlar Hareketi, MGH'nin MNP olarak ete kemiğe bürünmesinden bir önceki aşama olması açısından önemlidir. Bağımsızlar Hareketi ile birlikte Erbakan artık, toplumda siyasî bir kişilik olarak boy gösterecektir.

3.3.3. Millî Nizam Partisi (1970-1971)

MNP'yi kuran ekip, AP içinde siyaset yapma ısrarlarını aslında son ana kadar sürdürmüştür.²⁵⁷ Fakat AP içinde siyaset yapma imkânı oluşmayınca yola bağımsız olarak devam etmişler, seçimin hemen ardından da MGH'nin ilk partisi olan "Millî Nizam Partisi" kurulmuştur. Temelde siyasî bir hareket olan MGH'nin teşekkül süreci de hareketin ilk siyasî partisi olan MNP'nin vücut bulmasıyla tamamlanmış olacaktır.

Bağımsızlar Hareketi'nden Necmettin Erbakan'ın meclise girmesiyle kurulacak yeni parti çalışmalarına hız verilir. Parti kuruluşunun mümkün olduğu kadar geniş bir

²⁵⁷ Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, s. 23.

tabana yayılması için bir istişare meclisi oluşturulur. 133 kişilik bu istişare meclisi, önceden beri birlikte hareket eden isimlere ek olarak, âlim, fazıl kişiler, profesörler, ilim adamları ve siyaset tecrübesi olan kişilerden oluşuyordu. Bu toplu istişarelere ilaveten M. Zâhit Kotku, Paşa Dede, Harrâni gibi dönemin kanaat önderlerinin görüşlerine de müracaat edilmiştir.²⁵⁸ Danışma heyetinin bu kadar geniş tutulması Erbakan'ın kuracağı siyasî hareketi, İslâmî kesimlerin tamamının desteğini alacak şekilde kurgulama stratejisinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir.

26 Ocak 1970 tarihinde kurulan Millî Nizam Partisi'nin 18 kurucusu aşağıdaki isimlerden oluşmaktadır:

1. Necmettin ERBAKAN, (Prof. Dr., Makine Yüksek Mühendisi, Konya Milletvekili),
2. A. Tevfik PAKSU, (Tüccar, Eski Kahramanmaraş Senatörü),
3. Ali Haydar AKSAY, (Adana'da Avukat),
4. Süleyman Arif EMRE, (Avukat, Eski Adıyaman Milletvekili),
5. H. Tahsin ARMUTÇUOĞLU, (Ankara'da Avukat),
6. Ömer ÇOKTOSUN, (Konya'da Tüccar),
7. Ekrem OCAKLI, (Çiftçi, Eski Gümüşhane Milletvekili),
8. Ö. Faruk ERGİN, (Emekli Memur),
9. Saffet SOLAK, (Prof. Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi),
10. Hasan AKSAY, (İlahiyatçı, Eski Adana Milletvekili),
11. Ali OĞUZ, (İstanbul'da Avukat),
12. İsmail MÜFTÜOĞLU, (Adapazarı'nda Avukat),
13. Nail SÜREL, (Tekirdağ'da Tüccar),
14. İ. Fehmi CUMALIOĞLU, (Müteahhit, Yüksek Mühendis),
15. Hüsamettin FADİLOĞLU, (Müteahhit, Yüksek Mühendis),

²⁵⁸ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 122-124.

16. Bahaddin ÇARHOĞLU, (Tüccar),
17. Mehmet SATAOĞLU, (Müteahhit, Yüksek Mühendis),
18. Rifat BOYNUKALIN, (Makine Yüksek Mühendisi).

Böylece, seçimden üç ay sonra 26 Ocak 1970 tarihinde Millî Görüş Hareketi'nin ilk partisi olan MNP kurulmuş olur.²⁵⁹ Bu 18 kişiye, seçimlerden hemen sonra, AP'den milletvekili seçilmiş iki milletvekili Hüsametdin Akmumcu ve Hüseyin Abbas'ın da katılımıyla MNP'nin ilk Genel İdare Kurulu şekillenmiş olur. Necmettin Erbakan'la birlikte MNP, mecliste üç milletvekili ile temsil edilmeye başlanır.²⁶⁰ MNP'nin, MGH açısından önemi, Millî Görüş'ün MNP ile bir siyasî parti olarak görünür hale gelmiş olmasıdır. MNP ile Millî Görüş deyim yerindeyse, ete kemiğe bürünmüştür. Bu anlamda Millî Görüş açısından, uzun ve zorlu bir yolculuğun ilk durağı MNP olmuştur.²⁶¹

MNP Kuruluş Beyannâmesi²⁶², teşekkül döneminde MGH'nin fıkfî temelleri hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır. Beyannâme, Kapitalizm ve Sosyalizm eleştirisi ile başlar. Yeryüzünde, Sosyalist ve Kapitalist olmak üzere iki egemen yapının bulunduğu belirtilerek, bu yapıların birbirinden farklı görünmelerine rağmen, temelde aynı şeyler olduğu belirtilir. İki sistemin de aslında maddiyatçı, materyalist, menfaatçi, emperyalist ve sömürgeci oldukları, maddî ilerleme sağlamalarına karşılık manevî tatminsizlik yarattıkları ifade edilmiştir.

Beyannâme'de İslâmî geçmişe vurgu yapılarak, asırlar boyunca her alanda üstün bir millet olduğu belirtilir. Tanzimat'la beraber günden güne meşruiyet kazanan gayr-i millî hareketlerin gerilemeye sebep olduğu ve bu gayr-i millî hareketlerin neticede, İmparatorluğun yıkılmasına sebep olduğu vurgulanır. Yine geçmişle bağını koparan eğitim sistemi eleştirisi göze çarpar. Batılı dünya görüşünü gaye gösteren taklitçi zihniyet eleştirisi yapılır. Beyannâme'de Millî Nizam Partisi şöyle tarif edilir:

²⁵⁹ Yorgancılar, *Millî Görüş*, s. 96.

²⁶⁰ Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*, s. 229-230.

²⁶¹ Yorgancılar, *Millî Görüş*, s. 10.

²⁶² MNP Kuruluş Beyannamesi, Erişim:19.05.2019,
http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/1%20MNP/MNP%201970%20Kurulu%C5%9F%20Beyannamesi.pdf

Bugün; bundan bin sene önce şahlanıp haçlı ordularını göğsünde söndüren, beş yüz sene önce gemileri karadan yürüten, dört yüz sene önce Viyana kapılarını zorlayan, yarım asır önce Çanakkale ve İstiklâl Harbimizin şaheserlerini meydana getiren Millî ruh yeniden şahlanıyor, coşuyor ve MİLLÎ NİZAM PARTİSİ'ni kuruyor. Bugün, daima Hak'ka bağlılıkta, Hak'kı tutmakta, iyiyi destekleyici, kötüyü men edici hüviyetiyle insanlık tarihinin en ulvi mahreki üzerinde yürüyen Büyük Milletimizin çeşitli tesirlerle kendi yolundan saptırılması gayretlerinin hüküm sürdüğü oldukça uzun bir devreden sonra yeniden ulvi ve şanlı tarihi yörüngesi üzerine oturtulması için füzelerin ateşlendiği gündür. Millî Nizam Partisi; Milletimizi karışık ve karanlık devrelerden sonra aydınlığa götürecektir, onu, parlak tarihi yörüngesi üzerine yeniden oturtmak için ateşlenen güçlü füzedir. Bugün bu füzenin ateşlendiği gündür.

Parti programında da ekonomik ve sosyal problemlere çözüm önerilerinin yanı sıra, Batılılaşma'nın doğurduğu sonuçlara gösterilen tepkilere de yer verilmektedir.²⁶³ MGH'nin sanayileşme fikrinin de programa yansıdığı görülür.²⁶⁴

MNP Kuruluş Beyannâmesi'nde, Osmanlı döneminin altın çağına atıfta bulunmaktadır. Parti tüzüğünde de taklide dayanan Batılılaşma sürecinin ve Osmanlı-İslâm mirasından kopmanın ülkenin sorunlarının temel sebebi olduğu belirtilir. MNP çözüm olarak Osmanlı-İslâm mirasına saygı gösteren bir kimlikle beraber, teknoloji ve sanayileşmeyi önermiştir.²⁶⁵

“Milletimizin fitratındaki yüksek ahlak ve fazilet kuvveden fiile çıkacak, Milli Nizam Partisi'nin muntazam kanallarından dört bir yana dağılarak bütün yurt sathında, her tarafa refah, saadet ve selamet götürmeye başlayacaktır.” MNP'nin Kuruluş Beyannâmesi'ndeki bu cümle de MGH'nin kurduğu beş partinin de ismi geçmektedir.²⁶⁶ MGH, partilerine isim olarak seçilen bu kavramlar, aynı zamanda Millî Görüş'ün fikrî temellerinin oturduğu temel kavramlardır.

Bu dönemde parti kurucularından Hasan AKSAY tarafından kaleme alınan ve İzmir Gençlik Teşkilatı'nca basılan “Millî Nizam Davamız” kitapçığı da MGH'nin teşekkül sürecinde savunduğu fikirler açısından önemli bir kaynaktır. Aksay, kitapçıkta, Millî Nizam Hareketi'nin hedefinin net olduğunu, bu hedefin bin yıllık hak davası

²⁶³ Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”*, s. 101.

²⁶⁴ Yorgancılar, *Millî Görüş*, s. 409.

²⁶⁵ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurettin Nakşiler Millî Görüş ve Ak Parti*, s.281.

²⁶⁶ Ruşen Çakır, “Millî Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın”, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul 2013, s. 755-776.

olduğunu belirtir.²⁶⁷ Batılı fikir adamlarından değil, Mehmet Âkif Ersoy gibi kendi medeniyetimize ait şahsiyetlerden beslenmenin önemini vurgular.²⁶⁸ Aksay, politikayı “iyiliği emretme, kötülüğü nehyetme” ilkesi üzerinden yüce bir vazife olarak tanımlar.²⁶⁹ Aksay, “*Millî Nizam, ben kendi yoluma dönüyorum, tarihimde olduğu gibi, bütün dünyaya ışık tutan kendi medeniyetimi kurma davasını başlatıyorum.*” gibi ifadelerle güçlü bir İslâmî geçmiş vurgusu yapar. Batı karşısında eziklik duygusuna kapılmamayı Aksay da belirtir.²⁷⁰ “*Millî Nizam davası Frenklerin peşine takılma, arkasından gitme çabası değil, tarihimizde olduğu gibi, imanımıza ve ahlakımıza sarılarak şairlere, “Yiğitlik büyüklük, Türk âdetidir, diye söylenirdi Frenk dilinde,” mısralarını yazdıracak seviyeye erme davasıdır.*”²⁷¹ gibi ifadeler aslında İslâmî geçmişe yapılan vurgulardır.

8 Şubat 1970 tarihinde Ankara Büyük Sinema’da parti kongresi yapılır. Salonda “Millî Nizam Marşı” okunur. Kongrede, Eşref Edip, MNP’yi Âkif’in idealleri ile buluşturan bir konuşma yapar. Onun ardından kürsüye Necip Fazıl ve en son da Necmettin Erbakan çıkar. Erbakan kongre konuşmasında partinin asıl kurucularının, Fâtiḥ Sultan Mehmed, Akşemseddin, Sultan Yıldırım, Sultan Murat, Ulubatlı Hasan, Nizâmülmülk, Sultan Yavuz, Orhan Gazi, Alpaslan, Melikşah, Kılıç Arslan, Sultan Hamid olduğunu ifade eder. Konuşmasında özellikle Sultan II. Abdülhamid’e vurgu yaparak O’nun ve diğer İslâm liderlerinin ışığında yürüyeceklerini ifade eder.²⁷² Erbakan’ın, Cumhuriyet dönemiyle görmezden gelinen İslâmî geçmişe vurgu yaptığı ve hareketini bu İslâmî geçmişin bir devamı olarak kurguladığı görülmektedir.

Fakat kuruluşunun üzerinden kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen 4 Mart 1971 tarihinde laikliğe aykırı söylem ve faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle MNP hakkında kapatma davası açılır. Dava sonucunda MNP 20 Mayıs 1971’de kapatılır. Kapatılma kararında, kapatılma gerekçesine temel teşkil eden kanıtlar genelde Erbakan ve parti yöneticilerinin beyanlarıdır. Bu beyanlardan birkaç tanesi şöyle sıralanabilir; Parti kurucuları olarak atıf yapılan tarihi şahsiyetler, Millî Nizam Partisi’nin diğer partilerden

²⁶⁷ Hasan Aksay, *Millî Nizam Davamız*, Karınca Matbaası, İzmir 1971, s. 3.

²⁶⁸ Aksay, *Millî Nizam Davamız*, s. 8.

²⁶⁹ Aksay, *Millî Nizam Davamız*, s.10.

²⁷⁰ Aksay, *Millî Nizam Davamız*, s.20-21.

²⁷¹ Aksay, *Millî Nizam Davamız*, s.27-28.

²⁷² Ertem, *Yaşayanların Dilinden Millî Görüş*, s. 35-36.

farklı olduğu, yasal zorunluluklar çerçevesinde böyle bir isim almak zorunda kalındığı, Millî Nizam'ın hak davası olduğu, diğer partilerin batıl ve şer odakları olduğunun ifade edilmesi laiklik ilkesine aykırı bulunan beyanlardandır. Millî Nizam işaretinin tekbir olduğunun belirtilmesi, Millî Nizam Partisi'nin görüşünün Hakkı getiren Batılı yok eden görüş olduğunun ifade edilmesi, diğer partilerin kuruluşlarını Çin'de Paris'te aramalarına karşılık kendilerinin 1000 yıllık hak yolunda aradıklarını, iktidara geldiklerinde okullardaki sosyoloji derslerini kaldırıp yerine İmâm-ı Gazâlî'nin kitaplarını okutacaklarına dair beyanlar, yine iktidara gelindiği taktirde şer'î hükümlerin getirileceğine yönelik beyanlar, mevcut eğitim sisteminin dinimizi ve mukaddesatımızı tahrif ettiğini, iktidara geldiklerinde eğitim sistemini değiştireceklerine dair söylemler, Millî Nizam'ın Türk milletini ecdadın yoluna götüreceğine, diğer partilerin Batı taklitçisi olduklarına dair beyanların laikliğe aykırı unsurlar taşıdığına hükmedilmiştir.²⁷³

Sağ kitle partilerinin ancak seçim zamanları hatırladıkları milliyetçi-muhafazakâr talep ve temaları her şeyin önüne çıkaran MNP, kısa süre içinde bir bakıma acemiliğinin ve tabanın heyecanının kurbanı olmuş ve kapatılmıştır.²⁷⁴ Bu acemilik ve kontrolsüz söylemler partinin kapatılmasına neden olsa da, İslâmî referansların net bir şekilde vurgulanmasının, MNP'nin siyasal alanda İslâmî kesimlerin temsilciliğini üstlenecek bir parti boşluğunu doldurmasında etkili olduğunu da belirtmek gerekir.

Türkiye'de Batılılaşma sürecinde, Osmanlı toplumunda İttihat ve Terakkî'nin merkezîyetçi, milliyetçi ve laik unsur olarak oynadığı rolü, Cumhuriyet döneminde, CHP oynamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde de, Osmanlı Dönemi'ne benzer şekilde, Batılılaşma politikalarına muhalefet üssü, bu sürece öncülük eden bürokratik merkezin dışında kalan kenar güçler ve İslâmî kesimler olmuştur. Batılılaşma çabalarına bürokratik merkezin öncülük etmesinin siyasal gruplaşmalar açısından iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi merkezîyetçi ve laikleştirici bürokrasiye karşı dinî kaygılar dışında oluşan muhalefetle, dinî kaygılardan neşet eden muhalafetin iç içe geçmesidir. İkinci önemli sonuç ise, halkoyuna dayalı iktidar mücadelesinde İslâmî muhalefetin bir oy deposu olarak görülmesi ve bu bakış açısının iktidar mücadelesi veren gruplarca

²⁷³ Ertem, *Yaşayanların Dilinden Milli Görüş*, s. 42-48.

²⁷⁴ Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*, s. 231.

strateji haline getirilmesidir. Osmanlı Dönemi'nde Ahrar Fırkası, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Birinci Meclis'te Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Grubu'na karşı oluşan ikinci grup, Cumhuriyet Dönemi'nde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası ve Çok Partili dönemde Demokrat Parti ve sonrasında Adalet Partisi bürokratik merkeze karşı giriştikleri siyasal iktidar mücadelesinde İslâmî muhalefeti de yanlarına almayı başarmışlardır.²⁷⁵ Türkiye'nin Batılılaşma sürecinde, İslâmî muhalefet, MNP hareketine kadar kendi başına ortaya çıkamamıştır.²⁷⁶ Bu anlamda Cumhuriyetin kuruluşundan beri ilk defa siyasî hayatta İslâmcı denebilecek bir partiye geçiş izni MNP ile olmuştur.²⁷⁷ Millî Nizam Partisi'nin kuruluşuna kadar din ve dindar kesimlerin talepleri, ancak merkez sağ siyasetin bir alt kırılımı olarak kendini ifade etmiştir. Dini ve dindar kesimlerin taleplerini merkeze alan ilk müstakil siyasi hareket Millî Nizam Partisi olmuştur.²⁷⁸

MNP'nin kurulması 1970'li yıllara kadar iç içe geçmiş bulunan İslâmcı ve milliyetçi akımların ayrışmasının da netleşmeye başlaması anlamına gelir. Milliyetçi akımların MHP'sine karşılık MNP'nin kurulması, artık milliyetçi akımlar ve İslâmcı yapıların birbirinden ayrıştığı anlamına gelmektedir. Bu ayrışmayı netleştiren bir başka unsur, bu yıllarda İslâm ülkelerindeki Mevdudî, Hasan el-Bennâ ve Seyyid Kutub gibi İslâmî hareket önderlerinin kitaplarının tercümelerinin yaygınlaşması olmuştur.²⁷⁹

MNP fikriyatı İslâmî değerleri öne çıkarıyor, Türkiye'yi Doğu dünyasının bir parçası olarak kodlayarak, İslâmî değerler üzerinden bir duruş sergilemeyi öneriyordu. Türkiye'nin Batı karşısında ancak böyle bir duruş sergileyerek şanlı geçmişindeki hâline dönebileceği iddiası ve anlayışındaydı. MNP'nin bu duruşu ve bu anlayış üzerinden partileşmesi, toplumlar sanayileştikçe ve bu sanayileşmenin sonucunda modernleştikçe dinin etkisinin azalacağı veya yok olacağı şeklindeki modernleşme teorilerinin ortaya koyduğu temel bir iddiayı, boşa çıkarıyordu. Çünkü, Türkiye, Modernleşme süreci açısından önemli mesafeler kat etmiş, buna rağmen dinin etkisi azalıp yok olmamış, tam tersine siyasî bir parti şeklinde örgütlenme derecesinde

²⁷⁵ Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, s. 90-91.

²⁷⁶ Sarıbay, *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası "MSP Örnek Olayı"*, s. 104.

²⁷⁷ Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, s. 61.

²⁷⁸ Tahsin Hazırbulan, "Millî Görüş'ün İlk Yerel Seçim Tecrübesi: 9 Aralık 1973 Mahalli Seçimleri", *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 393-416.

²⁷⁹ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 380.

dinamizm kazanmış bulunmaktaydı. Ayrıca, dinî değerler temelinde kurulan bu parti siyasî hayata ağır sanayileşme söylemiyle adım atmakta, kurucu lideri başta olmak üzere, lider kadroda pozitif bilim eğitimi almış mühendisler ağırlıktaydı.²⁸⁰ Millî Nizam Partisi ve ardılları olan siyasî partilerin kalkınma ve sanayileşmeye atfettikleri önem ve refahın ülke genelinde eşit dağıtılmasına yönelik söylemleri, MGH'nin aynı zamanda Türk siyasal yaşamında kalkınma ve dinî talepleri aynı anda savunan, yenilikçi bir siyasal akım olduğunu da göstermektedir.²⁸¹ Ayrıca MNP'nin kurulmasının, gerek MGH'nin kurumsal kimlik kazanması, gerekse de İslâmcı siyasetin, demokratik siyasete katılması açısından Türk siyasetinde önemli bir kırılmayı ifade ettiğini de belirtmek gerekir.²⁸²

MGH'nin teşekkül dönemi fikriyatı aslında iki temel esası ön plana çıkarmakta, düşünce sistemi bu iki esas üzerinde şekillenmektedir. Bu esaslar aynı zamanda teşekkül dönemindeki söylem ve uygulamaların çerçevesini de oluşturmaktadır. Bu anlamda MGH'nin teşekkül dönemindeki fikrî yapısını aslında iki maddede özetlemek mümkündür;

- a- MGH, Tanzimat'la başlayan Batı yönlü modernleşme sürecine ve sürecin Cumhuriyet reformlarıyla birlikte Batılı bir toplum modeli oluşturmaya evrilmesine tepkilidir. MGH, taklide dayalı Batılılaşma modeli ve toplumun İslâmî geçmişle bağının koparılmasını yaşanan bütün sıkıntıların temeli olarak görmektedir. İslâmî geçmişle bağın yeniden tesis edilmesi MGH'nin en önemli gündemidir. İslâmî tezahürlerin gelişmeye engel olarak kodlanmasının yanlış olduğunu, İslâm'ın gelişmeyi teşvik ettiğini savunur. Tekrar İslâmî köklere dönmenin sadece ülkenin refahı için değil, bütün dünyanın selâmeti için şart olduğunu savunur. Toplumun ruh köklerine dönme vurgusunun, zaman zaman milliyetçi bir ton taşıdığı izlenimi oluşsa

²⁸⁰ Ali Yaşar Sarıbay, "İslâmî Fikriyat Temelinde Siyasî Partileşme ve Bazı Medeniyet, Meseleleri" *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul 2013, s. 745-749.

²⁸¹ H. Bahadır Eser, "Türk Siyasal Kültürü İçinde Dinin Rolü Üzerine Bir Açıklama Çabası: Milli Görüş Hareketi ve Milli Nizam Partisi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Isparta 2013, Sayı:8/3, s. 201-224.

²⁸² Çaha, Baykal, "Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi", s. 788-806.

da milletin ruh köklerinden kastedilenin, toplumun bin yıllık İslâmî geçmişi olduğunu belirtmek gerekir.

- b- MGH'nin teşekkül dönemi fikriyatının ikinci temel esası sanayileşme olgusudur. MGH ülkenin kalkınması için İslâmî köklere dönmenin yanında planlı bir sanayileşme hamlesini elzem görür. Yurt dışında üretilen parçaların ülke içinde birleştirilmesine dayalı sanayileşme modelinin terk edilerek bir an önce ağır sanayi hamlesinin başlatılmasını önerir. Ağır sanayi hamlesinden kasıt, sanayi üretimi yapan tezgahların üretilmesi, MGH'nin söylemiyle fabrika yapan fabrikaların kurulmasıdır.

3.3.4. Teşekkül Sürecinde Millî Görüş -İskenderpaşa İlişkisi

MGH'nin teşekkül sürecinde oynadığı rol açısından, Nakşibendîliğin yaygın bir kolu olan Hâlidî²⁸³ geleneğinden gelen Gümüşhânevî/Gümüşhâneli dergâhına veya sonraki adıyla İskenderpaşa Cemaati ve dönem itibariyle Dergâh'ın başında bulunan Mehmet Zahit Kotku'nun etkisinden söz etmek gerekir. Bilindiği gibi Erbakan lise yıllarından itibaren Gümüşhânevî Dergâhı'na bağlıdır. Erbakan'ın manevî gelişimi üzerinde 1952 yılında vefat eden Abdülaziz Bekkine'nin etkisi açık olmakla birlikte, Bekkine'nin vefatından sonra Dergâh'ın başına geçen ve MGH'nin teşekkül süreci dahil uzunca bir süre Dergâh'ın başında bulunan Mehmet Zâhit Kotku'nun da Erbakan üzerinde derin bir tesiri olmuştur. Erbakan'da, sonradan Millî Görüş fikriyatına esas olacak birçok düşüncenin oluşmasında İskenderpaşa Dergâhı önemli bir rol oynamıştır.

Mehmet Zâhit Kotku, 1897 yılında Bursa'da doğmuş, askerlik görevini yaptıktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Kotku, İstanbul'da kaldığı dönemde Gümüşhânevî Dergâhı'nda Ömer Ziyâeddîn Efendi'ye intisap eder ve O'nun halkasına katılır. Ziyâeddîn Efendi'nin vefatından sonra manevî eğitimini Mustafa Feyzî Efendi'nin yanında sürdürür. Cumhuriyet reformlarıyla birlikte dergâhlar kapatılınca Bursa'ya dönerek 1952 yılına kadar önce İzvat Köyü'nde, daha sonra da Bursa merkezdeki, Üftâde Camii'nde imamlık yapar. Abdülaziz Bekkine'nin vefatı üzerine onun görev yaptığı İstanbul Zeyrek'teki, Ümmü Gülsüm Camii'nde, dergâh geleneğini sürdürmek

²⁸³ Abdülbâki Gölpınarlı, *100 Soruda Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969, s. 220.

ve Abdülaziz Bekkine'nin etrafında oluşan üniversite hocaları ve öğrencilerinden oluşan halkayı büyötmek üzere İstanbul'a gelir. Kotku, 1959 yılından itibaren de görevine İskenderpaşa Camii'nde devam eder.²⁸⁴

Kotku, Abdülaziz Bekkine'nin vefatı üzerine tarikatın başına geçtiğı 1952 yılından itibaren, vefatına kadar Dergâh'ın başında kalmıştır. Kotku, dönem itibariyle her türlü tarikat faaliyetlerinin yasaklandığı bir zaman diliminde, bir zamanlar sayıları milyona yakın rakamlarla ifade edilen bağluları bulunan bir Dergâh'ın varlığını korumak, bu geleneğı sürdürmek ve geliştirmek gibi zor bir misyon üstlenmiştir. Said Nursi'nin “*devir tarikat devri değil, imanin yeniden ihdas edilmesi devridir*” sözlerinde anlam bulan, Cumhuriyet'in ilanı ve sonrasında yapılan reformlarla oluşan çağdaş medeniyet seviyesine ulaşılabilmesi için her türlü dinî tezahürün engel olarak kodlandığı ülkenin sosyal ve siyasal durumu, klasik anlamda tarikat faaliyetlerinin yürütölmesi açısından zorluklar barındırmaktadır. Bu nedenle tarikat geleneğine uzak olmayan Said Nursi, Süleyman Hilmi Tunahan gibi şahsiyetler, bu dönemde iman hakikatlerini anlatmaya dayalı veya bütün ömürlerini Kur'an öğretmeye adayarak klasik tarikat faaliyetlerinden farklı yöntemler geliştirmişlerdir.²⁸⁵ Kotku'nun bu zaman dilimindeki farklılığı da burada ortaya çıkmaktadır. O, klasik anlamda tarikat faaliyetlerinden kopmadan, zamanın gereklerine uygun yöntemleri bir arada yürütebilmiştir.

Selefi Abdülaziz Bekkine, Kotku'ya üniversite hoca ve öğrencilerinden oluşan geniş bir halkayı miras bırakmıştır. Önemli bir saygınlığı olan bu eğitimli kesim Kotku'nun çok sayıda yeni mürid adayıyla, özellikle de gençlerle tanışmasına vesile olmuştur. Öte yandan, Kotku'nun Gümüşhânevî Dergâhı'na çok eskiden intisap etmiş ülkenin dört bir tarafındaki bağlularıyla da ilişkisi sürmüştür. Bu ailelerin çocukları da üniversite okumak üzere büyük şehirlere geldiklerinde Kotku'ya kolayca ulaşabilmişlerdir. Kotku'nun ayırt edici özelliklerinden bir tanesi de, zayıflayan imanı güçlendirme ile tasavvuf faaliyetlerini birbirini tamamlayacak bir şekilde ustalıkla sürdürebilmiş olmasıdır. Kotku, dönem itibariyle ülkede ağırlığını giderek hissettiren Liberalizm ve Marksizm gibi ideolojiler karşısında bocalayan, fakat yetişme tarzları

²⁸⁴ Ersin Nazif Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite*, İz Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul 2011, s. 33-35.

²⁸⁵ Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*, s. 19-21.

gereği onlardan birine bağlanamayan gençleri, tasavvuf dilini ustaca kullanarak kendine bağlayabilmiştir.²⁸⁶

Gürdoğan'ın *“Türkiye’de yeni bir yapılanma döneminde Anadolu insanının varlıklarını, kültürlerini ve kişiliklerini koruma ve bir araya gelme yolunda büyük rüyalar gören bir aydınlar ordusunun yoğrulmasında ve yetiştirilmesinde yönlendirici ve yol gösterici olmuştur.”*²⁸⁷ ifadelerinde kastettiği kimseler, Kotku’nun etrafında toplanan bu genç ve eğitilmiş insanlar arasından çıkacaktır. Bu gençlerden biri de lise yıllarından itibaren dergâha bağlı olan Necmettin Erbakan’dır.

Kotku döneminde cami merkezli cemaat yapısı adeta yarı siyasal bir hareket görüntüsü vermektedir. İskenderpaşa Camii, artık klasik anlamda yaşlıların oturduğu ve ibadet ettiği bir yer değil, gençleri yönlendiren bir merkez hüviyeti kazanmıştır. Bu dönemde yetişen Kotku’nun birçok bağlısı, ilerleyen zamanlarda devlet bürokrasisinde önemli yerlere gelecektir. Kotku, sohbetlerinde ekonomik ilerleme ve sanayileşmeyi de toplumu geliştirmenin ve bürokratik merkezin otoriterliğini hafifletmenin en iyi yolları olarak vurguluyor ve bağlılarını bu alanlara da teşvik ediyordu.²⁸⁸ Özellikle 1960’ların sonlarına doğru Devlet Planlama Teşkilatı’nın her düzeyde kadrosunun büyük bir kısmının Kotku’nun eğitim halkalarına katıldığı bilinmektedir.²⁸⁹

Kotku, kültüre sahip olma, Batı’nın pazarı olmaktan kurtulma ve ekonomik ve siyasî bağımsızlığın elde edilmesinde sanayileşmenin önemli bir güç olduğuna inanıyordu. Bu inancının bir gereği olarak da bağlılarını bu alana teşvik etmiştir. Gürdoğan, Gümüş Motor’un kurulmasına Kotku’nun öncülük ettiğini, bu önemli projenin Kotku’nun sohbetlerinde oluştuğunu ifade eder. Kotku, ayrıca, faizli bankaların gücünü kırmak, toplumu faizden korumak maksadıyla, Dergâh bünyesinde bir yardımlaşma sandığı kurmuştur. Sandığın gayesi, ihtiyacı olanlara sonradan ödenmek üzere yardım etmek ve iş kurmak isteyen yetenekli kimselere ortaklık yoluyla sermaye sağlamaktır.²⁹⁰ Kotku, devleti hiçbir zaman mutlak bir düşman olarak görmemiştir. Bu anlamda İslâm’ın radikal yorumlarına itibar etmemiştir. Aynı zamanda

²⁸⁶ Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, s. 21-22.

²⁸⁷ Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite*, s. 42.

²⁸⁸ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurettin Erbakan’ın Milli Görüş ve Ak Parti*, s.192.

²⁸⁹ Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, s. 24.

²⁹⁰ Gürdoğan, *Görünmeyen Üniversite*, s. 91-93.

Kotku'nun gündelik hayatın İslâmîleştirilmesinde tedricî bir yol izlemesi kendisini ve cemaatini olası sıkıntılardan korumuştur.²⁹¹

Görüldüğü üzere Kotku, klasik anlamda bir tarikat şeyhi olmanın ötesinde, üniversite hocaları ve öğrencilerinden oluşan eğitimli insanları etrafında toplayabilen, ekonomi ve sanayileşmenin önemini vurgulayan, siyaset ve ülkenin geleceği ile ilgili fikir sahibi ve kadro yetiştiren bir kişiliktir. Erbakan'ın gerek manevî kişiliği, gerekse de düşünce dünyasının oluşumunda lise yıllarından itibaren bağlı olduğu İskenderpaşa Dergâhı'nın birinci derecede rol oynadığını söylemek abartı olmayacaktır. İskenderpaşa-Erbakan ve dolayısıyla MGH arasındaki bu ilişki 1990 yılına kadar devam etmiştir. MGH'nin teşekkül sürecinde MNP ile Dergâh adeta iç içe geçmiş bir görüntü sergiler. Bu görüntünün MSP döneminde de bozulmadığını belirtmek gerekir. Kotku'nun teşekkül sürecinde Erbakan ve MGH üzerindeki fikrî etkisi ve Parti-Dergâh ilişkisi açıktır. Fakat ayırt edici özelliği siyaseti temel mücadele yöntemi olarak belirleyen MGH'nin teşekkül sürecinde Kotku'nun ne derece rol oynadığı muğlaktır. Bazı araştırmacılar partinin, müridleri tarafından bizzat Kotku'nun talimatıyla kurulduğunu ve MNP'nin aslında İskenderpaşa Dergâhı'nın siyasî kanadı olarak oluştuğunu ifade ederler. Bazıları da, partinin kurulmasında Kotku'nun talimattan ziyade bir danışma mercii olduğunu ifade etmişlerdir.

MGH'nin teşekkül sürecinde İskenderpaşa ve Kotku'nun rolü konusunda, bazı değerlendirmeler, MNP ve MSP'nin Kotku'nun destek teşvik ve onaylarıyla kurulduğunu ve faaliyetlerinin çoğunun Kotku tarafından denetlendiğini²⁹², Kotku'nun başlangıçta siyasi bir parti kurulmasına sıcak bakmadığı, yoğun talepler neticesinde razı olduğu²⁹³, aslında Kotku'nun, kendisine gelen bir gruba destek verdiği²⁹⁴ MNP'nin önde gelen isimlerinin ağırlıklı olarak İskenderpaşa Dergâhı'na bağlı olduğu, Kotku'nun, MNP'nin kurulmasını bizzat onayladığı ve teşvik ettiği²⁹⁵ şeklinde olup Kotku'ya daha çok danışma mercii ve teşvik edici bir rol atfederler.

²⁹¹ Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*, s. 24.

²⁹² Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*, s. 24.

²⁹³ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 211.

²⁹⁴ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 343.

²⁹⁵ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 166.

Sürecin içerisinde yer alan Süleyman Arif Emre, Zâhit Kotku'nun kendisiyle istişare edildiğinde, Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden sonra, ülke yönetiminin Batı taklitçiliği yapan azınlık bir grubun eline geçtiğini ve bunların milletimizin temsilcisi olamayacağını ifade ettikten sonra, yönetimin milletin gerçek temsilcilerine geçmesi için, kanunların müsadese çerçevesinde siyasî parti kurularak çalışılmasının kaçınılmaz tarihi bir görev olduğunu ifade ettiğini aktarır. Emre, Kotku'nun, Erbakan'a geç bile kalındığını, bu teşebbüse katılmasını ve arkadaşları tarafından da uygun görülürse işin başına geçmesini tavsiye ettiğini ekler.²⁹⁶ Emre'nin bu aktarımı da Kotku'nun yukarıda belirtilen rolünü destekler niteliktedir.

Kotku'nun teşvikleri, ülkenin o dönemdeki sosyal ve siyasî gelişmeleriyle birlikte değerlendirildiğinde, teşekkül sürecinde MGH, bir dinî yapı içerisinde siyasî bir hareketin doğduğu görüntüsü vermektedir. Bu durum hareketin sosyal tabanını ve dinî gruplarla ilişkisini belirleyen önemli bir etken olmuştur.²⁹⁷

Bunun yanında, Kotku'nun, MNP ve MSP'nin oluşumunda etkin bir rol oynadığı, Erbakan, Fehim Adak, Korkut Özal, Hasan Aksay ve Lütfi Doğan gibi müridlerini ilk İslâmcı siyasal parti olan MNP'yi kurmaları için bizzat harekete geçirdiği ve yaşadığı müddetçe MNP ve onun halefi MSP'nin manevî rehberi olduğu²⁹⁸ şeklinde MNP'nin bizzat Kotku'nun talimatıyla kurulduğu şeklinde değerlendirmeler de yapılmıştır. Nitekim eski Diyanet İşleri Başkanlarından Lütfi Doğan'ın:

*Partinin fikir babası Mehmet Zâhit Kotku idi. Müslümanların kendilerini evlerinde hissedecekleri bir partiye sahip olmak istiyordu. Aslında bizler diğer merkez-sağ partiler tarafından kullanılmaktan bıkmıştık. Bu partiyle Zâhit Efendi yüzünden ilgilenmeye başladım. Zâhit Efendi'nin beş kişiyi davet edip, bizlere şunları söylediği o akşamı hatırlıyorum: "Hepiniz, bu milleti koruma ve ilerletme davasına kendinizi adanmış insanlarsınız. Bu yaralı milletin kimlik ve kişiliği İslâm'dır. Sizin ana mirasınız İslâm'dır ve Müslümanlar olarak sizler bu yarayı Türk ve Müslüman halkımızın isteklerini dinleyerek iyileştirebilirsiniz. Halkın istediği, İslâm'ın adalet duygusu ve kendi Osmanlı-Müslüman kimliklerinin yeniden kazandırılmasıdır."*²⁹⁹

²⁹⁶ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 167.

²⁹⁷ Abdullah İnce, "Nakşilik-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Dini Gruplar ve Milli Görüş", *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/10, s. 143-164.

²⁹⁸ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s.191.

²⁹⁹ Yavuz, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, s.279.

sözleri bu kanıyı desteklese de, görüşmenin parti kuruluşunun hangi aşamasında gerçekleştiği net değildir. Kotku'nun bu değerlendirmeyi kendisine danışma üzere gelen bir gruba yapmış olması veya bu toplantının parti kurulma kararı verilme sürecinden sonra yapılmış olması da ihtimal dâhilindedir.

Netice itibariyle, lise yıllarından itibaren Dergâh'a bağlı olan, akademisyenlik yıllarında Almanya'ya giderken Abdülaziz Bekkine'den müsaade isteyecek³⁰⁰ şekilde Dergâh'la bir bağ kuran Erbakan'ın, tasavvuf ekolündeki şeyh-mürîd ilişkisi de düşünüldüğünde, Kotku'nun haberi veya izni olmadan böyle bir girişimde bulunması zor görünmektedir. MGH'nin teşekkül sürecindeki gelişmeler de bir bütün olarak göz önüne alındığında, Kotku'nun partinin kurulmasının talimatını vermesinden ziyade, kurulacak partiyi teşvik edici ve destekleyici bir tutum izlediği anlaşılmaktadır.

Kotku'nun verdiği bu destek zamanla o kadar yüksek boyutlara ulaşmıştır ki, gerek MNP gerekse de ardılı olan MSP, adeta İskenderpaşa Cemaati partisi hüviyetine bürünmüştür. Özellikle de ilk aşamada destek veren gruplardan bir kısmının desteklerini çekmesiyle birlikte bu görüntü giderek kuvvetlenmiştir.³⁰¹ İskenderpaşa Cemaati ile Millî Görüş'ün teşekkül sürecinde, hatta hareketin kurucusu Erbakan üzerinden teşekkülünden önce başlayan birliktelik, 1990 yılına kadar devam etmiştir.

Kotku'nun MGH'ye uyarıları 12 Eylül 1980 Darbesi'nden hemen önceye rastlar. Çeşitli sebeplere dayanan bu uyarıların muhatabı Erbakan ve MSP yöneticileridir. Fakat gelinen nokta itibariyle, Erbakan ve MSP yöneticilerinin artık kendilerini yegâne İslâmî alternatif olarak konumlandırmaları, bu ikazların lider kadrosunca artık çok dikkate alınmaması neticesini doğurur. Dergâh ve parti arasındaki bu yeni durum, aynı zamanda ilk kopuş anlamına da gelmektedir. Fakat Millî Görüş ve İskenderpaşa arasındaki asıl kopuş, Kotku'nun 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden hemen sonra Kasım ayında vefatından sonra Dergâh'ın başına geçen damadı Esad Coşan döneminde gerçekleşir. MGH'de kendisini yegâne İslâmî alternatif görme eğilimi her ne kadar Kotku zamanında oluşmaya başlamışsa da, Erbakan'ın Kotku gibi, yaşlı, yılların deneyimine sahip, kerametlerinden söz edilen velî bir kişiliğin otoritesine karşı çıkması mümkün değildi. Kotku zamanında siyasete atfedilen önem ve dergâhın yasal zorunluluklardan

³⁰⁰ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 26.

³⁰¹ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 343.

dolayı kendisini gizlemesi beraberinde Dergâh'a bağlı siyasî ve dinî kadroların ayrışmasını getirmiştir. Böyle bir durum karşısında, Erbakan'ın tüm siyasî faaliyeti kendi şahsında merkezileştirmesi de eklenince ortaya ikili bir otorite çıkmıştır. Coşan dönemine gelindiğinde Erbakan ana çalışma yönteminin siyaset, dolayısıyla parti çalışması olduğunu savunarak tasavvufu ise bir tür geri kalan zamanları değerlendirme faaliyeti olarak değerlendirmeye başlamış, hatta iş tasavvuf eleştirileri boyutuna varmıştır. Böylelikle 1990'da başlayan kopma süreci parti ve Dergâh arasındaki tüm köprülerin atılmasıyla sonuçlanır.³⁰² Böylelikle, başlangıçta İslâmî kesimlerin büyük oranda bir mutabakatı olarak teşekkül eden, fakat zamanla kendini merkeze alan bir anlayışın hâkim olmaya başladığı MGH, son olarak adeta partinin içinden çıktığı grupla da yollarını ayırmıştır.

3.3.5. Teşekkül Sürecinde Millî Görüş Bileşenleri

1945'te kurulup 1958'de feshedilen Millî Kalkınma Partisi, 1948'de kurulup 1954'te kapatılan Millet Partisi, 1946'da kurulup, kuruluşunun üzerinden iki ay geçmeden kapatılan İslâm Koruma Partisi³⁰³, 1951'de kurulan ve kurulduktan altı ay sonra kapatılan İslâm Demokrat Partisi³⁰⁴, hiçbir faaliyette bulunmayan ve kurulduktan 55 gün sonra kapatılan İslâm Muhafazakâr Partisi³⁰⁵ MNP'den önce İslâmî referanslarla kurulan siyasî partilerdir. Fakat Millet Partisi dışında, bu partilerin hiçbiri, siyasî hayatta bir varlık gösterememiştir. Millet Partisi de sonraki zaman diliminde etkinliğini kaybetmiştir. Bu nedenle Erbakan, MGH'nin teşekkül sürecinde, MNP'yi oluştururken kuracağı partinin İslâmî kesimlerin desteğini almasına dikkat etmiş, partisi üzerinde İslâmî kesimde bir mutabakat oluşturmaya gayret etmiştir. Bu nedenle, MNP de kuruluşundan on altı ay sonra kapatılmasına rağmen, devamında aynı çizgide partiler kurulmuş, bu anlamda diğer İslâmî referanslara sahip partilerden ayrılmıştır. Teşekkül sürecinde Erbakan'ın izlemiş olduğu, kendi ismi ve hareketi üzerinde önde gelen İslâmî şahsiyet ve grupların konsensüsünü oluşturma stratejisi, MGH çizgisinin siyasal alanda kalıcı olmasını sağlayan önemli faktörlerden biri olduğu söylenebilir.

³⁰² Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye'de İslami Oluşumlar*, s. 40-41.

³⁰³ Aşgın, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi", s. 392.

³⁰⁴ Albayrak, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, s. 25.

³⁰⁵ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 215.

Parti çalışmalarında dönemin bütün önemli İslâmcı aktörlerini Ankara'ya davet eden Erbakan'ın, bu tavrıyla baştan beri ortak bir hareket oluşturmayı hedeflediği anlaşılmaktadır.³⁰⁶ MGH'nin teşekkülünde rol oynayan ve destekleyen aktörler incelendiğinde Erbakan'ın bu stratejisini büyük oranda hayata geçirdiği anlaşılmaktadır. Zamanla bu mutabakattan kopmalar gerçekleşse de, teşekkül sürecinde Erbakan ve hareketi, bir bakıma İslâmî kesimlerin önemli bir kısmının konsensüsü şeklinde karşımıza çıkar. Bu konsensüsün oluşmasında dönem itibariyle başarılı ve prestijli bir akademisyenlik dönemi sonrasında, Gümüş Motor ve Odalar Birliği süreçlerinde Erbakan isminin dinî çevreler nezdinde oluşturduğu olumlu kanaatlerin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Yine Erbakan'ın bağlı olduğu dönemin en etkili gruplarından olan İskenderpaşa Dergâhı ve Mehmet Zâhit Kotku ile etrafında oluşan eğitimli ve etkin kadronun desteği de, Erbakan'ın ismini öne çıkaran diğer bir unsur olarak karşımıza çıkar.

Dönemin etkin İslâmî gruplarından olan İskenderpaşa Dergâh'ıyla MGH, teşekkül sürecinde zaten iç içedir. Bu anlamda İskenderpaşa teşekkül sürecinde MGH'nin en büyük ve en etkili bileşenidir. Erbakan, dönem itibariyle Türkiye siyasetinde AP ve mevcut siyasî partilerden umduğunu bulamadığından, yeni bir oluşum arayışında olan maneviyatçı kesimi de bünyesine katmıştır. Siyasal alandaki bu kesimi MGH'nin teşekkül sürecindeki ikinci bileşeni olarak değerlendirmek mümkündür. Yine Erbakan'ın Odalar Birliği sürecinde büyük sermaye gruplarına karşı kendisini onların temsilcisi olarak konumlandığı Anadolu ve büyük şehirlerde ticaret ve sanayi ile uğraşan küçük sermaye grupları da teşekkül sürecinde MGH'nin başka bir bileşeni olarak görülebilir.

İskenderpaşa dışında, başka Nakşî kutupları, Nakşîbendiye dışındaki bazı tarikatlar, özellikle Anadolu'ya serpilmiş bulunan irili ufaklı dergâhlardan bazıları, ayrıca Nurculuğun bir bölümü de MNP'de ya başından itibaren yer almış ya da daha sonra dahil olmuşlardır.³⁰⁷ Mesela son devir Nakşîbendî-Hâlidî şeylerinden Paşa Dede, *“Milletimizin istikbalini kurtarmak siyasetle mümkündür. Takva devri geçmiştir. Fetva devri geçmiştir, devir siyaset devridir. İşlerimiz ancak sizin gibi dürüst temiz idealist*

³⁰⁶ Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 9.

³⁰⁷ Çakır, “Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın”, s. 755-776.

gençlerin siyasete katılmasıyla idareye yön vermesiyle düzelir.” ifadeleriyle destek vermiştir.³⁰⁸ Harrânî³⁰⁹ ve Erenköy Cemaati de³¹⁰ destekleyenler arasındadır.

Nakşî tarikatlar ve MGH’nin, dönemsel şartlara göre inişli çıkışlı olsa da, genel anlamda birbirlerini destekler tarzda bir ilişki kurduklarını söylemek mümkündür. Tarikatlar, MGH’nin dindar kesimin taleplerini dillendirmesine sıcak bakarken, MGH de tarikatları sosyal taban olarak değerlendirmiştir.³¹¹

MNP’nin kuruluşunda Nakşî ve Nurcu bir koalisyonun rol oynadığı görülür. MNP kurucularından Ahmet Paksu Nurcuların, Hasan Aksay ise Nakşî’lerin anahtar figürlerindendir.³¹² AP’den istifa ederek MNP kurucuları arasında yerini alan Hüsamettin Akmumcu, Said Nursi’nin avukatlığını yapmış, aynı zamanda talebesi olmuştur.³¹³ Fakat bütün Nurcu grupların MNP’yi desteklediği söylenemez. Said Nursi’nin vefatından sonra çeşitli gruplara ayrılan Nurcu gruplar, genel anlamda Demokrat Parti-Adalet Partisi-Doğruyol Partisi çizgisini desteklemişlerdir. MNP’yi destekleyenler, Ahmet Tevfik Paksu, Sudi Reşat Saruhan, Gündüz Sevilgen gibi isimlerin başını çektiği gruptur. MGH’nin teşekkül sürecinde oluşan bu birliktelik uzun süreli olmamıştır. Bu gruptan bazı isimler MNP’nin kapatılmasından sonra, bir kısmı da MSP’nin CHP ile koalisyona gitmesi ve genel af tartışmaları sırasında MGH ile yollarını ayırmışlardır.³¹⁴

Erbakan, MGH’nin teşekkül sürecinde, dönem itibariyle milliyetçi ve İslâmcı hareketlerin ayrışma safhasında olduğu bir zaman diliminde, kendisini ve hareketini bir nevi toplanma merkezi olarak konumlandırmaya çalışmıştır. İslâmî kesimde prestiji yüksek olan fikir adamlarından oluşan dönemin aydın kesiminden de önemli bir destek almıştır. Bu aydınlar grubu, teşekkül sürecinde MGH’nin diğer bir bileşenini oluşturmaktadır. Necip Fazıl Kısakürek ve Eşref Edip bu aydınlar zümresinin iki önemli ismidir.

³⁰⁸ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 167-168.

³⁰⁹ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 124.

³¹⁰ Şentürk, *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 344.

³¹¹ İnce, “Nakşîlik-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Dini Gruplar ve Milli Görüş”, s. 143-164.

³¹² Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 213.

³¹³ Yorgancılar, *Milli Görüş*, s. 93.

³¹⁴ Çakır, *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, s. 95-96.

Necip Fazıl, Millî Nizam Partisinin kuruluşunda oluşturulan istişare kurulunda bulunmuştur. Emre'nin anlatımına göre, program ve tüzük müzakerelerinde herkes fikirlerini ve tenkitlerini ortaya koymasından dolayı işler uzayınca Necip Fazıl, “*Bu iş Cemaat-ı Kübra ile yapılacak işlerden değildir, ihtisas sahibi olanlardan bir komisyon seçip işi havale edelim*” diyerek işi kolaylaştırmıştır.³¹⁵ Necip Fazıl aynı şekilde MSP'nin kuruluş sürecinde de vardır. Millî Görüş'ten ayrılığı 1977 seçimlerinden önce partiyle yaşadığı sorunlar sonucunda gerçekleşir. Bu süreçte Erbakan'a gönderdiği sitemlerini içeren mektupta kendisini “*Erbakan'ın fikir babası rolündeki adam*” olarak nitelmesi MGH'nin teşekkül sürecinde Necip Fazıl'ın rolü açısından dikkat çekicidir. Seçimlerden önce yaşanan süreç Necip Fazıl'ın MHP'ye katılımıyla sonuçlanır.³¹⁶

Ertem, Millî Nizam Partisi'nin ismini ve amblemini aynı zamanda Said Nursi ve Mehmet Âkif Ersoy'un yakın dostu ve *Sırât-ı Müstakîm* sonraki adıyla *Sebilürreşâd* Dergisi'nin sahibi Eşref Edip tarafından konulduğunu belirtir.³¹⁷

MGH'nin teşekkül sürecinde, MNP ile Milli Türk Talebe Birliği arasında organik bir ilişkiden ziyade her iki teşkilat üyeleri arasında bir yakınlaşmadan bahsetmek mümkündür.³¹⁸ Teşekkül döneminde başlayan bu yakınlaşma, MSP döneminde, karşılıklı ziyaretlerle aynı tabana sahip iki kurum arasındaki yakınlık kamuoyuna açık edilir. Bu yakınlık resmi olarak ifade edilmese de, Milli Türk Talebe Birliği için çalışan gençlerin birçoğu seçim dönemlerinde MSP mitingleri düzenlemekte, duvarlara MSP afişleri yapıştırıp, MSP sloganları yazmaktadır. Bu bağlamda, aslında her iki teşkilatta da görev alan gençliğin aynı kişilerden oluştuğu söylenebilir. Bu yakınlığı her iki kuruluşun dönem itibarıyla kullandığı sloganlar ve savundukları fikirlerde de görmek mümkündür.³¹⁹ Milli Türk Talebe Birliği'nin bu dönemdeki aktif gençlerinin büyük bir çoğunluğu ileri de MGH'nin ve Türk siyasî hayatının önemli figürleri olacaktır.

MNP teşekkül süreci itibarıyla büyük oranda İslâmî kesimlerin bir konsensüsü olarak ortaya çıkmış olmasına rağmen, dönem itibarıyla İslâmî cemahta MGH'ye mesafeli duran kesimler de yok değildir. Kuruluş aşamasında MNP'ye tepkili olanların

³¹⁵ Emre, *Siyasette 35 Yıl*, I, 166.

³¹⁶ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 296.

³¹⁷ Hüsamettin Ertem, *Yaşayanların Dilinden Milli Görüş*, 4. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul 2015, s. 29.

³¹⁸ Yorgancılar, “1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği”, s. 27.

³¹⁹ Yorgancılar, “1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği”, s. 52-53.

bir kısmı siyasetin kötülüğünü gerekçe göstererek mesafeli durmuşlardır. Gayri İslâmî bir sistemde, İslâmî bir parti kurmanın düzeni meşrulaştıracağı gerekçesini öne sürenler de olmuştur. Bu kesimler İslâmî Hareketlerin meşruiyetlerinin gayri İslâmî düzenlerce belirlenemeyeceği ve İslâmî Hareketlerin parti, vakıf, dernek gibi legal örgütlenme kalıplarına sıkıştırılmaması gerektiğini savunmuşlardır.³²⁰

MNP'nin kuruluşu ile İslâmî Câmia'da bir süre "İslâm'da parti var mıdır?" tartışması da yapılır.³²¹ İslâmî faaliyetlerde siyasî parti yöntemini meşru görmeyen kesimlerin bu tavırları zaman ve şartlara göre şekillense de, bu tutumları, temelde fikriyatlarının teorik temelleri ilişkilidir.³²² Bu tutuma yol açan teorik alt yapıları incelendiğinde, genelde radikal-devrimci olarak nitelendirilen bu grupların İslâmî Hareket'in yönteminin de ilkelerden çıktığını ve İlâhi kaynaklı olduğunu savundukları görülür. Yaşadıkları toplumların İslâm'la ilişkilerini sorgulayarak, toplumu cahiliye veya irtidat toplumu şeklinde tanımlayan bu gruplar, demokratik sistemin meşruluğuna yönelik olumsuz bir düşünce geliştirirler. Bu teorik alt yapı beraberinde, düzene katılımı esas alan sistem içi yöntem ve stratejiler yerine, radikal-devrimci yöntemleri ön plana çıkarır.³²³

3.4. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DİĞER PARTİLERİ

Erbakan'ın 1969 yılında Bağımsızlar Hareketi'nden Konya Milletvekili seçilmesiyle başlayan siyasî yürüyüşü, Millî Nizam Partisi ile parti kimliğine bürünerek MGH'nin teşekkül süreci tamamlanmıştır. MNP'yi, Millî Selamet Partisi, Refah Partisi ve son olarak da Saadet Partisi takip etmiştir. Erbakan, MNP dönemini "*Nizam'la Bismillah*", MSP dönemini "*Selamet'le İnşallah*", RP dönemini "*Refah'la Maşallah*", SP dönemini de "*Saadet'e Ulaşanlara Selam Olsun*" şeklinde ifade eder.³²⁴

³²⁰ Yorgancılar, *Millî Görüş*, s.48-49.

³²¹ Yorgancılar, *Millî Görüş*, s. 96.

³²² Mehmed Kürşat Atalar, İslâmî Yenileşme Hareketinde Yöntem, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim*, 2003, Sayı: 33, s. 112-129.

³²³ Atalar, İslâmî Yenileşme Hareketinde Yöntem, s. 112-129.

³²⁴ Aşgın, "Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi", s. 391-392.

3.4.1. Millî Selamet Partisi (1972-1981)

MNP Anayasa mahkemesi tarafından kapatılmış fakat parti yöneticilerine herhangi bir ceza verilmemiştir. Bu arada, ülkede 12 Mart sonrası süreç yaşanmakta ve Anayasa değişiklik çalışmaları yürütüldüğünden hemen yeni bir parti kurulmaz. Anayasa çalışmaları tamamlandıktan sonra istişari kurul toplanarak yeni partinin kuruluş çalışmalarına başlar.³²⁵

MNP'nin kapatılması, MSP yöneticilerini daha temkinli davranmaya itmiştir. Bu nedenle Erbakan, MSP'nin kurucuları arasında yer almamıştır. MNP döneminde olduğu gibi kürsüye her aklına geleni söyleyecek kimselerin çıkmamasına özen gösterilmiştir.³²⁶

11 Ekim 1972 tarihinde “Millî Selamet Partisi” adıyla yeni partinin kuruluşu ilan edilir. MSP'nin 19 kurucusu içinde MNP kurucularından hiç kimse yoktur. Tüccar ve mühendis ağırlık bir kadro olan MSP Genel İdare Kurulu, Süleyman Arif Emre'yi partinin başına getirir.³²⁷

Kurulan partinin genel seçimlere katılabilmesi için hızlı bir şekilde gerekli il ve ilçe teşkilatlarını kurması ve genel başkan seçmesi gerekiyordu. Erbakan MSP ile ilgili bütün gelişmelerin içerisinde olmuştur. Fakat MNP tecrübesinden yola çıkılarak, ön planda yer almamıştır. Kapatılan bir partinin mensubu olarak Erbakan'ın genel başkanlığı bazı yasal tartışmalara konu olabileceğinden, Süleyman Arif Emre'nin genel başkanlığında karar kılınmıştır.³²⁸ Erbakan ancak 1973 yılında MSP'ye katılmıştır.

MSP döneminde medyanın parti çalışmalarına yer vermemesi ve bu nedenle parti faaliyetlerinden kitlelerin haberdar edilmesi noktasında problem yaşanması üzerine, Millî Görüş Davası'nın kitlelere aktarılması görevini görececek bir gazete kurulması düşüncesi oluşur. Bu düşünce 12 Ocak 1973 tarihinde hayata geçirilir ve *Millî Gazete* yayın hayatına başlar. Söz konusu gazete halen yayınlanmaya devam etmektedir.³²⁹

³²⁵ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 142.

³²⁶ Sarıbay, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”*, s. 108-109.

³²⁷ Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, s. 24.

³²⁸ Ertem, *Yaşayanların Dilinden Milli Görüş*, s. 179.

³²⁹ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 144.

11 Ekim 1973 yılında yapılan seçimlerde MSP yüzde 11.8 oy alarak 48 milletvekili ve 3 senatör çıkarır. Seçimlerden hemen sonra 21 Ekim 1973'te genel başkan Süleyman Arif Emre'nin çekilmesiyle, Necmettin Erbakan MSP'nin genel başkanı olur. Seçim sonucu hiçbir parti tek başına hükümet kuracak milletvekili sayısına ulaşamadığından koalisyon zorunluluğu doğar. Üç aydan fazla süren hükümet kurma çalışmaları sonucunda 26 Ocak 1974'te Bülent Ecevit'in Başbakanlığında, Necmettin Erbakan'ında Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görev aldığı CHP-MSP koalisyon hükümeti kurulur. Kıbrıs Barış Harekâtı bu koalisyon hükümeti döneminde gerçekleştirilir. 26 Ocak 1974'te kurulan CHP-MSP hükümeti 17 Kasım 1974'te son bulur. Bu koalisyonun son bulmasından sonra hükümet çalışmaları bir sonuç vermeyince Milliyetçi Cephe Hükümeti kurulur. Necmettin Erbakan, AP-MSP-CGP-MHP partilerince 31 Mart 1975 tarihinde kurulan Milliyetçi Cephe Hükümeti adı verilen koalisyon hükümetinde de Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görev alır. MSP, 5 Haziran 1977 yılında yapılan erken genel seçimlerde yüzde 8.57 oy oranıyla 24 milletvekili çıkarır. 1977 seçimleri neticesinde Bülent Ecevit tarafından 21 Haziran 1977'de kurulan azınlık hükümeti, kısa bir süre sonra 21 Temmuz 1977'de görevi bırakır. Bunun üzerine MSP-AP-MHP ortaklığında kurulan II. Milliyetçi Cephe hükümetinde Necmettin Erbakan yine Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanı olarak görev alır. II. MC hükümeti, Türkiye siyasî tarihinde Güneş Motel Olayı olarak isimlendirilen olaylar sonucu 12 milletvekilinin AP'den istifa etmesi sonucu dağılır ve Ecevit'in başbakanlığında 5 Ocak 1978 tarihinde yeni bir hükümet kurulur. 14 Ekim 1979'da yapılan ara seçimler sonucunda hükümetin istifa etmesi üzerine MSP, MHP ile birlikte Süleyman Demirel'in kurduğu AP hükümetine dışarıdan destek vermiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucu diğer partilerle birlikte MSP de kapatılır ve Erbakan bir süre tutuklu kalır. Sonuçta on yıl süreyle siyasi yasaklı olur. 19 Temmuz 1983 yılında Refah Partisi kurulur.³³⁰

³³⁰ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 152-239.

3.4.2. Refah Partisi : (1983-1998)

Erbakan ve yakın arkadaşlarının siyasî yasaklı olmaları nedeniyle, “Refah Partisi” 19 Temmuz 1983 tarihinde Ahmet Tekdal’ın kurucu genel başkanlığında MGH’nin 3. Partisi olarak kurulur.³³¹

RP, 6 Kasım 1983 yılında yapılan genel seçimlere katılabilmek için gerekli teşkilatlanmaları tamamlar, fakat YSK kararıyla seçime giremez.³³² Genel seçimlere katılamayan RP, 25 Mart 1984 tarihinde yapılan yerel seçimlere katılır ve 17 belediye kazanır.³³³ 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan Anayasa Referandumu neticesinde siyasi yasakların kalkmasıyla birlikte Erbakan, 25 Eylül 1987’de RP’ye katılır ve 11 Ekim 1987’de genel başkan olur. 27 Kasım 1987’de yapılan erken genel seçimlerde RP ülke barajını geçemediği için milletvekili çıkaramaz.³³⁴

26 Mart 1989 tarihli mahalli seçimlerde ise büyük bir çıkış yakalayan RP, yüzde 9.8 oy alarak baraj korkusunu atmış, 1984’te kazandığı Şanlıurfa ve Van belediyelerine ek olarak, Konya, Kahramanmaraş ve Sivas belediye başkanlıklarını da kazanmıştır.³³⁵

1992 yılında yapılan mahalli ara seçimlerde yükselişini sürdüren RP, bu ara seçimlerde oy oranını önce yüzde 18’e ardından yüzde ardından yüzde 25’e kadar yükseltmeyi başarır.³³⁶ Daha önce kazanılan belediyelerdeki başarılı çalışmalar neticesinde RP, asıl sıçramayı 27 Mart 1994 Yerel seçimlerde gerçekleştirerek yüzde 19 oy oranıyla İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Konya, Kayseri, Erzurum Büyükşehir Belediye başkanlıkları olmak üzere 28 ilde Belediye Başkanlıklarını kazanır.³³⁷

24 Aralık 1995 tarihli genel seçimlerde RP ile Millî Görüş Hareketi yüzde 21.38 oy oranıyla tarihinin en yüksek oyunu alarak seçimin birinci partisi olur. Seçim sonunda Anavatan Partisi ve Doğru Yol Partisince kurulan ANA-YOL hükümetinin kısa bir süre sonra istifa etmesi sonucu Necmettin Erbakan’a hükümet kurma ve başbakanlık yolu açılır. 28 Haziran 1996 tarihinde Necmettin Erbakan’ın başbakanlığında RP ve DYP partilerinin ortaklığında Refah-Yol koalisyon hükümeti kurulur. İçeride çıkarılmaya

³³¹ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 26.

³³² Şevket Kazan, *Refah Gerçeği*, Keşif Yayınları, Ankara 2001, I, 5.

³³³ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 241.

³³⁴ Kazan, *Refah Gerçeği*, I, 19-28.

³³⁵ Kazan, *Refah Gerçeği*, I, 19-29.

³³⁶ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 318-319.

³³⁷ Kazan, *Refah Gerçeği*, I, 225-226.

çalışılan tüm engellemelere rağmen kurulan bu hükümet dış basında ise “Nato üyesi olan Türkiye’de ilk İslâmcı Başbakan, İslâmcılar Türkiye’de hükümet oluyor, İslâmcılar yeni Türk Hükümeti ile iktidara geldi” gibi başlıklarla yer almıştır. Necmettin Erbakan, başbakan olduktan sonra ilk dış gezisini 10-21 Ağustos tarihlerinde İran, Pakistan, Singapur, Malezya ve Endonezya’ya gerçekleştirir. D-8 projesinin temelleri bu gezide atılır. Ayrıca gezinin Libya ayağı ile birlikte, Susurluk Kazası, Başbakanlıkta vermiş olduğu iftar yemeği, Sincan Belediyesince gerçekleştirilen Kudüs Gecesi dönemin tartışma konuları arasındadır. 28 Şubat Süreci olarak adlandırılan olaylar neticesinde Koalisyon ortağı DYP’den milletvekili istifaları başlayıp, istifaların devam edeceği havası oluşunca DYP lideri Tansu Çiller’in ısrarları üzerine Koalisyon Protokolü gereğince Necmettin Erbakan’ın istifasına ve Tansu Çiller’in başbakanlığında ülkeyi seçime götürecek bir hükümetin kurulmasına karar verilir. Bunun üzerine Erbakan, 18 Haziran 1997’de Cumhurbaşkanı’na 278 milletvekili imzalı Meclisten güvenoyu alabilecek yeni bir hükümet alternatifi ekli istifasını sunar. Fakat buna rağmen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini Tansu Çiller’e vermeyerek, Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz’ı hükümeti kurmakla görevlendirir. Böylece yaklaşık bir yıl süren iktidar dönemi son bulmuş olur.³³⁸

21 Mayıs 1997’de RP için “laikliğe aykırı eylemlerin odağı olduğu” gerekçesiyle açılan kapatılma davası sonunda Refah Partisi 6 Ocak 1998 tarihinde kapatılır ve Erbakan tekrar siyasi yasaklı olur.

3.4.3. Fazilet Partisi: (1997-2001)

Refah Partisinin kapatılma davası sürecinde partinin kapatılacağı belirtmeye başlanınca tedbir olarak 17 Aralık 1997’de Fazilet Partisi kurulmuştur. Siyasî yasaklı duruma düşmeyen milletvekilleri ve belediye başkanları Refah Partisi’nin kapatılma kararının yürürlüğe girmesinden sonra Fazilet Partisi’ne geçmişlerdir. Böylelikle FP, RP’nin ardından MGH’nin yeni partisi olmuştur. Fazilet Partisi 18 Nisan 1999’da girdiği seçimlerde yüzde 15.41 oy oranıyla 111 milletvekili çıkarmıştır. Fakat 4 Mayıs 1999’da Fazilet partisi milletvekili Merve Kavakçı’nın başörtülü meclise girip, yemin

³³⁸ Kızıldaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 365-453.

etmek istemesi üzerine gelişen olaylar neticesinde, 7 Mayıs 1999'da FP hakkında da kapatılma davası açılır ve 22 Haziran 2001 tarihinde kapatılır.³³⁹

3.4.4. Saadet Partisi : (2001-...)

Fazilet Partisi'nin kapatılmasından sonra 20 Temmuz 2001 tarihinde Saadet Partisi kurulur. Fakat daha FP'nin kuruluş aşamasında ortaya çıkan ve FP I. Genel Kurulu'nda Abdullah Gül'ün Recai Kutan'a karşı aday olmasıyla zirveye ulaşan Gelenekçi-Yenilikçi tartışması bu aşamada ayrılığa dönüşür. 14 Ağustos 2001 tarihinde Yenilikçi Kanadın öncülüğünü yapan Recep Tayyip Erdoğan başkanlığında Adalet ve Kalkınma Partisi kurulur. Saadet Partisi'ne, FP'nin milletvekillerinin yarısı geçer, diğerleri Adalet ve Kalkınma Partisi'ne geçerler.³⁴⁰

Saadet Partisi'nin 11 Mayıs 2003 tarihinde gerçekleşen I. Olağan Genel Kurulunda Necmettin Erbakan Genel Başkan olur, fakat 2003 Aralık ayında Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının kesinleşmiş hapis cezası gerekçesiyle parti üyeliği ve genel başkanlıktan istifa etmesinin istenmesi üzerine 30 Ocak 2004 tarihinde istifa eder. Parti genel başkanlığına Recai Kutan getirilir.³⁴¹

Saadet Partisi, Millî Görüş Hareketinin siyasî partisi olarak halen faaliyetlerine devam etmektedir.

³³⁹ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 512-518.

³⁴⁰ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 518-519.

³⁴¹ Kızıлтаş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 550-559.

4. BÖLÜM

4. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİ

4.1. TANIM

Millî Görüş Hareketi, ülkemizde ortaya çıkmış, yaklaşık olarak 50 yıllık bir geçmişe sahip olup çok farklı alanlarda kurumlaşmıştır. MGH, siyaset metoduyla bir değişim ve dönüşümü hedeflediğinden sürekli göz önünde olmuştur. Aynı zamanda dinî-manevî bir hareket olan Millî Görüş, aşağıda da görüleceği üzere araştırmacılar tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. MGH'nin fikrî alt yapısının incelenerek düşünce sisteminin ortaya çıkarılmaya çalışıldığı bu bölümde, yapılan tanımlamaların hareketin fikrî temelleri açısından da ipuçları barındırdığı belirtilmelidir.

MGH, makine mühendisi Prof. Dr. Necmettin Erbakan tarafından kurulmuş, Türkiye'de 1960'lı yılların sonlarında, “Bağımsızlar Hareketi” diye bilinen bir oluşum ile ortaya çıkmış, İslâmî mücadelede yöntem olarak siyaset-parti metodunu benimsemiş, yeni bir model ve doktrin olarak “Adil Düzen” tezini ortaya koymuş “Siyasal Islahatçı” bir İslâmî Hareket'tir.³⁴²

Millî Görüş; “Etnik milliyetçilikten uzak, Müslüman olma ortak paydasında birleşmekle birlikte ümmet bilinci ve coğrafi olarak Anadolu, tarihsel olarak Osmanlı mirası üzerine inşa edilmiş bir zemine yerleşen, Hak-Bâtıl mücadelesi kapsamında Siyonizm/ırkçı emperyalizm ile mücadele eden, bu mücadele de hakkı temsil eden taraf olarak mücadelesini cihadın farzları ile yürüttüğünü ve İslâmî çözümler getirdiğini ifade eden bir hareket” olarak da tanımlanmıştır.³⁴³

MGH, ülkemizin ve beşeriyetin karşılaştığı iktisâdî, siyasî, ahlakî ve ilmî sorunlara çözüm bulma iddiasında olan bir medeniyet projesinin bir bakıma hak ve adalet eksenli dünya görüşüdür.³⁴⁴

Bu tanımlamaların her biri, çok farklı alanlarda örgütlenmiş MGH'nin farklı bir boyutundan hareketle ortaya çıkmıştır. Çünkü MGH araştırmacıların da vurgu yaptığı

³⁴² Talip Tuğrul, “Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sayı:10/2, s. 617-657.

³⁴³ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 150.

³⁴⁴ Arif Ersoy, “Hak ve Adalet Merkezli Millî Görüş Hareketinin Fikri Temelleri”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 56-63.

gibi hem dinî, hem siyasî, hem de sosyal ve ekonomik bir harekettir.³⁴⁵ Aynı zamanda yurt içi ve yurt dışı örgütlenme ağı ile kurumlaşmış bir harekettir.³⁴⁶

Hareketin kurucusu ve en önemli temsilcisi Necmettin Erbakan, “*Millî Görüş; bizim milletimizin inancı, tarihi, kimliği, ruh kökü, kendisidir,*³⁴⁷ *Millî Görüş’ün hamuru üç şeyden meydana gelmiştir. Mâneviyatçı olmak, hakkı üstün tutmak ve nefis terbiyesini esas almak.*”³⁴⁸ şeklindeki ifadeleriyle daha çok hareketin millî ve manevî değerlere bağlılığını ön plana çıkarmıştır.

MGH’yi diğer dinî ve siyasî hareketlerden ayıran bariz farklardan biri de, ilk oluşumundan itibaren demokratik sistem içerisinde kalarak, tüm engellemelere rağmen bu pozisyonunu korumuş olmasıdır.³⁴⁹ MGH, yasal siyasî bir parti etrafında mücadeleyi temel almıştır. Her ne kadar gençlik örgütlenmeleri ile bazı vakıf ve dernekler hareket bünyesinde faaliyet göstermişse de ana merkezin her zaman parti olduğunu belirtmek gerekir.³⁵⁰

Millî Görüş, hedefleri açısından da şöyle tanımlanmıştır:

MGH “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde, önceliğini ahlâk ve mâneviyat temellerine dayandırarak güçlü bir Türkiye oluşturmayı hedefler.³⁵¹ Fakat hedef sadece Türkiye ile sınırlı bir değişim ve dönüşüm değil, Türkiye’nin önderliğinde tüm dünyayı kapsayan bir dönüşümdür. Bu bağlamda Millî Görüş; ümmet anlayışını kabul eden ve bunu İslâm Birliği idealiyle açıklamakla birlikte, kayıtsız olarak Türkiye’nin liderliğini kabul eden bir yapı öngörür. Türkiye’yi anahtar ülke olarak kabul eder, sadece Türkiye’yi değil tüm dünyayı kapsayan bir dönüşümü hedefler.³⁵²

Erbakan ise Millî Görüş’ün asıl hedefinin İslâm davası olduğunu şöyle vurgulamıştır:

³⁴⁵ Selman Yılmaz, “Millî Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016, Sayı:5/4, s. 1164-1185.

³⁴⁶ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 150.

³⁴⁷ Necmettin Erbakan, *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*, 2. Baskı, MGV Yayınları, Ankara 2017, s.38.

³⁴⁸ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*, s. 38.

³⁴⁹ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 151.

³⁵⁰ Çakır, “Millî Görüş Hareketi: Dün, Bugün, Yarın”, s. 755-776.

³⁵¹ Yılmaz, “Millî Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi”, s. 1164-1185.

³⁵² Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 151.

*“Bizim davamız İslâm’dır. Gayemiz Allah’ın rızasını kazanmaktır. Hedefimiz Hâk nizamı hâkim kılmaktır. Arzumuz tüm insanlığın saadetidir. Yolumuz cihattır. Yolumuz ikna metodudur. İnsanlığın kurtuluşu ancak İslâm ile mümkündür. İslâm ise Allah yapısıdır. Dolayısıyla mükemmeldir, eksiklik ve fazlalık kabul etmez. Dünyanın düzelmesi Millî Görüşçülerin çalışmasına bağlıdır.”*³⁵³

Erbakan, MGH’yi bir hedef birlikteliği olarak da tanımlar. Millî Görüş’ün hedeflerini şöyle sıralar; Mâneviyatçı bir Türkiye oluşturmak, her zaman hakkı üstün tutmak, ülke içinde ve dışında barışı korumak, milletiyle vatanını bir bütünlük içinde olmayı temin etmek, tarihteki şerefli konumunu yeniden edinmeyi hedeflemek, Türkiye’nin bağımsızlığını şart koşmak, özgür, müreffeh ve öncü bir Türkiye istemek. Erbakan’a göre kim bunları istiyorsa Millî Görüşçü’dür ve gelip Millî Görüş’e katılması gerekir.³⁵⁴

MGH’nin özgün bir yönü de, kendisinden önceki İslâmî Hareketlerin gündemlerini etkilemesidir. Onların gündemlerinde daha düşük profilli meseleler varken, Erbakan yeni bir dünya düzeni idealinden bahsetmiştir. Ağır sanayi, makine üreten makineler gibi diğer İslâmî Hareketlerin gündeminde olmayan unsurlardan bahsederek onların da gündemine yeni şeyler getirmiş ve yeni hedefler belirlemiştir. İslâmcılığın sadece dini bir söylem ve itikâdî bir düşünce yapısı olmaktan çok, dünyevî işleyişe de doğrudan müdahale eden ve onu dönüştürmek isteyen bir düzeneğe kıvrılmasına katkı sağlamıştır. Erbakan bunu yaparken de Batıcılığa yeltenmemiştir. Kendi tarihî ve kültürel kökenlerinden yola çıkarak dün nasıl başarılmışsa bugün de o şekilde başarabileceği düşüncesini merkeze almıştır.³⁵⁵

Fikrî temelleri açısından, Erbakan ve MGH’yi doğuran iki ana mecraya vurgu yapılmıştır. Birincisi sosyal mecrada, Nakşîbendî tarikatlar, Nurcu Hareket ve İmam-Hatipler; ikincisi de kültür, sanat ve edebiyat mecrasında Mehmet Âkif Ersoy, Eşref Edip ve Sebîlürreşâd çevresi, Necip Fazıl ve Büyük Doğu ekibi gibi entelektüeller ve daha sonra İslâm dünyasından yapılan tercüme faaliyetleri olarak sıralanmıştır. Bu anlamda sayılan mecraların, ortaya koydukları yoğun çabalar bir bakıma İslâmî entelektüel, sosyal ve kültürel aktörlerin vücûd bulmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle

³⁵³ Erbakan, *Davam*, s. 249.

³⁵⁴ M. Mustafa Uzun, *Erbakan’ın Dilinden Millî Görüş*, 3. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul 2013, s. 45.

³⁵⁵ Serkan Yorgancılar, “Millî Görüş Hareketi’nin İslamcılık Söylemleri ve İslamcıları Dönüştürücü Yapısı”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 269-277.

Mehmet Âkif Ersoy, Necip Fazıl ve Sezai Karakoç'la başlayan İslâmî entelektüel söylemin, MGH'nin söylemini derinden etkilediği gözlenmektedir.³⁵⁶ Bu nedenle MGH'yi ortaya çıkış süreci açısından Mehmet Âkif Ersoy, Hasan Basri Çantay, Eşref Edip, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti, Ali Fuat Başgil, Nurettin Topçu gibi Cumhuriyet Dönemi ilim, fikir ve sanat adamları ile, Said Nursi, Abdülhakim Arvâsî, Mehmet Zâhit Kotku, Mahmut Hakkı, Mahmut Lihyevî, Hüsrev Yusufî gibi ilim ve irşâd ehlinin (bu isimlerin hepsi MGH'yi desteklemese de, MGH'nin fonksiyonu ve söylemleri açısından) gayretlerinin bir ürünü olarak gören değerlendirmeler mevcuttur.³⁵⁷

Netice itibariyle gerek MGH içinden gerekse de araştırmacılar tarafından harekete yönelik yapılan tanımlamaların öne çıkardığı temel özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür;

MGH, hem dinî, hem siyasî, hem de sosyal ve ekonomik bir hareket olarak tanımlanır. MGH'yi diğer İslâmî hareketlerden ayıran temel özelliği, İslâmî mücadelede yöntem olarak siyaset-parti metodunu benimsemiş olmasıdır. MGH, teşekkülünden itibaren demokratik sistem içerisinde kalmış, engellemelere rağmen bu pozisyonunu koruyarak yasal siyasî bir parti etrafında mücadeleyi temel almıştır. MGH, bünyesinde her ne kadar gençlik örgütlenmeleri ile bazı vakıf ve dernekler faaliyet göstermişse de ana merkez her zaman parti olmuştur. Bu anlamda MGH, Siyasal Islahatçı bir İslâmî Hareket'tir. MGH fikriyatı ıslahatçı özellikler barındırmakla birlikte, kendisini Batı'yı tüm unsurlarıyla taklide dayalı Batıcılık anlayışının karşısında konumlandırmıştır. Mehmet Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'la başlayan İslâmî entelektüel söylemin, MGH'nin düşünce sistemini ve söylemlerini derinden etkilediği gözlenmektedir.

MGH'nin söylemleri zaman zaman Milliyetçi tonlar taşısa da, fikrî altyapısı incelendiğinde Müslüman olma ortak paydasını öne çıkardığı, coğrafi olarak Anadolu, tarihsel olarak Selçuklu-Osmanlı mirası üzerine inşa edilmiş bir ümmet anlayışını esas aldığı görülmektedir. MGH fikriyatında, “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde, ahlâk ve mâneviyat temelleri üzerinde güçlü bir Türkiye oluşturma hedefi önemli bir

³⁵⁶ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 16.

³⁵⁷ Aşgın, “Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi”, s. 393.

yer tutar. MGH, ümmetçi bir anlayışa sahip olup, bunu İslâm Birliği idealiyle açıklamakla birlikte, Türkiye'nin liderliğini kabul eden bir yapı öngörür. İslâm Birliği idealinde Türkiye'yi anahtar ülke olarak konumlandırır. MGH'nin hedeflemiş olduğu değişim ve dönüşüm Türkiye merkezli olmakla birlikte, sadece Türkiye ile sınırlı olmayıp, MGH fikriyatı Türkiye'nin önderliğinde tüm dünyayı kapsayan bir değişim ve dönüşümü esas alır. Bu anlamda, MGH fikriyatının ülkemizin ve insanlığın karşılaştığı iktisâdî, siyasî, ahlakî ve ilmî sorunlara çözüm bulma iddiasında olan, hak ve adalet eksenli bir dünya görüşü temelinde bir medeniyet projesi barındırdığı görülür. MGH, problemlere İslâmî temelli çözümler getirdiğini savunmuştur.

MGH'nin insanlık tarihini, Hak-Bâtıl mücadelesi eksenli bir düşünce sistemiyle şekillendirdiği görülür. MGH, bu mücadelenin günümüzdeki Bâtıl tarafını Siyonizm/ırkçı emperyalizm şeklinde formüle eder. MGH, kendisini de Hak'kı temsil eden taraf olarak konumlandırarak, mücadelesini cihadın farzları ile yürüttüğünü savunur.

Millî Görüş fikriyatı, milletin inancına, tarihine, kimliğine ve ruh köküne atıfta bulunarak kendini tanımlar. Bu atıflar her ne kadar farklı kavramlarla ifade edilse de, netice itibarıyla bu kavramlarla toplumun İslâmî geçmişine vurgu yapılmak istenmiştir. Toplumu şekillendiren unsurlarla, İslâmî geçmiş arasında kopan bağın yeniden tesisi MGH fikriyatının temel hedeflerinden biridir. MGH fikriyatında, maneviyatçı olma, hakkı üstün tutma ve nefis terbiyesini esas alma önemli bir yer tutar. Bu manevî esaslarla birlikte, ülke kalkınması da MGH fikriyatının diğer bir temel hedefidir. Ağır sanayi hamlesi, makine üreten makineler gibi maddî kalkınma söylemleri teşekkül döneminden itibaren MGH'nin düşünce sistemi ve söylemlerinde önemli bir yer tutar.

4.2. MİLLÎ GÖRÜŞ HAREKETİ'NİN DÜŞÜNCE SİSTEMİ

MGH'nin fikrî temelleri, hareketin kurucusu da olan Erbakan tarafından oluşturulmuştur. Dolayısıyla Erbakan'ın fikir ve düşünceleri aynı zamanda Millî Görüş'ün temel fikirleridir. Bu nedenle MGH'nin düşünce sistemini ortaya koyan fikrî alt yapısı öncelikle Erbakan'ın değerlendirmeleri baz alınarak incelenmeye çalışılacaktır.

4.2.1. İslâm Anlayışı

Erbakan’a göre, İslâm dini Allah yapısıdır. Bu nedenle mükemmeldir ve tastamamdır. Zerre kadar ne noksanlığı ne de hatası vardır. İslâm’a bir şey katılamayacağı gibi ondan bir şey de çıkarılamaz. Baştan sona kadar Hak’tır, hayırdır ve herkes için ve her yerde lazımdır.³⁵⁸ Bu nedenle İslâm’a ırkçılık, sentezcilik veya çeşitli sıfatlar eklenmesini Erbakan birer sapma olarak değerlendirir. İslâm inancının bir milimlik dahi olsa sapma kabul etmeyeceği inancındadır. Modern İslâm, ılımlı İslâm gibi kavramları tehlikeli bulur. Ona göre dünyayı ifsat eden odaklar geçmişte Hristiyanlığı nasıl Protestanlaştırdıysa, bu kavramlarla İslâm’ı da Protestanlaştırmak istemektedirler.³⁵⁹

Erbakan, Hak ve hakikat kaynağı olarak sadece İslâm’ı referans alır. İslâm’ın dışında, hiçbir hak ve hakikat kaynağı kabul etmez. Hatta, fen ve hikmet, sanat ve sanayi dahi ona göre İslâm’ın içindedir ve onun bir şubesidir. İlhamını Kur’ân’dan almayan hiçbir ilim ve tekniğin asla hayır getirmeyeceğini, şerden ve zarardan arınmış olmayacağını belirtir.³⁶⁰

Erbakan’a göre iman insanı harekete geçirmeli, insanlığa faydalı işler yaptırmalıdır. Erbakan bu düşüncesini şu sözlerle dile getirir:

“Bazen bize soruyorlar: Bütün okulları birincilikle bitirmişsiniz. Deha seviyesinde bir beyne sahipsiniz. Bilim dünyasında büyük buluşlara imza atmışsınız. Bir bilim adamı olarak kalıp, ilmi buluşlara imza atsaydınız, insanlığa böylece hizmet etseydiniz daha iyi olmaz mıydı? Bizim cevabımız şudur:

“Bir üniversitede profesör olabilirsiniz, Nobel ödülleri de alabilirsiniz, ama ülkenizin insanı bugün olduğu gibi açsa, sefalet ve zorluklar içerisindeyse, dünyada 300 bin çocuk yoksulluk içinde açlıktan ölüyorsa, sizin Nobel ödüllerinizi ne işe yarar?.....Asıl faydalı olan 70 milyon milletimize ve bütün insanlığa hizmet edebilmektir. Bütün insanlığın saadet ve mutluluğu için çalışmaktır.... Çünkü hayat iman ve cihattır.”³⁶¹

Erbakan’a göre akıl, her ne kadar bir mukayese ve muhakeme aracıysa da muhakeme ve muhasebe yapabilmesi için doğru bilgilere ihtiyacı vardır. Hak bilgileri

³⁵⁸ Erbakan, *Davam*, s. 41.

³⁵⁹ Erbakan, *Davam*, s. 40.

³⁶⁰ Erbakan, *Davam*, s. 39.

³⁶¹ Erbakan, *Davam*, s. 17.

akla verecek olan da İslâm'dır. İslâmsız akıl, tek başına ilk ve mutlak doğruları bilemediği gibi, hayrı ve şerri de tayin edemez.³⁶² İman ve İslâm'ın emrinde olduğu müddetçe en büyük nimet olan akıl, nefsin ve şeytanın elinde ise büyük bir felakete dönüşebilir.³⁶³ Sadece akla dayanarak saadetin elde edileceğini zannetmek ise bir yanılgıdır. Fakat akılsız da olmaz. Saadeti elde etmek için akılla birlikte Kur'ân ve sünnet şarttır.³⁶⁴

Erbakan'ın kader anlayışında tembelliğe yer yoktur. Ona göre Müslümanca düşünen bir insan herhangi bir durum oluşurken şu tavrı gösterir; önce yapılması gereken konuda gücünün sonuna kadar ceht, gayret ve her türlü sebebi yerine getirir. Olay'ın meydana gelişi sırasında, korku ve telaşa kapılmadan Yüce Allah'a teslimiyet ve tevekkül gösterir. Olayın sonunda ise takdire rıza gösterir, ortaya çıkan sonucun hayır olduğunu kabul eder.³⁶⁵

İslâm'a dair verdiği teferruatlı bilgiler değerlendirildiğinde Erbakan, İslâm'ın hayatın bütün alanlarını düzenleyen bir din olduğunu düşünmektedir. İslâm'ın sosyal hayattan koparılarak vicdanlara itilmesine karşıdır. Millî Görüş fikri ile İslâm'ın bütün unsurlarını hayata tatbik etme hususunda bir nizamı siyaset arenasında hayata geçirmeyi hedeflemiştir.³⁶⁶

Erbakan'ın fikirleri ve inanç dünyası üzerinde tasavvuf ekolünün özellikle İskenderpaşa Cemaati'nin etkilerini görmek mümkündür. Sonradan bu birliktelikte sorunlar ortaya çıkmış olsa da MGH'nin teşekkül sürecinde Erbakan, dinî gruplar arasında en büyük desteği Nakşibendî tarikatının bir kolu olan İskenderpaşa Cemaati'nden görmüştür. Partinin kuruluşunda bizzat, tarikatın lideri M. Zâhit Kotku'nun katkıları olmuştur. Öyle ki, parti Kotku'nun partisi olarak görülmüş, Kotku'nun bağlıları Erbakan'ın perde önündeki genel başkan olduğunu, asıl başkanın M. Zâhit Kotku olduğunu düşünmüşlerdir.³⁶⁷

³⁶² Erbakan, *Davam*, s. 39.

³⁶³ Erbakan, *Davam*, s. 40.

³⁶⁴ Erbakan, *Davam*, s. 46.

³⁶⁵ Erbakan, *Davam*, s. 43.

³⁶⁶ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 47.

³⁶⁷ Şentürk, *Türkiye'de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 335.

Erbakan; Abdulaziz Bekkine, Mehmet Zâhit Kotku, Mahmud Sami Ramazanoğlu, Ali Yakup Cenkçiler, Palulu Haydar Efendi, Yahyalılı Hacı Hasan Efendi, Bayburtlu Dede Efendi, Şeyh Abdurrahman Efendi, Harrani Hazretleri, Sultan Baba, Bayburtlu Şaban Efendi, Havlucu Ahmet Efendi, Mahmut Ustaosmanoğlu ve Zaralı Abdulmuttalib Gökçe Efendi gibi isimlerle irtibat halinde olmuştur.³⁶⁸

Erbakan üzerindeki bu tasavvufî etkiyi, mâneviyatçı olmak, hakkı üstün tutmak ve nefis terbiyesini esas almak şeklinde formüle ettiği Millî Görüş zihniyetinin üç temel esası vurgusunda görmek mümkündür. Fakat son tahlilde, Millî Görüş Hareketi bünyesinde çeşitli tarikat mensupları bulunduğu gibi, tasavvufa saygı duymakla birlikte tarikat sistematüğını zaruret olarak telakki etmeyenler, hatta tasavvufu reddedenler de bulunmaktadır.³⁶⁹

4.2.2. Doğru Hak Anlayışı

Millî Görüş'ün düşünce sistemi açısından “Doğru Hak” kavramı kritik bir öneme sahiptir. İnsanlık tarihini Hak-Bâtıl mücadelesi temelinde okuyan Millî Görüş, Hak ve Bâtılın farklılığını onların hak anlayışında görür.

Erbakan'a göre³⁷⁰, Millî Görüş zihniyetini, diğer zihniyetlerden ayıran temel fark hak anlayışındadır. İnsanlık tarihinde biri peygamberlerce temsil edilen ve insanlığa öğretilen doğru hak anlayışı, diğeri de firavunların temsil ettiği yanlış hak anlayışı olmak üzere iki anlayış vardır. Erbakan'a göre Millî Görüş, doğru hak anlayışına bezenmiş bir görüştür. Bu nedenle Millî Görüş; hakkın ancak şu dört sebepten doğduğuna inanır;

- **Temel İnsan Hakları:** İnsan olmaktan kaynaklanan haklardır. Kendi içinde, Yaşama Hakkı, Irz ve Namusunun Korunması Hakkı, Aklının Korunması Hakkı ve İnanç Hürriyeti Hakkı olmak üzere beş temel hakkı barındırır. İnanç Hürriyeti Hakkı da, İfade Hürriyeti Hakkı, Cemiyet-Örgüt Kurma Hakkı, İncanın Öğrenimi ve Öğretimi Hakkı ve İncandüğını Yaşama Hakkı olmak üzere dört kısma ayrılır.

³⁶⁸ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 71.

³⁶⁹ Tuğrul, “Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri”, s. 617-657.

³⁷⁰ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*, s. 23-27.

- **Emek:** Çalışmak ve üretmek, nimetin artması, külfetin azalması sonucunu doğurur. Böylece emek; çalışana hak kazandırdığı gibi karşı tarafa ise sorumluluk yükler.
- **Mukavele:** Yapılan karşılıklı anlaşmalar hak sebebidir.
- **Adalet:** Adaleti sağlama gereği hak doğar.

Bu doğru hak anlayışının karşısında ise Firavunların temsil ettiği yanlış hak anlayışı bulunur. Bu hak anlayışına göre ise hak; *Kuvvet, Çoğunluk, İmtiyaz ve Menfaat* olmak üzere dört sebepten doğar.³⁷¹

Erbakan’a göre insanlık tarihi, bir bakıma Hak ve Kuvvet merkezli anlayışlar arasındaki mücadele tarihidir. Doğru hak anlayışının hâkim olduğu dönemlerde barış hâkim olmuş ve insanlar huzur ve saadet içerisinde yaşamışlardır. Yanlış hak anlayışının hâkim olduğu dönemlerde ise insanlara zulmedilmiş; savaşlar ve çatışmalar devam etmiştir.³⁷²

Erbakan’a göre, doğru hak anlayışına sahip olmak, Millî Görüş’ü diğer görüşlerden ayıran temel farktır. Diğerleri, isimleri farklı olsa da temelde aynıdır ve yanlış hak anlayışını temsil ederler.³⁷³

4.2.3. Hak-Bâtıl Mücadelesi ve Cihad

Millî Görüş, insanlık tarihini Hak-Bâtıl mücadelesi olarak görür. Necmettin Erbakan’ın yaşamı boyunca verdiği mücadelenin temel motivasyon kaynağı Millî Görüş’ü hakkı temsil eden taraf olarak konumlandırmasından kaynaklanmaktadır.

Erbakan; hiçbir şarta bağlı olmaksızın, mutlak olarak her şart altında doğru olan şeyi “Hak”, her şart altında yanlış olan şeyi ise “Bâtıl” olarak tanımlar.³⁷⁴ Kâinatta bulunan canlıları bitkiler, hayvanlar ve insanlar olmak üzere üçlü bir tasnife tabi tutan Erbakan, diğer canlılardan farklı olarak sadece insana irade verildiğini bu durumun

³⁷¹ Uzun, *Erbakan’ın Dilinden Milli Görüş*, s. 39.

³⁷² Erbakan, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil Düzen*, s. 33.

³⁷³ Uzun, *Erbakan’ın Dilinden Milli Görüş*, s. 49.

³⁷⁴ Erbakan, *Davam*, s. 24.

imtihanı gerekli kıldığını belirtir. İmtihan gereği Yüce Allah'ın, dünya hayatını Hak ile Bâtıl'ın mücadele alanı olarak yarattığını ifade eder.³⁷⁵

Erbakan'a göre, bu hak anlayışları arasındaki mücadele ilk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'den itibaren başlamış ve kıyamete kadar da devam edecektir. Bu anlamda Peygamberler hak mücadelesi vermiş ve hak anlayışın gereği olarak insanlığın huzuru için mücadele etmişlerdir. Peygamberlerin bu mücadelelerinin karşısında, Firavûnî düşünceyi hak ölçüsü belirleyenler yer alarak, insanlığı her türlü felakete sürüklemekten çekinmemişlerdir. Hz. Musâ ve Firavun simgesine büyük önem veren Erbakan'a göre bugün Firavun anlayışını Siyonizm sürdürmektedir. Bunların çıkardığı fesada karşı tüm insanlığın kurtarılması ve temel hak ve hürriyetlerini elde etmeleri temin edilmelidir.³⁷⁶

Erbakan, insanlık tarihini Hz. Adem'den beri bir Hak-Bâtıl mücadelesi olarak değerlendirir. Bâtıl'ı zâlim Firavunların zihniyeti, Hak'kı ise, peygamberlerin hakkı üstün tutan zihniyetleri ve peygamberlerin yolu olarak birbiriyle mücadele halindeki iki zihniyet olarak tanımlar. Erbakan'a göre Mezopotamya'da Nemrutlar döneminde Bâtıl hâkimken, Yüce Allah Hz. İbrâhim'i göndermiş ve uzun bir dönem Hak hâkim olmuştur. Hz. İbrâhim saadet dönemi yaşanırken, Mısır Firavunları yavaş yavaş güçlenmiş ve Bâtıl hâkim olmuştur. Bâtıl'ın hâkim olması, kuvveti üstün tutan zulüm dünyası kurulması sonucunu doğurmuştur. Bu düzenin en güçlü döneminde Yüce Allah Hz. Mûsâ'yı göndermiş ve yeniden Hak'kı üstün tutan bir medeniyet dönemi yaşanmıştır. Ardından Yunan Medeniyeti güçlenmiş ve yeniden Bâtıl hâkim duruma gelmiştir. Bu sefer de, Bâtılın en güçlü olduğu dönemde Yüce Allah Hz. Îsâ'yı göndermiş ve yeniden hakkı üstün tutan medeniyet hâkim olmuştur. Ardından Roma güçlenmiş ve hâkimiyet tekrar Bâtıl'a geçmiştir. Roma'nın en güçlü olduğu dönemde ise Yüce Allah Hz. Muhammed'i (sav) göndererek kıyamete kadar saadet yolunu insanlara göstermiştir. İnsanlık tarihinde bundan sonraki dönemi İslâm dönemi olarak değerlendiren Erbakan, hicretten itibaren 2000 yılına kadar olan dönemi Hak'kın hâkim olduğu dönem olarak değerlendirir. Siyonizm'in 350 seneden beri dünyayı kontrolüne almak için hazırlık yaptığını belirten Erbakan, içinde bulunduğumuz dönemi Bâtıl'ın dünyaya hâkim olmak için hazırlık yaptığı dönem olarak değerlendirir. Dolayısıyla

³⁷⁵ Erbakan, *Davam*, s. 23.

³⁷⁶ Bekiroğlu, "Makâsîd ve Maslahat Merkezli Bir Okuma: Necmettin Erbakan Örneği", s. 29-50.

Erbakan'ın değerlendirmesine göre; insanlık bulunmuş olduğumuz noktada kritik bir dönemdedir. İnsanlık ya yeniden ecdadımızın getirmiş olduğu saadet dönemine kavuşacak ki bu Millî Görüşçü'lerin çalışmasına bağlıdır. Ya da emperyalizmin kölesi olacak, sömürülecek ve yok olacaktır.³⁷⁷

MGH'nin düşünce sisteminde Hak-Bâtıl mücadelesinde kritik kavram ise cihad'tır. Erbakan'ın değerlendirmesine göre bütün Müslümanların ilk ve temel vazifesi, Hak-Bâtıl mücadelesinde cihad etmektir. Cihad, Hakk'ın hâkim olması ve tüm insanlığın huzur ve hürriyete kavuşması için insanın bütün gücüyle ve hiçbir dünyevî karşılık beklemeden çalışmasıdır. Erbakan'a göre, bütün ibadetler için belirli bir zaman tayin edilmiş ve belirli bir miktarla sınırlandırılmışken, cihad her zaman ve takatinin sonuna kadar yapılması gereken bir ibadettir. O'na göre Millî Görüşçüler, nefsi ve siyasî cihadı birlikte yürüterek, olgun insan ve huzurlu toplumu oluşturmak mesuliyetindedir.³⁷⁸

Erbakan'a göre cihad yapılış şekliyle de diğer ibadetlerden farklılık gösterir. Çoğu ibadet tek başına yapılabilmesine rağmen cihad ibadeti, disiplinli ve organizeli olmayı gerektirir. Böyle bir organize varsa tabi olunmalı, yoksa ilk iş böyle bir teşkilatı kurmak olmalıdır.³⁷⁹

Aynı zamanda bir siyasî mücadele hareketi olan MGH, siyaseti de bir cihad yöntemi olarak formüle etmiştir. Erbakan, siyaset yapmak için İslâmî bir dil kullanmamış, aksine siyaseti bir araç olarak kullanmıştır. Bu nedenle Erbakan'ın nazarında siyaset cihad'tan başka bir şey değildir.³⁸⁰

Erbakan, Bâtıl düzenin yok olmasını Müslümanlarda cihad şuurunun uyanmasına bağlar. Cihad ibadetinin güzel bir şekilde yerine getirilmesi için de; güçlü bir imana sahip olmak, ihlâs sahibi olmak, Allah'tan başkasından korkmamak, ittifak içinde olmak, iyi ahlâk sahibi olmak, ihsan (verilen görevi titizlikle yerine getirmek) sahibi olmak, iştişare ile çalışmak, itaat etmek, istikamet sahibi olmak, sadakat (zoru görünce

³⁷⁷ Necmettin Erbakan, *Darbe*, 2. Baskı, MGV Yayınları, Ankara 2016, s. 18.19.

³⁷⁸ Erbakan, *Davam*, s. 24-25.

³⁷⁹ Erbakan, *Davam*, s. 25.

³⁸⁰ Işıl Arpacı, "İslam Birliği Ümmet Bilincinin Dışavurumudur", *Anadolu Gençlik Dergisi* Necmettin Erbakan Özel Sayısı, Ankara 2016, s. 71-74.

kaçmamak) gerekir.³⁸¹ Cihad ederken de şu üç temel gerçek asla akıldan çıkarılmamalıdır; İslâmsız saadet olmaz, şuursuz Müslüman olmaz, cihatsız İslâm olmaz.³⁸²

İnsanlık tarihini yukarıda özetlendiği gibi bir Hak-Bâtıl mücadelesi temelinde değerlendiren Millî Görüş fikriyatı, İslâm dünyasının bugünkü bölünmüşlük ve güçsüzlüğünün en önemli sebebini, Siyonizm'in dünyaya egemen olma ideali olarak görür. Erbakan'a göre Siyonizm'in bu ideali uğruna yapamayacağı bir şey yoktur. Hz. Adem'den beri var olan Hak-Bâtıl mücadelesi, günümüzde Siyonizm'in İslâm dünyasına karşı verdiği savaşla vücut bulmaktadır.³⁸³ Dolayısıyla Millî Görüş'e göre bugün verilecek cihadın muhatabı Siyonizm'dir.

4.2.4. Adil Düzen

Adil Düzen, başlangıçta ekonomik bir teori olarak ortaya çıkmıştır. Fakat MGH'nin gelişmesi ve ülke siyasetinde söz sahibi olmaya başlamasıyla birlikte revize edilmiş ve siyasal ve sosyal düzeni de kapsayan bir doktrine dönüşmüştür.³⁸⁴ Bu doktrin, Erbakan tarafından İslâm dininin kural ve kaideleri çerçevesinde oluşturulmuş bir teori³⁸⁵ olup adaletli gelir dağılımını hedeflemesi itibariyle iktisadî, bir düzen arayışını hedeflemesi itibariyle siyasî ve idarî, bir kimlik arayışını ifade etmesi yönüyle dinî ve ahlakî bir görünüm arz eder.³⁸⁶

Adil Düzen fikrini şu şekilde özetlemek mümkündür;

İnsanlık tarihini hak ve kuvvet merkezli anlayışlar arasındaki bir mücadele tarihi olarak anlamlandıran Millî Görüş, son 350 yıllık dönemi kuvvet merkezli Bâtıl anlayışın dünyaya hakim olmak için hazırlık yaptığı bir dönem olarak anlamlandırır. Erbakan, İrkçı Emperyalizm olarak adlandırdığı kuvvet merkezli Bâtıl zihniyetin son

³⁸¹ Erbakan, *Davam*, s. 32-33.

³⁸² Erbakan, *Davam*, s. 33-34.

³⁸³ Arpacı, "İslam Birliği Ümmet Bilincini Dışavurumudur", s. 71-74.

³⁸⁴ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 79.

³⁸⁵ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 79.

³⁸⁶ Macit, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, s. 79.

350 yıllık dönemde attıkları adımlarla hali hazırda dünyada bir “sömürü düzeni” kurduklarını ve bu düzenin değiştirilmesinin gerekliliğine inanır.³⁸⁷

Erbakan; Komünizm’in 70 yıl boyunca insanlığa zulmettikten sonra iflas ettiğini ve yerini Kapitalizm’e bıraktığını ifade eder. Onun yerini alan Kapitalizm’in ise Komünizm ile zıt görünse de temelde aynı olduğunu, onun ikiz kardeşi olduğunu belirtir.³⁸⁸ Erbakan’a göre şu an dünyada yine kuvvet merkezli bir Bâtıl anlayış olan Kapitalizm hüküm sürmektedir. Fakat Kapitalizm de insanlığın problemlerine çare olamamış, insanlığın büyük bir bölümünü sefalet mahkum etmiş ve iflas noktasına gelmiştir. Irkçı ve tekeli mihrakların yönetim ve denetiminde bulunan Kapitalizm, dünya kaynaklarının ve bunun bir sonucu olarak servetin sınırlı sayıda insanların elinde toplanmasına ve israfa yol açmıştır. Kapitalizm, mevcut kurum ve yapıları ile insanlığa karanlık bir gelecekte başka bir şey vaat etmemektedir. Bu nedenlerden dolayı mevcut dünya düzeni olan Kapitalizm iflas etmiştir. O da Komünizm gibi yok olmak mecburiyetindedir.³⁸⁹ Mevcut dünya düzeninin iflas ettiğini ve insanlığı felakete sürüklediğini belirten Erbakan, dünyanın böyle bir felakete sürüklenmesinin sebebini ise, “Irkçı Emperyalizm” olarak görür. Çünkü Irkçı Emperyalizm; üstün ırk olduğuna ve dünyaya hâkim olması gerektiğine, diğer insanların kendilerine köle olsun diye yaratıldıklarına ve Büyük İsrail’in kurulmasının gerekliliğine inanır.³⁹⁰

Erbakan, yukarıda özetlendiği gibi mevcut dünya düzeninin kuvvet merkezli yanlış hak anlayışına dayandığını ve diğer Bâtıl düzenler gibi yok olmaya mahkum olduğunu belirtir. Erbakan’a göre bu düzenin yerine hakkı üstün tutan saadet medeniyeti kurulacaktır ve bu medeniyetin kurulmasına tevhit ve adaleti esas aldığından dolayı Millî Görüş öncülük edecektir. Millî Görüş’ü öncü yapan ise; mâneviyatçı olması, adaleti (Adil Düzen) savunması, hak merkezli olması ve savunduğu hak merkezli medeniyetin kuvvet merkezli medeniyetten üstün olması, taklitçi ve işbirlikçi olmaması, bulunduğumuz tarihi dönüm noktasının farkında olması (İsrail’in vilayeti olma

³⁸⁷ Necmettin Erbakan, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil Düzen*, 3. Baskı, MGK Yayınları, Ankara 2017, s. 29.

³⁸⁸ Erbakan, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil Düzen*, s. 22.

³⁸⁹ Erbakan, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil Düzen*, s. 22-26.

³⁹⁰ Erbakan, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil Düzen*, s. 28.

tehlikesi), uyanık olup yanlış ve gerçek olmayan bilgilere aldanmaması, güncel yanlışlara düşmemesi olmak üzere yedi temel farka sahip olmasıdır.³⁹¹

4.2.5. Maddî ve Mânevî Kalkınma

Erbakan'ın düşünceleri temelinde şekillenen MGH fikriyatının kalkınma anlayışı, maddî ve mânevî olmak üzere iki boyutludur. Maddî ve manevî kalkınma, birbirini tamamlayan, biri olmadan diğerrinin tek başına bir anlam ifade etmediği özgün bir anlayıştır.³⁹² Millî Görüş, kalkınmanın sadece maddî bir anlam taşımasına mesafeli olmuş, ahlâk ve fazilet temelli mânevî kalkınmayı merkeze alarak, maddî kalkınmayı mânevî kalkınmanın tamamlayıcısı olarak gören bir kalkınma anlayışını savunmuştur.³⁹³

*“Başarıya ulaşmak istiyorsak öncelikle milli şuuru uyandırmamız lazımdır. Bunun canlandırılmasında en önde gelen unsurlar ahlak ve maneviyattır.”*³⁹⁴ diyen Erbakan, mânevî kalkınmayı maddî kalkınmadan daha önemli kabul eder. Ona göre araçlar ne kadar gelişirse gelişsin, her alanda kalkınma hareketlerinin en baş unsuru insandır. İnsan unsuru sağlam ahlâk ve karakter sahibi ise kalkınmada verimliliği de yüksek olacaktır. Şayet insan unsuru ahlâken bozulmuşsa, bu bozuk malzeme ile verimli müesseseler kurulamaz. Kurulacak resmi veya gayri resmi teşekküller verimsiz olur, hatta yapıcı değil yıkıcı olacağından emekler, masraflar, zahmetler boşa gidecektir.³⁹⁵

Millî Görüş'ün maddî ve manevî kalkınma anlayışında Gümüşhânevî Dergâhı'nın etkilerini görmek mümkündür. M. Zâhit Kotku'nun; millî sanayinin kurulmasına yönelik teşvikleri, Türkiye'nin ekonomik olarak batıya bağımlılığının kültürel bağımlılığı da beraberinde getireceğine ve şuurlu Müslümanların kalkınma için güçlerini birleştirmelerine yönelik tespit ve tavsiyeleri Erbakan'ın düşünce dünyasını etkilemiştir.³⁹⁶ Bu tespit ve tavsiyeler Erbakan'ın bir motor profesörü olması ve millî ağır sanayinin kurulmasının önemine dair Almanya'da edindiği tecrübelerle birleşince, maddî ve manevî kalkınma MGH'nin temel hedeflerinden biri olmuştur.

³⁹¹ Erbakan, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil Düzen*, s. 37-38.

³⁹² Nazlı Akpınar, “Maddi-Manevi Kalkınma Necmettin Erbakan Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009, s. 106.

³⁹³ Akpınar, “Maddi-Manevi Kalkınma Necmettin Erbakan Örneği”, s. 107

³⁹⁴ Necmettin Erbakan, *Erbakan Külliyyatı/Millî Görüş*, Der. M. Mustafa Uzun, 2. Baskı, MG V Yayınları, Ankara 2014, I, 44.

³⁹⁵ Erbakan, *Erbakan Külliyyatı/Millî Görüş*, I, 75.

³⁹⁶ Erbakan, *Davam*, s. 9.

MGH'nin temel hedefi maddî ve manevî kalkınmayı birlikte gerçekleştirerek milleti saadet ve selamete eriştirmektir. Erbakan'a göre ahlâk ve mâneviyat, sanayileşmenin de temelidir. İnsanların içinde ibadet eder gibi, bir çalışma şevki bulunmadığı taktirde, kalkınmanın gerçekleşmesi mümkün değildir. Batı ile rekabet edebilmek için Türkiye'nin güvenebileceği tek şey tarihi, mâneviyatı ve imanındır. Bu nedenle ahlâk ve mâneviyat, mânevî kalkınma bu işin temelidir.³⁹⁷

Erbakan'ın, fabrika kuran fabrika ve makine yapan makine olarak tanımladığı ağır sanayi, MGH fikriyatında, hem maddî kalkınmanın gücü olarak kodlanmış, hem de bu ağır sanayi hamlesi mânevî kalkınmayla birlikte yürütüldüğünde Yeniden Büyük Türkiye'nin kurulmasını, böylelikle sağlam ve gerçek bir kalkınmanın temin edilmesini sağlayacak temel unsurlardan biri olarak kabul edilmiştir.³⁹⁸

4.2.6. Millîlik

Millîlik, MGH'nin kullandığı temel kavramlardan biri olup, kavram etrafında Millî Görüş'e has bir düşünce sistematığı şekillenmiştir. Bu anlamda MGH tarafından Millîlik kavramına yüklenen anlamlar ve MGH'ye has Millîlik düşüncesi, hareketin düşünce sisteminde önemli bir yere tekabül etmektedir. Kavram, başta hareketin ismi olmak üzere, gerek hareket tarafından oluşturulan kurum ve kuruluşlar, gerekse de hareketin dünya görüşü ve fikrî temellerini formüle eden kavramsallaştırmalarda yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Gerek hareketin kurucusu ve fikrî temellerini oluşturan Erbakan ve gerekse de hareket mensuplarınca oluşturulan edebiyatta da yoğun bir şekilde Millîlik kavramına ve düşüncesine atıf yapılmaktadır. Millîlik kavramı ve düşüncesi her ne kadar MGH'yle ortaya çıkan bir olgu değilse de, Millî Görüş tarafından kavrama harekete has, özgün anlamlar yüklenmiş, bunun sonucunda da MGH'nin ayırt edici bir özelliği olan harekete özgü bir millîlik düşüncesi oluşmuştur. MGH'ye özgü bu Millîlik düşüncesi, hareketin düşünce sisteminde önemli bir yere tekabül eden ayırt edici bir nitelik olduğundan biraz daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

³⁹⁷ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 141.

³⁹⁸ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 145.

Millî; sözlükte “*milletle ilgili, millete özgü, ulusal*”³⁹⁹ anlamlarına gelir. Millîlik ise millî kelimesinden türetilmiş “*Millî olma durumu*”⁴⁰⁰ anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kavram *ümme*t, *millet* ve *ırk* kelimeleriyle ilişkilidir. Dolayısıyla MGH’ye has Millîlik düşüncesinin tam olarak netleşmesi için öncelikle bu kavramlarla ne kastedildiği irdelenmelidir.

*Çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek ve görenek birliği olan insan topluluğu*⁴⁰¹ şeklinde tarif edilen Millet kelimesi, dinî bir kavram olarak; din, şeriat, yol ve sünnet anlamlarında bir isimdir. Kur’ân-ı Kerîm’de de din anlamında kullanılır. Kur’ân’da 15 ayette geçen Millet kelimesi, 8 ayette “İbrâhim’in milleti” (İbrâhim’in dini) olarak ifade edilmiştir. Diğer 7 ayette ise, Hristiyan ve Yahudilerin dinleri ile Medyen halkının, Hz. Yusuf’un kavminin, önceki kavimlerin, Mekke müşriklerinin şirk dinleri konu edilmiş, Hak dine de Bâtıl dine de millet denilmiştir. Ayrıca hak dini tahrif eden Yahudi ve Hristiyanların dinlerine de millet denilmiştir.⁴⁰² Bu anlamda “*Millet kavramı, tıpkı din kavramı gibidir. Yüce Allah’ın peygamberler aracılığıyla kulları için belirlediği hükümler manzumesidir.*”⁴⁰³

İrk kelimesi ise, aralarında kan bağı bulunan, aynı soydan gelen büyük insan topluluklarını ifade eder. İrkçilik ise sosyal grupların kalıtımla geçen bedensel nitelikler sebebiyle farklılaştığını ve bu farklılıkların insanlar arasındaki statü ve ilişkinin belirleyicisi olması gerektiğini öne süren akımdır. İslâm dini insanların farklı ırklardan geldiğini kabul etmekle beraber bunun onlar arasındaki ilişkilerde belirleyici rol oynamasını reddeder.⁴⁰⁴

Ümmet kelimesi, sözlükte “*herhangi bir şeyin bir araya getirdiği topluluk*” anlamına gelir. Bir araya getiren etken din olabileceği gibi, din dışında başka bir şey de

³⁹⁹ TDK , *Büyük Türkçe Sözlük Millî Mad.*, Erişim:27.05.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritbn&kelimesec=229588

⁴⁰⁰ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük, TDK Millîlik Mad.*, Erişim:27.05.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0b221cd9b780.79182097

⁴⁰¹ TDK, *Büyük Türkçe Sözlük Millet Mad.*, Erişim:27.05.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0b24546ab035.55469333

⁴⁰² İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü Millet Mad.*, 6. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2015, s. 445.

⁴⁰³ Râğıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur’an Kavramları Sözlüğü*, Çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul 2012, s. 1008.

⁴⁰⁴ Recep Şentürk-Kadir Canatan“İrkçilik ” mad., *DİA*, İstanbul 1999, XIX,124-125.

olabilir.⁴⁰⁵ Ümmet “e-m-m” kökünden bir isimdir ve asıl anlamı, sınıf ve cemaat demektir. Kelime Türkçe’de, bir peygambere inananlar ve semavî dinlere mensup kavimler topluluğu anlamında kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de ise genel olarak din, müddet, zaman, önder ve topluluk anlamlarında kullanılır.⁴⁰⁶

Dinî literatürde ümmet kelimesine verilen birçok anlam büyük oranda Kur’ân-ı Kerîm’den ve hadis rivayetlerinden alınmıştır. İslâm âlimleri ümmet kavramını iki mânada kullanmıştır. Birinci anlamda, son peygamberin gelişi ve İslâmîyet’in doğup Arabistan yarımadasının dışında duyulmasından itibaren bundan haberdar olan bütün insanları ifade eder. Âlimlerin ümmet kelimesine verdiği ikinci anlam, “Hz. Muhammed’e iman edip tâbi olan kitleler” (ümmet-i Muhammed) şeklindedir ve kelimenin yaygın kullanılışı da bu yöndedir.⁴⁰⁷

Millîlik, MGH’ye isim olması hasebiyle, aynı zamanda hareketin kendini tanımlama biçimidir. Bu nedenle MGH tarafından atıf yapılan Millîlik kavramı yukarıda da belirtildiği gibi din, millet, ırk, milliyetçilik, ümmet, yerellik gibi kavramlarla ilişkilidir. Millî Görüş’ün millîliği bu kavramlardan hangisine atıfta bulunarak öne çıkardığı araştırmacılarca irdelenmiş ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmacıların ulaştığı sonuçlar elbette ki meselenin netleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte Necmettin Erbakan ve MGH mensuplarının konuyla ilgili değerlendirmeleri ve siyasî bir hareket olması itibarıyla hareketin izlemiş olduğu politikalar ve uygulamaları konunun netleştirilmesinde asıl dayanaklar olacaktır. Ayrıca özünde İslâmî bir hareket olan Milli Görüş’ün Millîliğe yüklediği anlamın ümmet anlayışı ile bağdaştırma şekli ise ayrıca üzerinde durulması gereken bir başka husustur.

Mesele Erbakan’ın söylemleri ışığında değerlendirildiğinde, Onun Laik ve Bâtılı siyasal değerlere göre düzenlenen bir alanda, İslâm referansı ile hareket etmeye çalıştığı, kullandığı kavramları tanımlama biçimi, söylem ve fiilleri İslâmî olana yaklaştığı oranda sistem tarafından dışlanma riskinin onun düşünce dünyasını açık bir şekilde dışa vurmasını engellediğini göz önünde bulundurmak gerekir. Erbakan’ın düşünce

⁴⁰⁵ Râğıb, *Müfredât*, s. 93.

⁴⁰⁶ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, s. 669.

⁴⁰⁷ Halil İbrahim Bulut “Ümmet” mad., *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 308.

dünyasını net bir şekilde ortaya koyamaması anlaşılmasını güçleştiren bir faktör olarak da karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁸

Araştırmacılarca öne çıkarılan ilk değerlendirme MGH’de Millîlik kavramının ve düşüncesinin ön plana çıkarılmasının bilinçli bir tercih oluşudur. Buna göre Erbakan ve MGH tarafından Millî kelimesinin ön plana çıkarılması (milliyetçi kelimesinden kaçınılarak), aslında bir kıvrak zeka ürünüdür. Çünkü Millî kelimesinin yerleşik algılamada milliyetçiliği çağrıştırması ve milliyetçiliğin de kurulu düzen açısından kabul edilen bir düşünce olması, oluşacak sıkıntılara karşı bir paravan görevi görmüştür. Kavram, sistem tarafından dışlanma tehlikesine karşı bir manevra alanı sağlarken aynı zamanda hareketin tabanına da kelimenin Arapçadaki karşılığı ve dinî literatürde kavrama yüklenen anlam üzerinden mesaj iletilmektedir.⁴⁰⁹

Bazı araştırmacılar ise, özellikle MGH’nin ilk dönem söylemlerini baz alarak, hareketin ilk dönemlerde dinî olduğu kadar milliyetçi bir tona da sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Bu değerlendirmeye göre Millî kelimesi taşıdığı çift anlam itibarıyla aslında MGH’nin gerçeğini de yansıtmakta, Cumhuriyet’in ilk dönemlerinde milliyetçi ve İslâmcı görüşlerin birbirini etkilemesinden Millî Görüş de nasibini almıştır.⁴¹⁰ Fakat bu Milliyetçi ton 1970’li yılların sonuna doğru zayıflamıştır. Bu araştırmacılara göre her ne kadar milliyetçi ton zamanla zayıflamış olsa da Osmanlıcı yaklaşım MGH’nin daima belirgin bir rengi olarak varlığını korumuştur.⁴¹¹

Milliyetçiliğin gelişim seyri incelendiğinde İslâmî ve muhafazakâr grupların 1924’ten 1960’lı yılların sonlarına kadar, gerek dönemsel şartlar gerekse de yakın tarihî kaynaklarında bulunmasından dolayı kendilerini milliyetçilik şemsiyesi altında ifade ettikleri görülür. Bununla birlikte, İslâmî ve muhafazakâr gruplar, Türkçü-Turancı milliyetçi çizgiden ayrı olduklarını vurgulama ihtiyacı hissederek, kendilerini “muhafazakâr milliyetçilik” kavramıyla ifade etmişlerdir. Bu kavramsallaştırmadaki muhafazakâr kelimesi bir tarafıyla İslâmî endişeleri, diğer tarafıyla da millî-dinî öğeleri ifade etmektedir. Türk Milliyetçiliği düşüncesi, 1950 sonrasında, daha çok devletin güçlenmesi ve bekası ile komünizm düşmanlığına odaklanmış, İslâmî köklerini tekrar

⁴⁰⁸ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 97.

⁴⁰⁹ Şentürk, *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 352.

⁴¹⁰ Şentürk, *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 353.

⁴¹¹ Şentürk, *Türkiye’de İslami Oluşumlar ve Siyaset İslamcılık*, s. 354.

kazanma eğiliminde olmuştur. Milliyetçiliğin artık dinî bir çerçevede tanımlandığı, İrkçı-Turancı eğilimlerin etkilerinin giderek zayıfladığı bir karakter arz eder. Bu tarihten sonraki Türk milliyetçiliğinin hâkim özelliklerini yansıtan ana çizgi zaman zaman mâneviyatçı, mukaddesatçı ve muhafazakâr gibi tanımlamalar olmuştur.⁴¹² Milliyetçiliğin gelişim seyri ile birlikte değerlendirildiğinde, bu milliyetçi tonu, dönem itibariyle, İslâmî düşünce ve milliyetçilik arasındaki ayrışmanın henüz ortaya çıkmaması ile açıklamak mümkündür.

Millî Görüş'ün, ilk dönem söylemlerinde öne çıkan milliyetçi ton ve Türklük vurgusunun, insan topluluklarının kalıtımla geçen bedensel nitelikler sebebiyle farklılaştığını ve bu farklılıkların insanlar arasındaki statü ve ilişkinin belirleyicisi olması gerektiğini öne süren ve İslâm dinince yasaklanan ırkçılıkla bir ilgisinin olmadığı açıktır.

Erbakan, “İslâm’a ırkçılık, sentezcilik, veya başka sıfatlar eklenemez. İslâm inancı bir milim dahi olsa itikadî sapmayı kabul etmez.”⁴¹³ ifadeleriyle ırkçılığı net bir şekilde reddetmiştir. “Millî Görüş,vatanımızın ve milletimizin bölünmez bütünlüğünü ve 40 milyon memleket evladının kardeş bilinmesi temel prensibine inanır.”⁴¹⁴ ifadeleriyle o dönemde 40 milyon kadar olan ülke nüfusundan hareketle herhangi bir etnik kökeni ön plana çıkarmamıştır.

MGH ve Erbakan’ın 1970’li yıllarda öne çıkardığı ve 70’li yılların sonlarına kadar süren Türklük vurgusunun, güçlü bir İslâmî gelenekten gelen Erbakan tarafından, İslâm’ın kesin bir dille reddettiği ırkçılık anlamında benimsenmesi zaten çok da rasyonel görünmemektedir. Bu vurgunun sebebini, yine dönem itibariyle İslâmî düşünce ve milliyetçilik arasındaki ayrışmanın henüz ortaya çıkmamış olması ve yine dönemin şartları itibariyle Erbakan’ın düşüncelerini anayasal olarak belirlenmiş tek vatandaşlık tanımı olan Türklük ile dile getirmesi olarak belirlemek mümkündür.⁴¹⁵

Millî Görüş mensuplarınca, Millîlik kavramına ve düşüncesine yönelik değerlendirmeler, genellikle aşağıda mealleri verilen ayetler bağlamında İslâmî bir içeriğe gönderme yapılarak ifade edilmiştir.

⁴¹² Azmi Özcan, “Milliyetçilik” mad., *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 86.

⁴¹³ Erbakan, *Davam*, s. 40.

⁴¹⁴ Erbakan, *Erbakan Külliyyatı/Millî Görüş*, s. 44.

⁴¹⁵ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 119.

“Sonra da sana: “Doğru yöne yönelerek İbrâhim’in dinine uy! O müşriklerden değildi” diye vahyettik”.⁴¹⁶

“De ki: Allah doğruyu söylemiştir. Öyleyse, hakka yönelmiş olarak İbrâhim’in dinine uyunuz. O, müşriklerden değildi.”⁴¹⁷

“İşlerinde doğru olarak kendini Allah’a veren ve İbrâhim’in, Allah’ı bir tanıyan dinine tabi olan kimseden dince daha güzel olan kim vardır? Allah İbrâhim’i dost edinmiştir.”⁴¹⁸

Ayetlerdeki “İbrâhim’in dini” ifadelerinde geçen “din” kavramı “millet” kelimesiyle ifade edilmiştir. Dolayısıyla MGH mensupları, Millî Görüş’teki “Millî” kelimesinin ayetlerden de anlaşılacağı üzere Kur’ânî bir tanımlama olan “millet” kavramından geldiğine vurgu yaparlar. Kur’ân-ı Kerîm’e göre “Millet” tanımlamasının, bir peygambere iman eden ve bu peygamberin getirdiği değerler, idealler ve gelenekler etrafında toplanan cemaati tarif ettiğinden hareketle, Millî Görüş’ün anlamını, görüş ve inanış bakımından kendisini Hz. İbrâhim’in milletinden kabul eden ve Hz. Muhammed’in (sav) yolundan giden İslâmî bir cemaatin dünyaya bakışı olarak anlarlar. Buradaki Millî kelimesinden, günümüz Türkçesinde halk, ulus anlamına gelen millî kavramının çıkarılamayacağı görüşündedirler.⁴¹⁹

Hareket mensubu yazarlar da, Millî Görüş kavramının, Arapların “fıkr-i vatani” ifadesiyle anlatmaya çalıştıkları, bir ülkenin ve bir ırkın ırkî anlayışı ya da Avrupalıların “naional wiew” diye ifade ettikleri ulusalcı bir görüşü ifade etmediğini savunurlar. Millî Görüşü, tevhîd ve adalet esaslarına göre oluşmuş, Müslüman milletimizin ortak dünya görüşü olarak tanımlarlar. Bu anlamda Millî Görüş’ün ırkî anlamda bir birliği değil, inançta, düşüncede, söylem ve eylemde birlikteliğe dayalı olarak oluşan bir toplumun dünya görüşünü ve değer ölçülerini ifade ettiğini savunurlar.⁴²⁰

Millî Görüş, iki kelimeden oluşan bir terkiptir. Bu terkipte “görüş” kavramında kapalı bir nokta olmamasına karşın “millî” kavramı üzerinde bazı soru işaretleri

⁴¹⁶ Zümer, 16/123

⁴¹⁷ Âl-i İmran, 3/95

⁴¹⁸ Nisâ, 4/125

⁴¹⁹ Uzun, *Erbakan’ın Dilinden Milli Görüş*, s. 9-10.

⁴²⁰ Muhammet Esiroğlu, “Erbakan Hoca’nın Kullandığı Kavramlar ve Zihinsel Kodları”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 23-32

olduğunu kabul eden hareket mensubu yazarlar, bu durumu daha önce de belirtildiği gibi içinde bulunulan şartların getirdiği zorluklara bağlamışlardır. Onlara göre Erbakan'ın kullandığı “millî” kavramı etnik bir çağrışımı değil İslâmî bir kavramı ifade etmektedir. Erbakan'ın Millî Görüş'ü tanımlarken savunduğu tezlerin vardırıdığı nokta “nation” anlamına gelen bir millet kavramı değil, İslâm ve ümmet kavramıdır.⁴²¹ Nitekim, Fethi Yeken'in İstanbul'un fethi kutlamaları için Erbakan tarafından İstanbul'a davet edildiği esnada Millî Görüş terkiibini Arapçaya “Fıkr'ul Ümme” yani “Ümmet Düşüncesi” olarak çevirmiş olmasını bu noktada dile getirirler.⁴²²

Necmettin Erbakan ise ilk dönemlerden itibaren Millî Görüş adını verdiği ideolojisinde, gerek kurduğu parti ve teşkilatlarda, gerekse de söylemlerinde yoğun bir şekilde millîlik vurgusu yapmıştır. Fakat bu vurgulardaki kasıt, İslâmî literatürdeki millet kavramıdır.⁴²³ Erbakan'ın teşkilat çalışmalarına başlarken doğrudan Hz. İbrâhim'e atıfta bulunarak, “Millî Görüş” ifadesindeki “Millî” kelimesinin Kur'ânî bir tanımlama olan “Millet” kelimesinden geldiğine vurgu yapardı.⁴²⁴ Yine MGH fikriyatında, İslâm Birleşmiş Milletleri, İslâm Ortak Pazarı, İslâm Ortak Para Birimi, İslâm Ortak Kültür Birliği, İslâm Savunma Gücü ve İslâm Birliği kurulmasına yönelik vurgular, İslâmî terminoloji bağlamındaki millet kavramına güçlü bir vurgu içerir.⁴²⁵

Sonuç olarak söylem ve uygulamaları incelendiğinde Erbakan'ın yaptığı millîlik vurgusuyla, dönemin şartları gereği oluşabilecek risklere karşı bir manevra alanı kazandığı görülmektedir. Bu vurgulardaki asıl maksadın İslâmî literatürdeki millet kavramı olduğu açık olmakla birlikte, Erbakan'ın kavrama özgün anlamlar yüklediği de görülmektedir.

Erbakan'ın millîlik kavramını özgünleştiren “İslâm milleti” içerisinde Türkiye'ye ve Türk Milletine atfettiği önemdir. Ona göre Türkler İslâmîyeti kabul ettikten sonra 1000 yıl boyunca İslâm uğrunda çaba sarfetmişler, tevîd sancağını dünyanın dört bir tarafına taşımanın gayreti içinde olmuşlardır. İslâm da sert ve savaşçı bir mizaca sahip olan Türklerin tabiatını terbiye ederek onların bu mizaçlarını dine hizmet edecek yüce

⁴²¹ Esiroğlu, “Erbakan Hoca'nın Kullandığı Kavramlar ve Zihinsel Kodları”, s. 23-32.

⁴²² Uzun, *Erbakan'ın Dilinden Milli Görüş*, s. 12.

⁴²³ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 40.

⁴²⁴ Uzun, *Erbakan'ın Dilinden Milli Görüş*, s. 9.

⁴²⁵ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 117.

bir ahlâk haline getirmiştir. İslâm'dan edindikleri bu yüce ahlak sayesinde dinî değerlerle dolup taşmaları sonucu ortaya çıkan adil ve yumuşak muamele onları fethettikleri ülkelerde İslâm'ın samimi bir davetçisi yapmıştır. Osmanlı devleti de daha sonraki bir aşamada Türklerin bu güç ve kuvvetini dünyada İslâm ümmetinin birliğinin sağlanması ve korunması amacına tahsis için kurulmuştur. Erbakan'ın bu noktadaki Türk vurgusu, İslâm'a hizmet etme nispetindedir ve bu nispette önem kazanmaktadır. Yine Erbakan'a göre Selçuklu ve Osmanlı'nın dayandığı temel inanç medeniyeti ancak insanlığa huzur ve saadet getirebilir. Çünkü kaynağı İslâm'dır. Bu bağlamda millîlik sınırlarını tarihsel olarak Selçuklu ve Osmanlı mirasına sahip Müslümanların geneli oluşturur.⁴²⁶ Erbakan, İslâm'ın temel faktör olduğu Selçuklu- Osmanlı mirasını gündeme getirerek, bu mirastan edindiği enerji ile İslâm Birliği'ni yeniden oluşturma misyonunu Türkiye'ye yüklemekte ve ancak böylelikle İslâm ülkelerinin sömürden kurtulabileceğini düşünmektedir.⁴²⁷

Necmettin Erbakan'ın Millîliğe yüklediği anlam; İslâmî literatürdeki Millet kavramına yakın olmakla birlikte tamamen aynı da değildir. Onun millîlikten kastı, Müslümanların tümüne ait İslâm din ve kültürün, dinî açıdan Müslümanlığın, tarihsel olarak da Selçuklu ve Osmanlı mirasının bileşimidir. Erbakan'ın Millîlik düşüncesinin ve Millîlik kavramlarının bir özgünlüğü de bu noktada ortaya çıkar. Zira Erbakan'ın millîliği, açık biçimde Türkiye'nin liderliği, bağımsızlığı ve yerliliği üzerine kuruludur.⁴²⁸ Çünkü ona göre “*Milletimiz tarihin en büyük, en şerefli milletidir. Örnek medeniyetler kurmuş, insanlığa ışık tutmuş, bütün insanlığa ahlâk ve faziletin ne olduğunu öğretmiş, dünyanın nizamını tanzim ve idare etmiştir.*”⁴²⁹

Bu nedenle MGH “Yeniden Büyük Türkiye” ideali çerçevesinde, önceliğini ahlâk ve mâneviyat temellerine dayandırarak güçlü bir Türkiye oluşturmaya hedefler.⁴³⁰ Erbakan'a göre yeryüzünde huzur ve barışın hâkim olması ancak İslâm Birliğinin kurulmasıyla mümkündür. Bunun için de Türkiye'nin güçlü olması ve bir mıknaatıs gibi diğer İslâm ülkelerini etrafına toplaması gereklidir. Dolayısıyla Türkiye'nin güçlü

⁴²⁶ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 118.

⁴²⁷ Işıl Arpacı, Abdulkadir Baharçipek, “Millî Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-İktisad Özel Sayısı*, VII (2017), s. 115-126.

⁴²⁸ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 119.

⁴²⁹ Erbakan, *Erbakan Külliyyatı/Millî Görüş*, I, 39.

⁴³⁰ Yılmaz, “Millî Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi”, s. 1164-1185.

olması insanlığın kurtuluşu için de hayati önem taşımaktadır.⁴³¹ Erbakan'ın, çokça vurguladığı, “Yaşanabilir Bir Türkiye”, “Yeniden Büyük Türkiye”, “Yeni Bir Dünya” vurguları da aslında Türkiye’yi dönüştürmek, onu İslâm dünyasının öncüsü yapmak ve Türkiye’nin liderliğinde yeni bir dünya düzeni kurmak olmak üzere üç basamaklı bir güzergah çizer.⁴³²

Erbakan’ın Millîlik düşüncesine yüklediği bir diğer özgün anlam, aşağıda görüleceği üzere, Türkiye’nin öncülüğünde yeni bir dünya düzeni kurulması yolunda tarihsel hafızaya vurgu yapılarak millîliğin ateşleyici bir ruh olarak tasvir edilmesidir;

“Millî Görüş, manevi kalkınmamızın sağlanması ve milletimizin muasır medeniyetin her bakımından üstüne çıkabilmesi ve örnek bir medeniyet kurabilmesi için, büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden, mazisine bağlı, anane ve örflerini hürmet ve saygıyla ifade eden, her türlü taklitçilikten uzak, millî şahsiyetini müdrik, her gün bir öncekinden daha ileri olma iman ve azmiyle şahlanan bir şuurla ,hareket edilmesi zarureti inandır”.⁴³³

“Millî Görüş, milletimizin şanlı tarihi boyunca İstanbul’u fetheden, böylece çağ kapayıp çağ açan, Viyana’yı kuşatan, Çanakkale Zaferini kazanan, İstiklal Harbimizi yapan ve en son Kıbrıs’ta yeniden büyük harikalar ortaya koyan ruh ve manasıdır.”⁴³⁴

“Bugün içinde bulunduğumuz şartlar itibariyle, yapmamız icap eden hareket, tıpkı Sultan Fatih’in İstanbul’u fethindeki azmi ve iradesiyle meselelerin üzerine yürütmesine benzerlidir. Asıl bu ruh ve meşaleye ihtiyacımız var. Sultan Selim’in Çaldıran seferine gidişindeki millî ruh ve meşaleyi, canlandırmaya ihtiyacımız var. Bu ruhu canlandırmazsak kağıtlar üzerindeki planlarda özlediğimiz ve beklediğimiz neticeyi alamayız ve milletimizin bütün tarihte layık olduğu mevkiye erişemeyiz. Çünkü o mevkiye erişmenin tılsımı, kağıt üzerindeki planlarda değil bin yıldan beri içimizde yaşattığımız ruhta gizlidir.”⁴³⁵

Ayrıca Erbakan “Millî demek, fabrika yapan fabrika kuracaksın. Müstemleke tipi bir takım faaliyetlerle Türkiye’ye vakit kaybettirmeyeceksin, demektir.”⁴³⁶ şeklindeki yaklaşımıyla millîliğin bir yönünün de maddî kalkınma olduğunu vurgular.

⁴³¹ Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 124.

⁴³² Arpacı, “İslam Birliği Ümmet Bilincini Dışavurumudur”, s. 71-74.

⁴³³ Erbakan, *Erbakan Külliyyatı/Millî Görüş*, s. 43.

⁴³⁴ Erbakan, *Erbakan Külliyyatı/Millî Görüş*, s. 43.

⁴³⁵ Erbakan, *Erbakan Külliyyatı/Millî Görüş*, s. 39.

⁴³⁶ Erbakan, *Millî Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*, s. 32.

MGH'nin Millîlik hassasiyeti, mensuplarını Anadolu'dan çıkan değerler ve fikirlerle besleme eğiliminde de kendini göstermektedir. Millî Görüş tarihsel hafızaya vurgu yapan bir dil kullanmış, Anadolu İslâm tecrübesini sahiplenmeye çalışmıştır. Pakistan ve Mısır merkezli İslâmcı yazarlardan beslenmekle birlikte, hareketin fikir ve mâneviyat kaynaklarının millî ve yerli olması tercih edilmiştir. Mehmet Akif Ersoy, Mehmet Zâhit Kotku, Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç, İsmet Özel gibi isimlerden yoğun bir şekilde beslenmişlerdir.⁴³⁷

MGH'nin İslâm Birliği hedefi, Millîliğin ümmet birliğine engel bir anlayışla yorumlanamayacağını gösterir. İslâm Birliği fikri, İslâm ülkelerinin kendi menfaatlerini elde etmek için bir araya gelerek birlikte güçlü olmaları düşüncesinden hareket eder. Erbakan'a göre sorun, İslâm dünyasının bölünmüşlüğüdür ve bu bölünmüşlük zayıflığı doğurmaktadır. Birlikte güçlü olma hedefi İslâm düşüncesi açısından aslında ümmet bilincinin dışı vurumudur.⁴³⁸

MGH fikriyatındaki İslâm Birliği ideali yalnızca İslâm ülkelerinin siyasî olarak bir araya gelmesiyle sınırlı değildir. Bütüncül bir güç haline gelmek için, siyasî birlikteliğe, ekonomik, sosyal ve askerî birlikteliğin eşlik etmesi gerekir. "İslâm Dinari" ve ortak üretim, ekonomik alandaki birlikteliğin en önemli göstergesi olacaktır. Ayrıca savunma alanındaki birliktelik İslâm ülkelerinin işgal edilmesini önleyecek ve var olan işgalleri bitirecek, hak ihlallerine engel olacaktır.⁴³⁹ İslâm Birliğinin öncelikli hedefi her ne kadar Müslüman toplumların birliğini sağlamak olsa da, hedef bütün dünyada zulmü ortadan kaldırarak adaleti tesis etmektir.⁴⁴⁰ Nitekim Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında kurulan Refah-Yol hükümetinin kuruluşu ile ilgili dış basında "Avrupa Birliğini Hristiyan kulübüne benzeten Necmettin Erbakan, Kazakistan'dan Fas'a kadar İslâm Birliğini Kurmak istiyor" gibi haberler yer bulmuştur.⁴⁴¹

Netice itibarıyla Millîlik, MGH açısından hem bir isimlendirme meselesi, hem de fikrî yapısının anlaşılması noktasında kritik bir öneme sahiptir. Kavram başta hareketin

⁴³⁷ Tuğrul, "Millî Görüş Hareketi'nin Temel Karakterleri", s. 617-657.

⁴³⁸ Arpacı, "İslâm Birliği Ümmet Bilincini Dışavurumudur", 2016, s. 71-74.

⁴³⁹ İbrahim Halil Sugözü, "Erbakan ve Ümmet Şuurunun Tecellisi İslâm Birliği", *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2016, s. 129-136.

⁴⁴⁰ Eyüp Gedikoğlu, "İslâm Birliği Düşüncesi: Tarih-Coğrafya- Kültür", *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2016, s. 205-208.

⁴⁴¹ Kızıltaş, *Herkesin Hocası Erbakan*, s. 389.

ismi olmak üzere, gerek hareket tarafından oluşturulan kurum ve kuruluşlar, gerekse de hareketin dünya görüşü ve fikrî temellerini formüle eden kavramsallaştırmalarda yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Hareketin kurucusu ve fikrî temellerini oluşturan Erbakan ve hareket mensuplarınca oluşturulan literatürde de yoğun bir şekilde kavrama atıf yapılmaktadır. Bu bağlamda Millîlik bir kendini tanımlama ve bir düşünce biçimidir. Millîlik kavramı her ne kadar Millî Görüşle ortaya çıkan bir kavram değilse de, Milli Görüş tarafından kavrama özgün anlamlar yüklenmiştir. Bu anlamda Millî Görüş Hareketi'nce ifade edilen Millîlik kavramı ve düşüncesi, MGH'ye has, özgün bir kavramı ve düşünceyi ifade etmektedir.

Millîlik kavramı ve düşüncesi, din, millet, ırk, milliyetçilik, ümmet, yerellik gibi kavramlarla ilişkilidir. MGH'nin, millîliği bu kavram ve düşüncelerden hangisine atıfta bulunarak öne çıkardığı araştırmacılarca irdelenmiş ve çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. Araştırmacıların ulaştığı sonuçlar meselenin netleştirilmesine katkı sağlamakla birlikte konunun netleştirilmesinde asıl dayanaklar, Necmettin Erbakan ve Millî Görüş mensuplarının konuyla ilgili değerlendirmeleri ve siyasî bir hareket olması itibariyle hareketin izlemiş olduğu politikalar ve uygulamalardır.

Kavram, Erbakan'ın söylem ve uygulamaları ışığında değerlendirildiğinde, Onun İslâmî olmayan bir düzende, İslâm referansı ile hareket etmeye çalıştığı unutulmamalıdır. Erbakan'ın söylem ve uygulamaları, kullandığı kavramları tanımlanma biçimi dinî olana yaklaştığı oranda sorun teşkil etmiş ve sistem dışına itilmesine dayanak kılınmıştır. Bu durum Erbakan'ın düşünce dünyasını net bir şekilde ifade etmesini engellemiş, onu farklı anlamlar çıkarılabilecek sembolik bir dil kullanmaya itmiştir.⁴⁴² Bu anlamda Millîlik kavramı ve düşüncesi, milliyetçiliği çağrıştırması yönüyle sistem tarafından oluşabilecek risklere karşı bir manevra imkânı sağlarken, aynı zamanda kavramın dinî literatürdeki anlamı üzerinden hareketin tabanına İslâm referanslı mesajlar iletmeye imkân sağlamıştır. Erbakan'ın, millîlik kavramı ve düşüncesiyle kastının etnik kökeni bir üstünlük kriteri kabul eden ırkçı anlayışla bir ilgisinin olmadığı ise açıktır. MGH'nin özellikle ilk dönemlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkan milliyetçi ton ve Türklük vurgusu ülkemizde milliyetçiliğin gelişim seyri ile birlikte değerlendirildiğinde, dönem itibariyle İslâmî düşünce ve

⁴⁴² Arpacı *Türk Siyasetinde Erbakan*, s. 97-98.

milliyetçilik arasındaki ayrışmanın henüz ortaya çıkmaması ile açıklamak mümkündür.⁴⁴³ Erbakan'ın Millî Görüş tabanına yönelik söylem ve mesajlarında ise millîlik İslâmî literatürdeki karşılığı olan “din” anlamında kullanılmıştır. Hareket mensuplarınca da bu şekilde anlaşılmış ve İslâmî bir içeriğe gönderme yapılarak açıklanmıştır.

Son olarak, önceki sayfalarda kapsamlı bir şekilde ifade edilen, MGH'nin Milliliğe yüklediği özgün anlamları dört maddede ifade etmek mümkündür;

Birincisi, özünde İslâmî bir hareket olan MGH'nin, Milliliği, ümmet anlayışı ile bağdaştırma şeklidir. Millî Görüş söylem ve uygulamalarında açık bir şekilde İslâm Birliğini ve ümmetin bir araya gelerek güçlenmesini savunur. Fakat bu birliktelikle Türkiye'ye farklı bir önem atfeder. Erbakan'a göre, yaşanan Selçuklu ve Osmanlı tecrübesi doğal olarak Türkiye'yi ön plana çıkarmaktadır. Bu anlamda Millîlik, açık biçimde Türkiye'nin liderliği, bağımsızlığı ve yerliliği üzerine kuruludur. Türkiye'yi dönüştürmek, onu İslâm dünyasının öncüsü yapmak ve Türkiye'nin liderliğinde yeni bir dünya düzeni kurmak olmak üzere üç basamaklı bir yol haritası sunar. İkincisi Millî Görüş, Türkiye'nin öncülüğünde yeni bir dünya düzeni kurulması yolunda tarihsel hafızaya vurgu yaparak Milliliği ateşleyici bir ruh olarak tasvir eder. Üçüncüsü, fabrika yapan fabrika, millî ve yerli motor, ağır sanayi hamlesi şeklindeki yaklaşımlarıyla milliliğin bir yönünün de maddî kalkınma olduğunu vurgular. Dördüncüsü, MGH'nin millîlik hassasiyeti, mensuplarını yerli değerler ve fikirlerle besleme eğiliminde kendini gösterir. Millî Görüş, Anadolu İslâm tecrübesini sahiplenmiş, hareketin fikir ve mâneviyat kaynaklarının millî ve yerli olması tercih edilmiştir.

⁴⁴³ Arpacı, *Türk Siyasetinde Erbakan*, 119.

SONUÇ

MGH, İslâm düşünce geleneği açısından Arayışlar Dönemi'ne ait fikrî ve siyasî bir hareket olup, bu dönemde ortaya çıkan diğer oluşum ve hareketler gibi İslâm dünyasının içinde bulunduğu mevcut kriz durumuna çözüm üretme iddiası taşır. Fikrî ve siyasî yönü bulunan bu hareketin, çıkış noktası Türkiye olmakla birlikte, fikrî örgüsü incelendiğinde Türkiye merkezli bir bakış açısıyla İslâm dünyasının tümüne, hatta dünya düzenine yönelik bir iddia taşıdığı görülür. Millî Görüş'ü ortaya çıkaran şartlar, genel anlamda Arayışlar Dönemi'nin belirleyici unsuru olan İslâm dünyasının içinde bulunduğu kriz hali olmakla birlikte, özelde ülkemizde Cumhuriyet Dönemi ile birlikte zirveye ulaşan Modernleşme sürecidir.

Günümüz İslâmî akım ve hareketleri içerisinde siyasal ıslahatçı bir hareket olarak konumlandırılan MGH'nin de diğer çağdaş İslâmî oluşumlar gibi mayalandığı tarihsel zemin, İslâm dünyasında XVIII. ve XIX. yüzyıllarda oluşan ve sonrasında daha da karmaşık bir hal alan siyasî ve sosyal atmosferdir. İslâm düşüncesinde ve dönem itibarıyla Müslümanların siyasî birliğini temsil eden Osmanlı toplumunda bu atmosferin hâkim karakteri, Modernleşme olarak isimlendirilen Batı-Avrupa yönlü değişim ve yenilik arayışlarıdır. Yenilenmenin gayesi kötü gidişatı önlemek, yönü ise karşısında eksikliğin kabul edildiği Batı-Avrupa olmuştur. Bu maksatla, Osmanlı toplumunda ilk olarak askerî eğitim kurumları, askerî yapılanma sistemi ve askerî teknoloji alanında Batılı istikamette bazı yenilikler yapılmıştır. Fakat yenilgiler ve toprak kayıplarının devam etmesi bu reformların tek başına yeterli olmayacağı, sorunun sadece askerî alanda yapılacak yeniliklerle aşılamayacak kadar kapsamlı olduğu kabulünü getirmiştir. Bu durum; zamanla siyasal ve toplumsal hayatın tümünü etkileyecek kapsamlı bir Modernleşme sürecine zemin hazırlamıştır. Süreç içerisinde, Batı-Avrupa'nın tüm kurumlarıyla taklit edilmesini esas alan ve İslâm dininin ilkelerini modernleşmenin getirdiği yenilikler bağlamında yeniden yorumlamayı esas alan iki farklı Modernleşme anlayışı ortaya çıkmıştır.

Malum olduğu üzere Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasıyla sonuçlanmıştır. Millî Mücadele yılları sonunda, Cumhuriyet'in ilanı ve Halifeliğin kaldırılması, iki temel anlayış etrafında şekillenen yenilenmenin şekli tartışmasını bir bakıma sonuçlandırmıştır. Bu anlamda özellikle Halifeliğin kaldırılması,

yenilenmeyi; İslâm dininin temel ilkelerini, modernleşmenin getirdiği yenilikler bağlamında İslâmî bir temelde yeniden yorumlama şeklinde öneren anlayışa karşılık, toplumların bütün unsurlarıyla Batıya katılarak, onun bir parçası haline gelmesini öneren anlayışta karar kılınması anlamına gelmektedir. Halifeliğin kaldırılmasını takip eden reformlar dizisi, Batı uygarlığını bir model olarak benimseyen, sorunlu görülen toplum düzenini, kurumsal yapıları ve toplumsal değerleriyle birlikte, Batı toplum düzenine dönüştürecek bir içerik ifade etmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk yılları, yeni devlet modeline dayanan ideal toplum düzeninde ısrar edildiği, toplumsal alanda farklı kimliklerin ve dinî tezahürlerin baskılandığı, Cumhuriyet reformlarının yerleştirilmeye çalışıldığı, askerî-sivil devlet seçkinlerinin hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Bu politikalar ancak çok partili siyasal hayatla yumuşama eğilimine girmiştir. Cumhuriyet döneminden itibaren dinin toplumsal tezahürlerine karşı uygulanan baskıcı politikaların, Demokrat Parti iktidarıyla birlikte yumuşaması ve ardından yaşanan Adalet Partisi deneyimi, İslâmî temelli bir partinin teşekkülüne zemin hazırlamıştır. MGH bu şekilde bir tarihsel zemine yaslanmaktadır. Tüm bu gelişmelerin MGH'nin teşekkülü, kendisini konumlandığı yer ve fikrî temelleri açısından kritik bir role sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Necmettin Erbakan, MGH'nin kurucusu, lideri ve fikrî yapısının mimarıdır. MGH, bir bakıma Erbakan'ın fikirlerinin, hedeflerinin ve mücadelesinin hayat bulduğu mecradır. Teşekkül sürecinden başlayarak, hayatta olduğu sürece Erbakan, hareketin merkezinde olup, doğal liderdir. MGH'nin teşekkülünden önce Erbakan dindar kimliği ile bilinen başarılı bir akademisyendir. Erbakan'ın düşünce dünyasının şekillenmesinde, lise yıllarından itibaren bağlı olduğu İskenderpaşa Dergâhı'nın önemli bir tesiri olmuştur. Erbakan'ın düşünce dünyasında yaşadığı dönemin ve Osmanlı'nın son dönem İslâmcı fikir adamlarının etkileri de görülmektedir. Ayrıca Erbakan'ın mühendis kimliği ve akademisyenlik döneminde Almanya'da geçirmiş olduğu zaman diliminde şahit olduğu sanayileşme hamlesi de, düşünce dünyasını şekillendiren bir başka unsur olmuştur.

Erbakan'ın dindar ve başarılı akademisyen kimliğinin yanı sıra, *Yerli ve Milli Sanayi* söylemleri, *Gümüş Motor* deneyimi, *Odalar Birliği* süreci ve *Yerli Otomobil* tartışmaları etrafında cereyan eden gelişmeler, popülaritesinin arttığı ve siyasî bir figür olarak ortaya çıkmasının zeminini oluşturan ya da başka bir ifadeyle MGH'nin

teşekkülüne zemin hazırlayan gelişmeler olarak değerlendirilmektedir. Necmettin Erbakan, bu süreçte siyasî bir figür ve bir hareketin lideri olarak kamuoyu önüne çıkmadan önce, akademisyen kimliği ve yerli ve millî ağır sanayi mücadelesi veren dindar bir kişilik olarak ülke çapında bilinen bir şahsiyet olmuştur. Erbakan'ın bu dönemdeki söylemlerinde maddî ve manevî kalkınma, sanayileşme, Cumhuriyet öncesi İslâmî geçmişe vurgu gibi Millî Görüş'ün temel fikirlerini dillendirdiği görülür.

Erbakan'ın fikirlerini hayata geçirme noktasında *Gümüş Motor* ve *Odalar Birliği* sürecinde yaşamış olduğu çeşitli engellenme teşebbüsleri, karar verici kurum olan siyasete atılmasında etkili olmuştur. Erbakan, önce milletvekilliği için Adalet Partisi'nden aday olmayı zorlamış, adaylığının reddedilmesinden sonra beraber hareket ettiği arkadaşlarıyla bağımsız aday olma kararı almıştır. Bağımsızlar Hareketi olarak isimlendirilen bu aşama, MGH'nin partileşme öncesi son evresidir. Bağımsızlar Hareketi ile birlikte Erbakan artık, toplumda siyasî bir kişilik olarak boy göstermiştir. Seçimin hemen ardından MGH'nin ilk partisi olan Millî Nizam Partisi kurulmuş ve artık MGH teşekkül safhasını tamamlamıştır.

MNP, MGH'nin ilk siyasî partisi olup, bir bakıma siyasal alanda MGH'nin deneyim kazandığı ve acemiliğini atlattığı bir mecra olmuştur. Özellikle MNP dönemindeki kontrolsüz söylemler partinin kapatılmasına gerekçe oluştursa da, İslâmî referansların net bir şekilde vurgulanması, siyasal alanda İslâmî kesimlerin temsilciliğini üstlenecek bir parti boşluğunu doldurmasına katkı sağladığı da belirtilmelidir. MNP'nin kurulması 1970'li yıllara kadar iç içe geçmiş bulunan İslâmcı ve milliyetçi akımların ayrışmasının netleşmeye başlaması ve siyasal hayatta, ilk defa İslâmî muhalefetin kendi başına ortaya çıkması anlamına da gelmektedir. MNP ile Türkiye'de ilk defa siyasasal alanda İslâmî kesimlerin taleplerini merkeze alan bir siyasî hareket doğmuş, İslâmî kesimler demokratik siyasete atılmıştır.

Teşekkül sürecinde Erbakan'ın MGH ve ismi üzerinde İslâmî kesimlerde bir konsensüs oluşturma stratejisi uyguladığı ve bunu belirli bir oranda başardığı değerlendirilmektedir. Erbakan, MNP'nin kuruluş döneminde önde gelen İslâmî şahsiyetlerin bulunduğu çok geniş bir istişare heyeti oluşturmuştur. Danışma heyetinin bu kadar geniş tutulması Erbakan'ın kuracağı siyasî hareketi, İslâmî kesimlerin tamamının desteğini alacak şekilde kurgulama stratejisinin bir parçası olarak

değerlendirilmektedir. MGH'nin teşekkülünde rol oynayan ve destekleyen aktörler incelendiğinde Erbakan'ın stratejisini büyük oranda hayata geçirdiği anlaşılmaktadır. Zamanla bu mutabakattan kopmalar gerçekleşmiş ve MGH özgün bir hareket halini almış olsa da, teşekkül sürecinde Erbakan ve MGH, bir bakıma İslâmî grupların önemli bir kısmının konsensüsü şeklinde bir nitelik barındırır. Bu mutabakatın oluşmasında dönem itibariyle başarılı ve prestijli bir akademisyenlik dönemi sonrasında, *Gümüş Motor* ve *Odalar Birliği* süreçlerinde Erbakan isminin dinî çevreler nezdinde oluşturduğu olumlu kanaatlerin önemli bir etkisi olduğu düşünülmektedir. Yine Erbakan'ın bağlı olduğu dönemin etkili gruplarından olan İskenderpaşa Dergâhı ve Mehmet Zâhit Kotku ile etrafında oluşan eğitimli ve etkin kadronun desteği de, Erbakan'ın ismini öne çıkaran diğer bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

MNP, kuruluşundan kısa bir süre sonra kapatılmasına rağmen, devamında aynı çizgide partiler kurulmuş, bu anlamda diğer İslâmî referanslara sahip partilerden ayrılmıştır. Teşekkül sürecinde Erbakan'ın izlemiş olduğu, kendi ismi ve hareketi üzerinde önde gelen İslâmî şahsiyet ve grupların mutabakatını oluşturma stratejisi, MGH çizgisinin siyasal alanda kalıcı olmasını sağlayan faktörlerden biri olarak değerlendirilmektedir.

MGH, dönemin etkin İslâmî gruplarından olan İskenderpaşa Dergâhı'yla teşekkül sürecinde zaten iç içedir. Bu anlamda İskenderpaşa teşekkül sürecinde MGH'nin en büyük destekçisi ve en etkili bileşenidir. İskenderpaşa ve Kotku dışında, daha başka bazı tarikatlar ve tarikat şeyhleri, özellikle Anadolu'ya serpilmiş bulunan irili ufaklı dergâhlardan bazıları ve Nurcuların bir kesimi de teşekkül sürecinde MGH ve Erbakan'ı destekleyen gruplar arasındadır. MNP kurucuları arasında Nakşî ve Nurcu grupların anahtar figürlerinin yer aldığı görülür.

Erbakan, MGH'nin teşekkül sürecinde, dönem itibariyle milliyetçi ve İslâmcı hareketlerin ayrışma safhasında olduğu bir zaman diliminde, İslâmî kesimde prestiji yüksek olan fikir adamlarından oluşan dönemin aydın kesiminden de önemli bir destek almıştır. Erbakan, yine dönem itibariyle Türkiye siyasetinde AP ve mevcut siyasî partilerden umduğunu bulamadığından, yeni bir oluşum arayışında olan mânevîyatçı kesimi de MGH'nin teşekkül sürecinde bünyesine katmıştır. Siyasal alandaki bu kesimi MGH'nin teşekkül sürecindeki başka bir bileşeni olarak değerlendirmek mümkündür.

Anadolu ve büyük şehirlerde ticaret ve sanayi ile uğraşan küçük sermaye grupları da teşekkül sürecinde MGH'nin başka bir bileşeni olarak görülebilir. Kırsal alandan, büyük şehirlere doğru artan nüfus hareketliliği de, MGH'nin büyük şehirlerde destek alacağı bir toplumsal sınıf oluşturmuştur.

MGH'nin teşekkül sürecinde İskenderpaşa Dergâhı'nın rolü konusunda, teşekkül sürecindeki gelişmeler bir bütün olarak göz önüne alındığında Kotku'nun partinin kurulmasının talimatını vermesinden ziyade, kurulacak partiyi teşvik edici ve destekleyici bir tutum izlediği değerlendirilmektedir.

MGH, hem dinî, hem siyasî, hem de sosyal ve ekonomik bir hareket olma özelliklerinin tümünü bünyesinde barındırmaktadır. MGH'yi Türkiye'deki diğer İslâmî hareketlerden ayıran en temel özelliği, İslâmî mücadelede yöntem olarak siyaset-parti metodunu benimsemiş olmasıdır. MGH, teşekkülünden itibaren demokratik sistem içerisinde kalmış, engellemelere rağmen bu pozisyonunu koruyarak yasal siyasî bir parti etrafında mücadeleyi temel almıştır. MGH bünyesinde, her ne kadar gençlik örgütlenmeleri ile bazı vakıf ve dernekler faaliyet göstermişse de ana merkez her zaman parti olmuştur. Bu anlamda MGH, bir siyasal ıslahatçı İslâmî harekettir. MGH fikriyatı ıslahatçı özellikler barındırmakla birlikte, kendisini Batı'yı tüm unsurlarıyla taklide dayalı Batıcılık anlayışının karşısında konumlandırmıştır. Mehmet Âkif Ersoy, Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç'la başlayan İslâmî entelektüel söylemin, MGH'nin söylemini ve düşünce sistemini derinden etkilediği gözlenmektedir. Ayrıca MGH fikriyatında başta İskenderpaşa olmak üzere tasavvufî söylemin etkisini de görmek mümkündür. MGH'nin söylemleri zaman zaman Milliyetçi tonlar taşısa da, fikrî altyapısı incelendiğinde Müslüman olma ortak paydasını öne çıkardığı görülmektedir. MGH fikriyatında, Yeniden Büyük Türkiye ideali çerçevesinde, ahlâk ve mâneviyat temelleri üzerinde güçlü bir Türkiye oluşturma hedefi önemli bir yer tutar. MGH, ümmetçi bir anlayışa sahip olup, bunu İslâm Birliği idealiyle açıklamakla birlikte, Türkiye'nin liderliğini kabul eden bir yapı öngörür. MGH'nin fikriyatında hedeflenen değişim ve dönüşüm Türkiye merkezli olmakla birlikte, sadece Türkiye ile sınırlı olmayıp, Türkiye'nin önderliğinde tüm dünyayı kapsayan bir değişim ve dönüşümü esas alır.

MGH'nin insanlık tarihini, Hak-Bâtıl mücadelesi eksenli bir düşünce sistemiyle şekillendirdiği görülür. MGH, bu mücadelenin günümüzdeki Bâtıl tarafını Siyonizm/ırkçı emperyalizm şeklinde formüle eder. MGH, kendisini de Hakkı temsil eden taraf olarak konumlandırarak, mücadelesini cihadın farzları ile yürüttüğünü savunur. Millî Görüş fikriyatı, milletin inancına, tarihine, kimliğine ve ruh köküne atıfta bulunarak kendini tanımlar. Bu atıflar her ne kadar farklı kavramlarla ifade edilse de, netice itibarıyla bu kavramlarla toplumun İslâmî geçmişine vurgu yapılmak istenmiştir. Toplumu şekillendiren unsurlarla, İslâmî geçmiş arasında kopan bağı yeniden tesisi MGH fikriyatının temel hedeflerinden biridir. MGH fikriyatında, mâneviyatçı olma, hakkı üstün tutma ve nefis terbiyesini esas alma önemli bir yer tutar. Bu mânevi esaslarla birlikte, ülke kalkınması da MGH fikriyatının diğer bir temel hedefidir. Ağır sanayi hamlesi, makine üreten makineler gibi maddî kalkınma söylemleri teşekkül döneminden itibaren MGH'nin düşünce sistemi ve söylemlerinde önemli bir yer tutar. MGH fikriyatının kendine has özelliklerinden biri de eleştirdiği ve reddettiği Batılı sistem ve kavramlara karşılık Millî Görüş olarak nitelediği bir sistem önermesidir. MGH, hedeflediği siyasal ve sosyal düzeni de Adil Düzen doktrini ile ifade eder.

MGH fikriyatında önemli yer tutan kavram ve düşüncelerden biri de millîliktir. Millîlik, MGH açısından hem bir isimlendirme meselesi, hem de fikrî yapısının anlaşılması noktasında kritik bir öneme sahiptir. Millîlik kavramı ve düşüncesi MGH açısından bir kendini tanımlama ve bir düşünce biçimi olarak karşımıza çıkar. Millîlik, her ne kadar Millî Görüş'le ortaya çıkan bir kavram değilse de, Milli Görüş tarafından kavrama özgün anlamlar yüklenmiştir.

Son olarak, MGH'nin ortaya koyduğu düşünce sistematığının ne kadarını uygulayabildiği, ne kadarından vazgeçtiği, ne kadarını gelişen şartlara göre güncellediği veya ne ölçüde bu düşünce sistematığına uygun davrandığı ayrıca izaha muhtaç unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Ahmad, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, 11. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2012.

Akandere, Osman, *Millî Şef Dönemi*, İz Yayıncılık, İstanbul 1998.

Akgül, Ahmet, *Dünyanın Değişimi ve Erbakan Devrimi*, Kültür Yayıncılık, İstanbul, T.siz.

Akpınar, Nazlı, “Maddi-Manevi Kalkınma Necmettin Erbakan Örneği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul 2009.

Aksay, Hasan, *Millî Nizam Davamız*, Karınca Matbaası, İzmir 1971.

Akyıldız, Ali, “Tanzimat ” mad., *DİA*, İstanbul 2011, XL, 3.

Albayrak, Sadık, *Türk Siyasi Hayatında MSP Olayı*, İz Yayıncılık, 3. Baskı, İstanbul 2018.

Arpacı, Işıl, “İslâm Birliği Ümmet Bilincinin Dışavurumudur”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2016, s.71-74.

Arpacı, Işıl, *Türk Siyasetinde Erbakan*, Kopernik Yayınları, İstanbul 2017.

Arpacı, Işıl, Baharçiçek, Abdulkadir, “Milli Görüş Partilerinin Programlarının Dış Politika Analizi”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-İktisad Özel Sayısı*, VII (2017), s.115-126.

Aşgın, Halil İbrahim, “Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Millî Görüş Hareketi”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hitit Üniversitesi, Çorum 2018.

Atalar, Mehmed Kürşat, İslamî Yenileşme Hareketinde Yöntem, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim*, 2003, Sayı: 33, s. 112-129.

Aydın, Mehmet Âkif, “Kānûn-ı Esâsî ” mad., *DİA*, İstanbul 2001, XXIV.

Aydın, Suavi, Taşkın, Yüksel, *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.

Başer, Alev Erkilet, *Ortadoğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*, 3. Baskı, Yöneliş Yayınları, İstanbul 2000.

Bekiroğlu, Harun, “Makâsıd ve Maslahat Merkezli Bir Okuma: Necmettin Erbakan Örneği”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s.29-50.

Berkes, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*”, Yapı Kredi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2003.

Biçkes, Durdu Mehmet, Yılmaz, Celal, Bakkal, Hakan, “Lider Bir Kişilik ve Sembol Bir Şahsiyet Olarak Necmettin Erbakan”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 51-70.

Bin Nebi, Malik, *İslam Davası*, Çev. Muharrem Tan, 2. Baskı, Ekin Yayınları, İstanbul 2018.

Bulut, Halil İbrahim, “Ümmet” mad., *DİA*, İstanbul 2012, XLII.

Büyükkara, Mehmet Ali, *Çağdaş İslâmî Akımlar*, 2. Baskı, Klasik Yayınları, İstanbul 2016.

Büyükkara, Mehmet Ali, “Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi ile İlgili Metodolojik Problemler” *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes’elesi I*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s. 441-491.

Cemal, Mehmet, *Muhterem Başkan Erbakan*, Etkin Kitaplar Yayınları, İstanbul 2012.

Çağan, Kenan, “Son Dönem Osmanlı Siyasetinde İslâmcılık ve Batılılaşma”, *Tezkire: Düşünce, Siyaset, Sosyal Bilim*, 2006, Sayı: 45, s. 34-61.

Çavuşoğlu, Hüseyin, “TOBB-Siyaset İlişkisi Açısından Erbakan’ın TOBB Başkanlığı Sürecinin Değerlendirilmesi”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2009, Sayı:4, s. 44-45.

Çakır, Ruşen, *Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar*, Metis Yayınları, 12. Baskı, İstanbul 2017.

Çakır, Ruşen, “Milli Görüş Hareketi: Dün, Bugün,Yarın”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul 2013, s. 755-776.

Çakır, Ruşen, *Ne Şeriat Ne Demokrasi Refah Partisini Anlamak*, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1994.

Çaha, Ömer, Baykal, Ömer, “Milli Görüş Hareketinin Kuruluşu: Türk Siyasetinde Milli Nizam Partisi Deneyimi”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2017, Sayı:19/3, s. 788-806.

Çilliler, Yavuz, “Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2015, Sayı: 10/2, s. 45-65.

Davutoğlu, Ahmet, *Medeniyetler ve Şehirler*, Küre Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2016.

Durant, Will, *İslâm Medeniyeti*, Elips Yayınları, Çev: Orhan Bahaeddin, Ankara 2004.

el-Farukî, İsmail Raci, *Bilginin İslâmîleştirilmesi*, Çev. Fehmi Kuru, 3. Baskı, Risale Yayınları, İstanbul 2013.

Emre, Süleyman Arif, *Siyasette 35 Yıl*, MG V Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2017, I/III.

Erbakan, Necmettin, *Erbakan Külliyyatı/Milli Görüş*, Der. M. Mustafa Uzun, 2. Baskı, MG V Yayınları, Ankara 2014, I.

Erbakan, Necmettin, *Davam*, Milli Gazete Ankara Kitap Kulübü Yayınları, Ankara, T.siz.

Erbakan, Necmettin, *Darbe*, 2. Baskı, MG V Yayınları, Ankara 2016.

Erbakan, Necmettin, *Milli Görüş İktidarı Niçin ve Nasıl*, 2. Baskı, MG V Yayınları, Ankara 2017.

Erbakan, Necmettin “*Üç Konferans*”, Yayınlayan: Aburrahman Dilipak, Fetih Yayınevi, 6. Baskı, İstanbul 1974.

Erbakan, Necmettin, *Yeni Bir Dünya Düzeni ve Adil Düzen*, 3. Baskı, MG V Yayınları, Ankara 2017.

Erdem, Gazi, “İlanından Yüz Elli Yıl Sonra Avrupa Birliği Müzakereleri Bağlamında Islahat Fermanı’na Yeniden Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Sayı: 51/1, s. 327-348.

Ersoy, Arif, “Hak ve Adalet Merkezli Milli Görüş Hareketinin Fikri Temelleri”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 56-63.

Ertem, Hüsamettin, *Yaşayanların Dilinden Milli Görüş*, 4. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul 2015.

Eser, H. Bahadır, “Türk Siyasal Kültürü İçinde Dinin Rolü Üzerine Bir Açıklama Çabası: Milli Görüş Hareketi Ve Milli Nizam Partisi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Isparta 2013, Sayı:18/3, s. 201-224.

Esiroğlu, Muhammet, “Erbakan Hoca’nın Kullandığı Kavramlar ve Zihinsel Kodları”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 23-32.

Gedikoğlu, Eyüp, “İslâm Birliği Düşüncesi: Tarih-Coğrafya- Kültür”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2016, s. 205-208.

Gencer, Bedri, *İslam’da Modernleşme*, Doğu Batı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2014.

Gölpınarlı, Abdülbâki, *100 Soruda Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1969.

Gülsoy, Ufuk, “İslahat Fermanı ” mad., *DİA*, İstanbul 1999, XIX,185.

Gürdoğan, Ersin Nazif, *Görünmeyen Üniversite*, İz Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul 2011.

Hazırbulan, Tahsin, “Milli Görüş’ün İlk Yerel Seçim Tecrübesi: 9 Aralık 1973 Mahalli Seçimleri”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 393-416.

İnce, Abdullah, “Nakşîlik-Siyaset İlişkisi Bağlamında Türkiye’de Dini Gruplar ve Milli Görüş”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/10, s. 143-164.

Kara, İsmail, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Üzerine Birkaç Not”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul 2013, s. 15-43.

Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü Millet Mad*, 6. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2015.

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2007, VIII/IX.

Karaman, Hayreddin, *İslami Hareket Öncüleri*, İz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul 2013.

Karpat, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

Kazan, Şevket, *Refah Gerçeği*, Keşif Yayınları, Ankara 2001, I/II.

Kızıлтаş, Ekrem, *Herkesin Hocası Erbakan*, Hayat Yayınları, Ankara 2016.

Koçak, Cemil, *Türkiye Tarihi*, Yayın Yön. Sina Akşin, 5. Baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1997, IV.

Komisyon, *Vazgeçmeyen Lider Erbakan*, Erbakan Vakfı Yayınları, Ankara 2017.

Kubat, Mehmet, “el-Malati ve İslam Mezheplerinin Tarihi’ndeki Yeri”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Malatya 2010, Sayı: 1/2, s. 61-82.

Kubat, Mehmet, *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kitap Dünyası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2015.

Kutlu, Sönmez, *Çağdaş İslami Akımlar ve Sorunları*, Fecr Yayınevi, Ankara 2008.

Kutlu, Sönmez, *Mezhepler Tarihine Giriş*, 3. Baskı, Dem Yayınları, İstanbul 2013.

Kutluer, İlhan, *Yitirilmiş Hikmeti Ararken*, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

Macit, Abdulkadir, *Çağa İz Bırakan Önderler Necmettin Erbakan*, İlke Yayınları, İstanbul 2018.

Macit, Abdulkadir, “Milli Görüş ve Çağdaş İslam Düşüncesindeki Yeri”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 133-148.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, 15. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, 12. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.

MNP Kuruluş Beyannamesi, Erişim:19.05.2019,
http://www.esam.org.tr/pdfler/siyasi_dokumanlar/1%20MNP/MNP%201970%20Kurulu%C5%9F%20Beyannamesi.pdf

Özcan, Azmi “Milliyetçilik” mad., *DİA*, İstanbul 2005, XXX.

Râğıb, el-İsfehânî, *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, Çev. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, 3. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul 2012.

Said, Cevdet, *Düşüncede Yenilenme*, Der. Asım Öz, 2. Baskı, Pınar Yayınları, İstanbul 2016.

Sarıbay, Ali Yaşar “Demokrasi ve İslam İlişkilerinde Türkiye Tecrübesi: Çok Partili Hayata Geçiş, İslam ve Demokrasi”, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000, s. 365-375.

Sarıbay, Ali Yaşar, *Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası “MSP Örnek Olayı”*, Alan Yayıncılık, İstanbul 1985.

Sarıkaya, M. Saffet “Osmanlı Türkiye’sindeki İslamcılık Düşüncesine Genel Bir Bakış”, *Arayışlar - İnsan Bilimleri Araştırmaları-*, 1999, 1, sayı: 1/1, s. 97-112.

Serdar, Ziyaüddin, *İslâm Medeniyetinin Geleceği*, Çev. Deniz Aydın, 2. Baskı, İnsan Yayınları, İstanbul 2016.

Sugözü, İbrahim Halil, “Erbakan ve Ümmet Şuurunun Tecellisi İslâm Birliği”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2016, s. 129-136.

Şentürk, Hulusi, *Türkiye’de İslâmî Oluşumlar ve Siyaset İslâmcılık*, 2. Baskı, Çıra Yayınları, İstanbul 2011.

Şentürk, Recep , Canatan, Kadir, “İrkçılık ” mad., *DİA*, İstanbul 1999, XIX.

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük IslahatMad.*, Erişim:21.04.2019
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelime=162011

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük Millî Mad.*, Erişim:27.05.2018,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori=veritbn&kelime=229588

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük, TDK Millilik Mad.* Erişim:27.05.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0b221cd9b780.79182097

TDK, *Büyük Türkçe Sözlük Millet Mad.* Erişim:27.05.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b0b24546ab035.55469333

Tuğrul, Talip, “Milli Görüş Hareketi’nin Temel Karakterleri”, *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 2017, Sayı:10/2, s. 617-657.

Tuncel, Gökhan, Yılmaz, Hasan, “Türkiye’de Devlet(!) Toplum Gerilimini Azaltıcı Bir Aktör: Milli Görüş”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2017, Sayı:7/1, s. 151-182.

Tunçay, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Turan, Sefer, *Bilim Tarihi Sohbetleri-Fuat Sezgin*, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.

Uzun, M. Mustafa, *Erbakan’ın Dilinden Milli Görüş*, 3. Baskı, Ravza Yayınları, İstanbul 2013.

Üçer, Halil İbrahim, “İslam Düşünce Tarihi İçin Bir Dönemlendirme Önerisi”, *İslam Düşünce Atlası*, Erişim: 20.03.2019, <https://www.islamdusunceatlasi.org/pages/giris-yazilari/islam-dusunce-tarihi-icin-bir-donemlendirme-onerisi>

Yavuz, Hakan, *Modernleşen Müslümanlar Nurcular Nakşiler Milli Görüş ve Ak Parti*, Kitap Yayınevi, Çev: Ahmet Yıldız, İstanbul 2005.

Yazıbaşı, Muhammed Ali, “II. Meşrutiyet Dönemi Batıcılık Akımının Ahlak Anlayışının Değerlendirilmesi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2014, Sayı: 3/1, s. 117-135.

Yıldırım, Ergün, “Bir Tarz-ı Modernleşme Olarak İslâmcılık”, *Liberal Düşünce*, 2003, Sayı: 8/32, s. 119-126.

Yıldırım, Ergün, *Değişen Din Anlayışının Sosyolojisi*, Bilge Yayınları, İstanbul 1999.

Yıldırım, Ergün, “İslâmîzm, İslâmlaşma ve İttihad-ı İslâm”, *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Hareketi Sempozyum Tebliğleri*, İstanbul 2013, s. 99-119.

Yıldız, Halil, “II. Meşrutiyet Dönemi Din ve Modernleşme Tartışmaları: Sebilürreşad Dergisi ve İslam Mecmuası Örneği”, *Turkish Studies*”, 2018, Sayı: 13/2, s. 107-126.

Yıldız, M. Cengiz, “Osmanlı’nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1999, Sayı: 4, s. 279-302.

Yıldız, Murat, “Türk Dış Politikasına Prof. Dr. Necmettin Erbakan’ın Politik Vizyonunun Etkisi”, *Turkish Studies*, Ankara 2017, Sayı:12/8, s. 355-366.

Yılmaz, Selman, “Milli Görüş Hareketi: Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2016, Sayı:5/4, s. 1164-1185.

Yorgancılar, Serkan, *Milli Görüş*, Pınar Yayınları, İstanbul 2012.

Yorgancılar, Serkan, “Milli Görüş Hareketi’nin İslâmcılık Söylemleri ve İslâmcıları Dönüştürücü Yapısı ”, *Anadolu Gençlik Dergisi Necmettin Erbakan Özel Sayısı*, Ankara 2015, s. 269-277.

Yorgancılar, Serkan, “1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2006.

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, Çev. Yasemin Saner Gönen, 18. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.